

Kulturmøder

Med dette nummer af Kontur afsluttes første årgang af et nyt dansk kulturtidsskrift, hvis sigte er at afdække og formidle den mangfoldighed, der kendetegner kulturstudier globalt. Temaet for dette nummers artikeldel er "kulturmøder". Hermed knyttes an det foregående nummers tema om "kortlægning". Hvor kortlægning implicerer afgrænsning, indebærer kulturmøder overskridelser af de grænser, kortlægningen aftegner, hvadenten det er mellem individer, sociale grupper, lande, kulturer eller civilisationer.

Temaet har også forskningsmæssig aktualitet som følge af det opslæde rammeproram "Kulturmødet" fra Statens Humanistiske og Samfundsvidenskabelige Forskningsråd ved indgangen til det ny årtusind - et program som Konturs hjemsted Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning deltager i med et projekt under titlen "Kulturmøder og fællesskaber". Fra projektansøgningen, udfærdiget af lektor Jan Ifversen, gives en definition af dette nummers tema:

Kulturmøder forudsætter mentale og konceptuelle rammer for at kunne finde sted. Hvem er det, der mødes, og hvor? Involveret i kulturmødet er forskellig parter, der definerer sig forskelligt i forhold til hinanden. Parterne kan definere sig på forskellig vis. Der kan være identiteter på spil, men også interesser eller rettigheder. Det vil afhænge af, hvorledes parterne bestemmer det konkrete møde. Betingelsen for et kulturmøde er endvidere, at der kan etableres et mødested. Konkrete møder udspiller sig på en symbolsk scene, der bestemmes af kulturelle, sociale, geografiske forhold. Kulturer mødes således på en kulturel scene, der sætter betingelser.

Kontur tager med dette nummer hul på emnet med artikler om forholdet mellem Europa og Asien, Japans møder med Vesten, danskheden og "de andre", danske kunstners møder med Rom omkring år 1800 og naturmøder på Tahiti og langs Donau. Endvidere berøres emnet også i tidsskriftets boganmeldelser.

Som blikfang for temadelen har redaktionen valgt Babelstårnet, sådan som det tager sig ud i Athanasius Kirchers bog *Turris Babel* fra 1679. Motivationen er ikke den almindelige opfattelse af Babelsmyten som synonym med uafvendelig forvirring. Historien om menneskeheden, der efter syndfloden i 1657 f. Kr. - ifølge Kircher og hans samtidige - udgjorde ét folk med ét sprog, men blev frataget evnen til gensidig forståelse og spredt ud over hele jorden, er også en mytologisk angivelse af oprindelsesstedet til forskellene mellem menneskene, hvorved grundlaget for kulturmøder blev skabt. Dertil kommer, at Babelsmyten er et af kulturhistoriens mest markante symboler på, hvad man med en moderne term kan betegne som kulturel identitetskonstruktion.

I Første Mosebog havde menneskeheden ét fælles mål: at bygge sig en by og et tårn, hvis top skulle nå til himlen, og at skabe sig et navn for at undgå at spredes ud over hele jorden. Resultatet blev som bekendt det modsatte, fordi den gigantiske konstruktion signalerede muligheden for, at menneskeheden ville stræbe mod større højder og bedrifter. Men i udgangspunktet var målet en ramme om menneskehedens kultur (byen), et symbol på dens identitet (tårnet) og et tegn for dens enhed (navnet). I den henseende er Babelsmyten også et symbol på et grundlæggende kulturhistorisk forhold. Vel havde Noahs efterkommere ingen andre kulturer at værne sig mod eller måle sig efter, men de foretog sig en handling, som om det var tilfældet.

Jesper Hede

INDHOLD

Tema Kulturmøder

Asia and the Idea of Europe - Europe and its Others <i>Peter Bugge</i>	3	Paul Lyngbye: Mænd der betaler kvinder <i>Nancy Kamene Bornemann</i>	63
Japan's Modernization and the Iwakura Mission to Scandinavia in 1873 <i>Li Narangoa</i>	14	Lars Denzik og Per Schultz Jørgensen (red.): Børn og familie i det postmoderne samfund <i>Aase Mygind Madsen</i>	65
A Japanese Merchant's View on the Menacing Westeners <i>Jacqueline Houtved</i>	23	Charlotte Jørgensen (red.): Overgange <i>Kirsten Gomard</i>	68
Danskheden til forhandling <i>Birgitta Frello</i>	30	Anne Marie Berggren (red.): Manligt och omanligt i et historiskt perspektiv <i>Betty Vang</i>	69
Kronotopier og spejlinger <i>Karen Klitgaard Povlsen</i>	39	Steffen Heiberg (red.): Danmarks Dronninger i 1000 år <i>Ulla Kirkedal</i>	71
Naturmøder <i>Frits Andersen</i>	49	Dorrit Willumsen Koras stemme <i>Anne-Lise Toft</i>	73
Boganmeldelser			
Frits Andersen m.fl. (red.): 1700-tallets litterære kultur <i>Peter Christensen</i>	60	Ebbe Johannsen (red.): Oberstens datter <i>Janne Lauritzen</i>	75
Jakob Balling (red.): Kirken og Europa <i>Marianne Rasmussen</i>	62		

Omslag med "Turris Babel" fra 1670 af C. Decker på grundlag af tegning af Lievin Cryul:
Billedkunstner Helle Mejer Antonsen

Kontur - Tidsskrift for Kulturstudier udgives af Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning ved Aarhus Universitet, Jens Chr. Skous Vej 5, 8000 Århus C, tlf. 8942 6464, e-mail: kvinkr@hum.au.dk fax 8942 6463. Redaktionen direkte 8942 6460, e-mail: kvinjl@hum.au.dk

Støtte fra Aarhus Universitets Forskningsfond og Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

Redaktion: Jesper Hede (ansvh.), Bitten Kristiansen, Tue Witt, Marianne Raakilde Jespersen, Unni Andreasen, Rikke Korsbørg og Janne Lauritzen (redaktionssekretær og bogredaktør). Opsætning: Rikke Korsbørg.

Tryk: Omslag: Linde Tryk, Risskov. Indhold: Det Humanistiske Fakultets Reproafdeling.

Kontur udkommer to-tre gange om året. Årsabonnement 200 kr., studerende 125 kr., institutioner 400 kr. Næste nummer udkommer i forårssemerteret 2001. ISSN 1600-4140.

Asia and the Idea of Europe - Europe and its Others

By Peter Bugge

Let me confess at once that Asian values will not be the focus of the present paper.¹ Its subject is Europe, or more precisely the role and function of Asia in the evolution of a European self-perception, of an idea of “European values.” This is defensible, I think, because the Asian values debate is intrinsically linked to its European counterpart. For each of the two, the other serves as a symbolic counter against and through which one’s own values stand out, as what we might call a constituting “Other.”

For centuries the dichotomies of Europe and Asia, West and East, or Occident and Orient have played a great role in European thought, and the significance of a European or Western “Other” in the present Asian values debate is patent. When Tommy Roh, director of the Singapore Policy Research Institute, listed ten values as typical of the East Asian countries, in four of the ten points he explicitly contrasted these values to “Western” ones (Le Huu Tang 2000).² Also, the values held up by Roh as typically Asian - respect for hard work, thrift, and simplicity, and an emphasis on education and on family values etc. - have a familiar ring to many Europeans. As Eric Hobsbawm points out,

we are continuing the old debate, launched by Marx and developed by Max Weber, on the influence of particular religions and ideologies on economic development. It used to be Protestantism which fuelled the engine of capitalism. Today Calvin is out and Confucius is in... (Hobsbawm 1997: 218).

Many of the same values now presented as inherently (East) Asian ones thus have a long tradition of being associated with (Protestant) Europe. Two observations can be made from this. First that collective identities are consti-

tuted at least as much by their borders, by how the members of the “we-group” define what or who they are *not*, as by any substance or internal characteristics. And secondly, that the attributes of “Asian” and “European” refer to something more than and different from geography. This is already suggested by the fact that the border between the two continents, as conventionally established, runs right through two countries, Russia and Turkey, and also within geographical Europe it has often been held that some parts are more “European” than others. Even today, the wish to reserve the concept as a whole for a select part of the continent is tangible in the frequent demands that the East Europeans must “Europeanize” to gain access to “Europe”, i.e. to the European Union. And also the idea of “Asia” has its centre and its peripheries.

The Asian values debate does not refer equally to the Turks, the Eskimo peoples of eastern Siberia, and the peoples of South East Asia, in Hobsbawm’s pointed terms it is “not concerned with Asia as a whole, but with the economic effects of the geographically localized heritage of Confucius” (*ibid.*).

Thus, the concepts of “Asian” and “European” are not neutral, denotative semantic markers. Both invoke - as self-designations and in the perception of “the Other” - a rich set of connotations, they are themselves value-laden before being associated with any specific values. In the following a brief, and necessarily simplified, discussion will be offered of how, in Europe, the idea emerged that Europe was the home of a particular community with particular values, and how in this context “Asia” (or the “Orient”/the “East”) has functioned as Europe’s “significant Other.” I shall argue that in this “idea of Europe” a tension exists between claims to the universal validity of “European” values or qualities, and attempts to make

1. This paper was originally presented at a workshop on “Asian Values and Vietnam’s Development in Comparative Perspective,” Hanoi, March 24-26, 1999, and published in a volume by the same name, Hanoi 2000.

2. The listed values were: 1) The East Asian people do not accept the extreme of individualism applied in the West 2) The East Asian people respect the family, seeing it as a support pillar of the society 3) Unlike the Westerners, the East Asian people respect the study. 4) Unlike the lifestyles of consumption of the Westerners, the East Asian people love a life of thrift and simplicity. 5) The East Asian people see hard work as a valuable character. 6) The East Asian people uphold the communal spirit and cooperation in work. 7) There are conventions between the State and the people, upon which the State retains law and social order, and ensures its citizens the basic necessity, including employment, housing, education and healthcare. In turn, the citizens implement the laws, work hard, practice thrift, and encourage the children to study and rely on one’s own strength. 8) In some Asian countries, the authorities try to help each citizen to become a shareholder in his country 9) The East Asian people want to maintain a social environment with healthy morality 10) The well-managed authorities in East Asian countries want to have a free press, but unlike the Westerners, they see it as no absolute power.

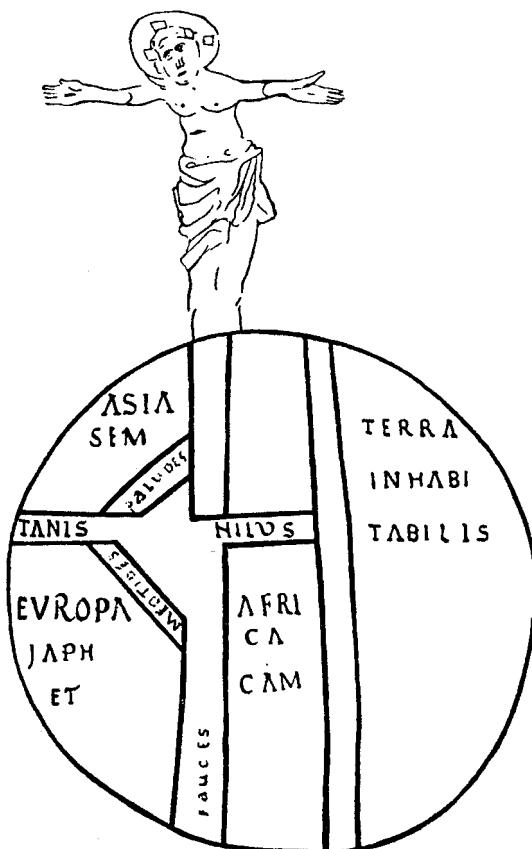
them a uniquely European possession. Needless to say, neither the “Asia” constructed as a mirror for “Europe,” nor the “Europe” itself emerging from this juxtaposition must be understood in essentialist terms as reified entities. Both are perceived as discursive constructs, relational and subject to constant negotiations and change.

The Heritage from Ancient Greece

The very idea of continental divisions, and the names of “Europe,” “Asia,” and “Libya” (later named “Africa” by the Romans), stems from ancient Greece. Its origin is unknown, and already Herodotus wondered why what was obviously a single landmass should be split up and given women’s names (den Boer 1995: 14).

The British historian Arnold Toynbee has offered a plausible explanation. He suggests that the divide is a mariner’s concept, a Hellenic piece of nautical nomenclature: as one sailed the Aegean Sea towards the Bosphorus, Asia was to starboard, Europe to port.

As the Greeks so sailed though the Black Sea to the Sea of Azov they came to the river Don, which marked the end of the then known world and also the border of

*The oldest known map of the world. From a late seventh century codex.
(Photo: British Library Board.)*

Europe and Asia. Perhaps for symmetry’s sake the Nile was added at the other end as the border between Africa and Asia.

But it is worth noticing that nowhere did this border separate distinct cultures or civilizations - waterways united, they did not set apart (Toynbee 1954: 712). Also, these concepts referred only to limited parts of what is today known as Europe or Asia, and the Greek geographical knowledge of Asia was higher than that of Europe.

So, significantly, there was not and could not be any Greek “Euro-consciousness” at that time. The Greeks lived at both sides of the Aegean Sea, and if distinguishing between self and other it was between Hellenes and barbarians, not Europeans and Asians. Only for a brief, exceptional period of time, during the wars between the Greeks and the Persians in the fifth century BC, the conflict was presented in political terms as a strife between free “Europe” and despotic “Asia.” Climatic and behavioural oppositions were added to this, but mostly - as in Aristotle’s writings - the Greeks placed themselves *above* both Europeans (the barbarians to the north) and Asians (Persians). And soon, with the empires of Alexander the Great and later of Rome, the Europe-Asia divide lost any significance as a political or cultural divide (den Boer: 16-19; Schlumberger 1994).

The Emergence of a European Self-Perception

The continents do not appear in the Bible, and in the Christian cosmology Jerusalem was the centre of the world, and Paradise placed in Asia. The opposition that mattered in those days was between Christians and non-believers, not between Europeans and non-Europeans (Hay, 1968: 1-15; den Boer: 19-26).

Only in the fifteenth century a systematic association of Christendom with Europe took place. This happened as all of Europe had been christened, and former Christian lands in Asia and Africa conquered by the Moslem Ottomans.

One could say that in this process the Christian community, although potentially universal, began to appear as a territorially rooted entity, living in Europe. The fall of Constantinople in 1453 strengthened this association, since it much reduced the significance of the Schism between Orthodox and Catholic Christendom. But still, crusaders went to fight for Christendom, not for Europe (Hay: Chapters 2-5).

The reformation put a rapid end to this Christian unity in Europe, but instead in the sixteenth century a community of densely communicating territorial states emerged. They shared a set of norms, habits, and institutions, religious and secular, and were tied together politically in a “balance of power” that recognized the interde-

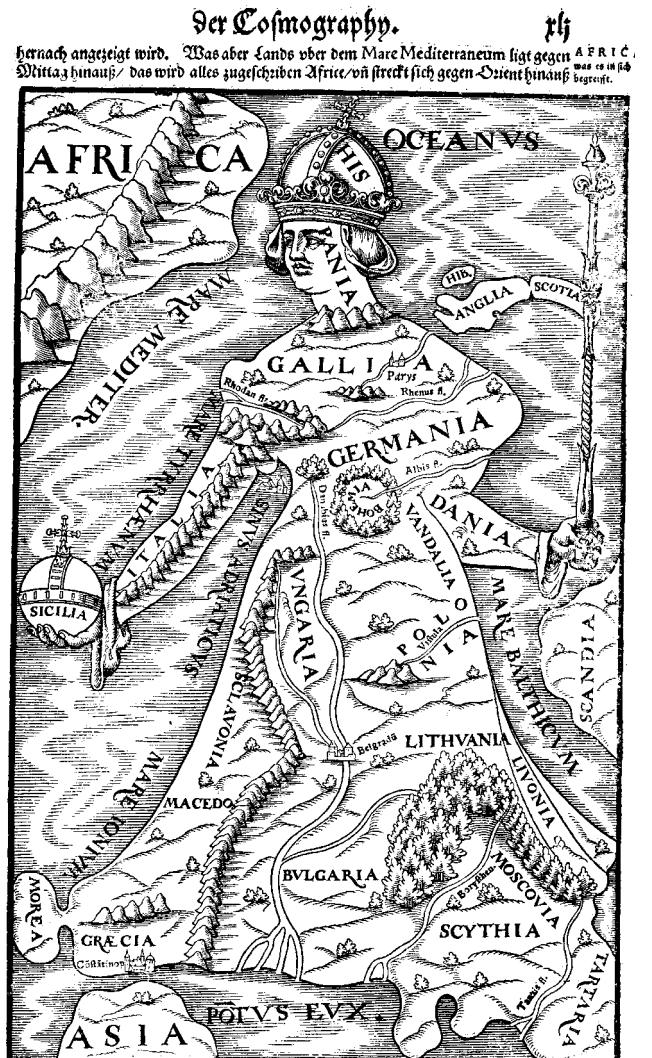
pendence of these states. So, a European community or “system” emerged, which also - in particular when meeting other communities - described itself as “European.” Here, finally, a real identification with Europe can be found, and we also meet the adjective “European” suggesting that certain qualities or things (places, peoples) could meaningfully be labelled in this way. A rapidly growing cartographic knowledge also enabled the Europeans to rationally perceive the geographical space in which they lived, and thus to develop a more concrete, secular concept and image of Europe (Hale, 1994: 14-27).

The discoveries and the following colonial expansion only added to this European self-awareness. Samuel Purchas, an Englishman, argued in 1625 that “Jesus... hath long since given a Bill of Divorce to ingratefull Asia where hee was borne, and Africa the place of his flight and refuge, and is become almost wholly and onely Europaean.” And so, with divine blessing, Europe has taken possession of the world:

The Qualitie of Europe exceeds her Quantitie, in this the least, in that the best of the world... Nature has yeelded her selfe to Europaean Industry... Asia yeerely sends us her Spices, Silkes and Gemmes; Africa her Gold and Ivory; America [is] almost eveywhere admitting Europaean Colonies (quoted in Hay: 110, 121-22).

The “us,” one notices, clearly refers to “us Europeans.”³ Yet, in all their pride, the Europeans granted to Asia a status very different from the one ascribed to Africa or America. This can be seen in many iconographic allegories of the continents. Europe is here the crowned continent, a queen endowed with symbols of wealth, wisdom, technical skills, art and music, etc., but whereas Africa and America appear barbarian, with semi-naked people and wild animals, Asia is also associated with symbols of civility (den Boer: 44-58).

The European attitude to the nearest “Asian” Other, the Turks, was profoundly ambiguous: politically, the European states half accepted, half excluded the Ottoman Empire from their state system, and the conventional image of Turkish infidel inhuman cruelty was countered by the observation that the Turks appreciated learning, the arts and civilized comforts. Comparisons with Turks, and also with the Chinese, the Japanese and other Asian cultures, did not always end favourably for the Europeans (Hale: 38-43). Curiously, the term “Asiatic” was mobilized with pronounced negative conno-

Europe as queen, from Sebastian Münster, Cosmographia Universalis (1588). (Photo: Basel University Library.)

tations from around 1500 in connection with Muscovite Russia, which by the Poles was described as barbarian, Asiatic, and a threat to Christian Europe (Klug 1987).

In sum then, we can say that whereas the Atlantic Ocean and Sahara created a sharp border between a cultivated, a skilled Europe here, and a barbarian, savage non-Europe there, the border to Asia was more complex. Not only was it difficult to separate Asia geographically from Europe, even culturally it was not so clear where Europe stopped to give way to something really different, to Asia.

3. Purchas, it must be added, did not explain the superiority of the Europeans in racist or similar terms. To him, the diversity of humankind had to do mostly with lack of religion and civility, and with Christendom, mankind could be united: “The tawney Morre, black Negro, duskie Libyan, ash-coloured Indian, olive-coloured American should with the whiter European become one sheepe-fold, under one great shepheard... Without any more distinction of colour, Nation, language, sexe, condition al may bee One in him that is ONE, and only blessed forever”(quoted from Hannaford 1996: 171).

The Idea of European Civilization

With the Enlightenment these reflections on the nature of Europe and its borders, on how to interpret cultural encounters with other peoples and societies, were summed up in a new, complex concept, *civilization*, associated again with Europe. Roughly speaking, the idea of civilization had three key dimensions:

- a *universal* dimension, seeing civilization as a universal quality or process in which man moves towards a virtuous society (civilization is a potential in man as man)
- a *spatial* dimension, probably more influential, which sees civilization as a cultural entity or phenomenon located in Europe. Here, civilization is at least partly serving as a secular substitute for the earlier association of Europe with Christendom.
- a *temporal* dimension, which located this spatial configuration in time in a process of development. If a community was said not to be able to move historically from barbarism to civilization, this also, at least potentially, opened up for the recognition of the existence of several civilizations (Ifversen, 1998: 24-34).

The universal aspect was predominant in the discourse of Mirabeau the Elder, who coined the concept in 1756. According to him, societies are upheld by the principle of virtue, and civilization is the process in which virtue is produced and secured as a civilized society develops. The alternative was corruption, which Mirabeau associated with manners, and these again with what was particular in a people. Their predominance may corrupt society. From this point of view civilization is the victory of the universal pole (humanity) over the particular or cultural pole.

But mostly, civilization was perceived as located in Europe and discussed in connection with encounters with non-European others. In 1721, in his *Persian Letters*, Montesquieu used fictitious Persian travellers to discuss European manners and customs with an outsider's eye, and in 1748 in his *The Spirit of the Laws*, he compared the political systems of Asia and Europe, explaining the despotism of the former and the freedom of the latter with climatic factors, thus using the old motif of Antiquity (den Boer: 58-59). Also, the first linking of the two concepts "European" and "civilization" stems from 1766 in a discussion of the French colonies in North America (*ibid*: 64).

In 1767 the Scot Adam Ferguson added a temporal perspective to the spatial idea by introducing a stage model, according to which rude nations could move

toward civil society with progress in civilization. Ferguson defined the driving forces in this process as *arts* (skills or knowledge) and *virtue*, which equalled the spirit of the given community. While every nation knew of virtue, there was in the rude nations (as in America, which so became a model of Europe's past) a lack of arts, whereas the Orient displayed the danger of resting upon arts, while forgetting virtue: society succumbed to "effemination," or to despotism (Ifversen: 32-34). This was an elegant model, where America was virtue without art, and Asia art without virtue, while Europe thrived in the middle in possession of both. Naturally, these Enlightenment ideas very much bolstered European self-confidence or self-complacency, but the comparisons with other communities also created a platform for critique of the vices of European society, and for praise of civilizational virtues in other societies. At times, a feeling of collective guilt was expressed, both when civilization's pernicious influence on the Arcadian life of innocent natives was condemned, and in relationship to Asia. In the last three hundred years, the German historian Johann Eichhorn wrote:

the Europeans have run through all corners of Asia that they have found access to. Not to bring better opinions and laws, better customs and habits, but to bring their bad habits and vices, their diseases and sufferings there. Not to relieve the yoke of the unhappy, but to make their old yoke even heavier through a new one, not to help them to a sensible enjoyment of life through education and the enlightenment of the intellect, but to disgrace their human nature even more, to extort, plunder, oppress and kill them (quoted from Gollwitzer, 1964: 61-62).

On the one hand, Eichhorn and the Europeans were certain that they were most advanced in civilization - that they had the *potential* to enlighten others - but on the other hand actual European behaviour was at times seen as the negation of this potential. So one could talk of a European self-critical self-confidence taking shape in the Enlightenment (Harbsmeier 1988: 88-97).

Still, Enlightenment Europe had - or acknowledged - no equal partner in dialogue. In principle, the enlightened public was potentially universal, and as in earlier centuries the civilized qualities of Asia were recognized. But in reality only a European public was addressed, and even within Europe the attitude was exclusivist. The collective addressed by philosophers like Voltaire transgressed national and state boundaries in Western Europe, but stopped before the peoples of Poland, Russia, Hungary, or the Ottoman Empire (Wolff, 1995). A "semi-orientalized" Eastern Europe was being constructed, which gradually gave way to an "Orient" beginning somewhere in Russia

and the Ottoman Empire and stretching almost infinitely to the East (Wolff 1994, Ifversen). The Enlightenment idea of civilization was a great step towards a theory of man in society, transcending religious or ethnic limitations. But with civilization becoming both the precondition and the result or goal of history (Fisch, 1992: 680), the perceived civilizational superiority of Europe invited explanations (supported by the development of scientific anthropology, and by philosophers like Herder) that sought the key to these differences not *in* history (in variations in the social or political organization of different societies), but *outside* or *beyond* history in the psychological or physical qualities inherent to different peoples or races.

This “naturalization” of civilization or culture (the two words being used nearly as synonyms at that time) was not only a break with the universalist anthropology of the Enlightenment, but also with the old “cultivating” meaning of culture (as cultivation of mind and manners), and it paved the way for more coherent racial explanations of the history of mankind in the nineteenth century (Hannaford: 233).

Europe Supreme

In the nineteenth century the contradictions in the Enlightenment idea of European civilization became more pronounced. In the American and French revolutions the universalist perspective paved the way for an idea of *human* rights and of democracy, which again potentially - although realized by citizens in states - embraced all mankind. But simultaneously, with the rapid advances of scientific and technological developments at home, and the colonization of most of the world abroad, the century up to the First World War witnessed the culmination of European self-complacency. Civilization and Europe became one, and increasingly European superiority vis-à-vis non-Europeans was explained racially, in terms of white and coloured.

The division of Europe after the Napoleonic wars in a liberal “West” (England, France) and an autocratic “East” (Prussia, Austria, Russia) allowed for a linking of the paradigm of civilization to a discourse of political difference. In 1822 a French observer, Abbé de Pradt, explained this split as the outcome of “the division of Europe into two zones of sociability, which fight each other and which make any common language between its two parts impossible.” De Pradt drew this dividing line from Stockholm to Cadiz and called it a “degrading line of liberty as you move closer to Asia” (quoted from Gollwitzer 1964: 183, 182). One sees a radicalization of the perspective: now difference is not merely gradual, a question of more or less civilization, now any communication

between *zones* of civilization is impossible, and hence universalism. Again, although Eastern Europe was discussed, the loss of liberty was identified with Asia.

From the 1820s, Ferguson's idea of a human progress in stages towards civilization was taken up and applied specifically to (Western) Europe, so that the *history* of European civilization became an idea in its own right. Ferguson had placed Europe on the top of the universal scale of human progress, but his “motors” of development were still the universal principles of arts and virtue. Now, the French historian Francois Guizot in his *The History of Civilization in Europe* from 1828 used specific traits in European history - i.e. first of all in French and English history - to explain the superiority of European civilization: the diversity of its institutions, the competition of rival principles and forms, etc. Guizot did not abandon the idea of civilization in general, but it served him only as a background norm against which to measure the historical advance of European civilization, Europe's historical quest for universal meaning (Ifversen: 34-35).

The German historian Leopold von Ranke added to this “nationalization” of the agents of European civilizational development. In the preface to his *History of the Romance and Germanic Peoples* from 1824 he declared his conviction

that the complex of Christian peoples of Europe is to be considered as a whole, as one state, otherwise one could not properly understand the enormous difference that exists between the Occidental and the Oriental world, and the great similarity that exists between the Romance and the Germanic Peoples (quoted from Ludat, 1969: 285).

Ranke here reduced the carriers of European progress, civilization and culture to the Romance and the Germanic peoples, and so he excluded the Slavs of Eastern Europe from any share in Europe's development and opened up for a racial interpretation of what separates Europe from non-Europe. We *are* a certain people, Romance or Germanic, unlike them, the rest.

Also, Ranke's opposition between Occident and Orient was very strong, and in the nineteenth century an historical scheme was developed, most overwhelmingly so in Hegel's philosophy of history with its march of the World Spirit toward human freedom (Gollwitzer: 212-14; Groh, 1988: 175-185). The Orient was seen as the original contributor to the forming of the world of culture, but only as a thing of the past, since with the advance of history this torch of light, of culture, was passed over to the Occident, to Europe, in the now familiar stages of Greece, Rome, renaissance Italy, France and England (and later even to America, cf. the Statue of Liberty and the idea of Western

"The Plum-pudding in danger; - or - State Epicures taking un Petit Souper" by James Gillray, 1805. One of Gillray's most brilliant political satires, showing Napoleon and Pitt dividing the world between them. (Illustration: Mansell Collection).

civilization (Davies, 1996: 19-31; Gress 1998; Larsen)).⁴ We thus have the idea that history, real history, since Ancient Greece has developed only in Europe or by Europeans, indicating that, as a German historian later summed up Ranke's position, "world historical dignity was acquired according to one's share in European culture" (Gollwitzer: 221).

Marx turned Hegel's idealistic dialectics upside down, but his materialistic historical dialectic preserved the opposition of East and West, past and present, as indicated in his notion of an *Asiatic mode of production*. In Marx's perspective there was only one real civilization, the Western one (Marx included North America), which with the right of progress swept aside everything that came in its way.

Unlike in the eighteenth century there was no room for

a recognition of the civilizational virtues of Asian cultures, the image of these was unequivocally negative. As Marx wrote on China:

Faced with British arms the authority of the Manchu dynasty collapsed; the superstitious faith in the indestructibility of the Celestial Empire was shattered; the barbaric and hermetic isolation from the civilized world was broken.

and on India:

these idyllic village communities, how harmless they may look, have since ancient times been the firm foundation of oriental despotism, they have narrowed the horizon of the human spirit as much as possible, making it a defenceless object of superstition, a slave of traditional habits, and deprived it of all greatness

4. One relatively recent example from the British Marxist archeologist Gordon Childe: "If our own culture can claim to be in the main stream, it is only because our cultural tradition has captured and made tributary a larger number of once parallel traditions. While in historical times the main stream flows from Mesopotamia and Egypt through Greece and Rome, Byzantium and Islam to Atlantic Europe and America, it has been repeatedly swollen by the diversion into it of currents from Indian, Chinese, Mexican, and Peruvian civilizations, and from countless barbarisms and savageries. Chinese and Indian civilizations have indeed not failed to absorb currents from one another and from further West. But, on the whole, they have hitherto discharged these into placid unchanging backwaters" (quoted from Larsen: 11-12).

and historic energy (quotes from Marx, 1972 edn.: 14, 17). Marx's goal was universalistic, the emancipation of man as man. But this is a universalism that recognizes only one binding model, hence Marx's embrace of European colonialist expansion.

Civilization was thus again thought in the singular, but now unlike in the Enlightenment its positive, universally valid values were not considered accessible to all through reason and virtue, they were reified as European property, a product of uniquely European historical and racial qualities. This segregation was also projected back in time, as nineteenth century historicism met with Hellenomania. So, racist arguments were increasingly used to detach the Ancient "Arian" or "European" Greeks from any ties to their "Asian" or "African" neighbours around the eastern Mediterranean in order to secure the purity of European culture from its very beginning (Bernal 1987, Larsen 1988: 18-29).⁵

America's entering the stage as an independent political actor led in a way to a reversal of the old way of defining the borders of Europe. If before, there had been a sharp border between Europe and the savages in the Americas, and an unclear border to the East, where Europe's superiority was not so indisputable, then in the nineteenth century the border to the West became blurred.

Some - of course especially in the English speaking countries at both sides of the Atlantic - even preferred to talk of Western civilization, while others included America as the extension of European civilization. This civilizational space was expanding, whereas, as in the quotation by Ranke, the border to the East was ever increasingly being perceived as a sharp one, separating a superior white Europe from an inferior, coloured Asia.

So, the Enlightenment admiration of China almost disappeared as China was instead associated with opium, stagnation, cruelty, primitivism etc. With the firm separation of "the East" from Europe romanticizing stereotypes of the exotic could occur, as in the Orientalism discourse (whether or not one accepts the full Saidian scheme), which created an image of the Orient as the very opposite of contemporary European civilization - female, seductive, irrational and luxurious, cruel. One may, perhaps, suggest that whereas the term "Oriental" had exo-

tic connotations, granting it a measure of subversive attractiveness, "Asiatic" had a purely negative ring. But it seems that the closer "the Orient" got to home, the more it was perceived in non-romantic terms as simply menacing. A separate discourse on the Balkans (Europe's "Near East") evolved, portraying it not as an exotic escape from civilization, but as male, poor, filthy, and crude - not an anti-world of the West, but a transitional zone where civilization runs out (Todorova, 1997: 17).

Civilization's Discomfort, Culture and Race

Europe's superiority went hand in hand with Europe's imperialism and granted it legitimacy and meaning. And increasingly (and mostly inspired by Darwinian evolutionism) racialism became the standard mode of explanation of these developments. The biological discourse on human society also allowed for a social Darwinism linking race and class, so that the inferiority of the lower races or classes could be explained with the laws of natural selection (Hannaford: Chapters 9 & 10).

If need be, one could "eradicate the brutes," but mostly Europe's right to rule was explained as a civilizing mission on behalf of mankind, the "white man's burden" of Kipling, which obliged Europeans to spread modern civilization to the ungrateful natives. So, while Europe stood for the white man - in the singular, an individual, and male - superior racial qualities, civilizational progress, and values such as honesty, rationality, will, industriousness, etc., Asia was identified with the coloured masses - in the plural, a collective, often portrayed with feminine traits even when men were mentioned - inferior racial material, stagnation, and values like cunningness, irrationality, fatalism, a propensity for idle luxury rather than hard work etc.

These views are well represented in the pre-war writings of Johannes V. Jensen, Danish author and Nobel Prize winner. Inspired by Darwin and Kipling Jensen fully embraced modernity with its machine culture, and he believed that "Gothic man" was chosen by nature to lead all mankind. Within Europe, he looked down on the Romance peoples, seeing in them representatives of a degenerate Christendom, but in the Orient, all such differences disappeared. He wrote at the beginning of the twentieth century, after some travel in the Orient:

5. The idea of Ancient Greece as the "cradle of Europe," and of the profound civilizational opposition of Greece and the Orient in antiquity has, as hinted at above, little historical justification. But it was and is profoundly influential in perceptions of Europe and Asia, West and East, and of why the two shall never meet. Larsen again offers an instructive example. In his *The Ancient Economy* from 1973 Moses Finley, historian and classical philologist, studied only Greek and Roman societies since, he argued, these cultures were too profoundly different from the cultures of the Near East to allow even for a common treatment: "It is almost enough to point out that it is impossible to translate the word "freedom," *eleutheria* in Greek, *libertas* in Latin, or "free man" into any ancient Near Eastern language, including Hebrew, or into any Far Eastern language either, for that matter" (quoted from from Larsen:21-22). This simply is not true, Larsen adds (*ibid.*), but as shown by Bernal, the impossibility of cultural "cross-fertilization" between Greeks and Orientals became a *premise* for Ancient studies, not their result. The value of Bernal's study - in spite of his one-sidedness and factographic errors brought up by his critics (as in Lefkowitz & Rogers 1996) - lies in this illumination of the racial background for such assumptions.

The lowest stoker may ... go ashore anywhere in the East and take up his privilege as a white man and inviolable... an inferior European is and remains an inferior European; but I find his class sovereignty in the East in its order (quoted from Andersen, 1998: 4).

One notices the typical confusion of race and class: though inferior in Europe, the lower classes are natural masters in Asia, since through their race they have a share in the virtues of the upper classes from back home. Jensen also described Asia as a passive object, without history or development, incarnating the past that Europe had done right in leaving behind, and he accepted the "ladder" model of civilization, seeing in the peoples of the East a human material in which civilization must find its reserves.

Still, this whole construction had a problem if its civilizing project succeeded, i.e. if the coloured masses actually did learn from the white man and got out of their alleged lethargy. An early warning came with the Russo-Japanese war (1904-05), when for the first time in modern history an Asian power defeated a European country. The impact was only lessened by Russia's at best marginally European status, which made the country's defeat bearable and explicable by the corruption of its political system or the inferiority of the Slavs. To Jensen again, the universality of European civilization was so self-evident that he in 1905 could side with Japan against Russia, since Japan represented modernity, and Russia "semi-Asiatic" stagnation.

Like the USA, Japan thus became "non-Eastern," a Europe outside Europe, proof of the triumph of the technical age (Andersen: 10). "Asia," then, was a negative principle more than a geographical entity, and Jensen raged against the Asians *within* us (as in the "semi-Asiatic" Swedish playwright August Strindberg), or, with another linking of race and class, *among* us, in the socially degenerate riffraff of Europe.

The Shock of the Great War

The First World War was a profound shock to European self-perception. Now, in all its ruthlessness, European civilization turned against itself. More than before, this war called for interpretation and location of guilt, and again, the Asian stereotype was used to label the enemy.

In Germany and Austria the war was seen as a racial conflict with the Asiatic Slavs, in which the Germans defended a European cultural heritage also betrayed by England and France, while in the British and French propaganda the Germans played the role of the barbarian "Huns" (Bugge, 1995: 88-89, 113-116; Heffernan 1998: 86-88, 97-98).

In the end, the pattern of expansion so far associated with Europe was reversed, as the non-European world had to intervene in Europe to bring an end to the war: the USA and Japan entered the war on allied side, and "coloured" troops from the colonies were brought in to fill the ranks. And meanwhile, Russia jumped from autocracy to revolution in the name of the radical European political doctrines. In all respects, Europe's monopoly on the role of civilization's avant-garde was shaken, and the impact on the idea of Europe was tangible.

So, conservatives increasingly defined Europe and its borders not in terms of civilizational avant-gardism (the USA and the USSR could claim these positions), but in terms of traditions and cultural heritage. The Americans might have bigger houses, but they could never have the medieval cathedrals of Europe, the popular argument went. Even in liberal circles, the unease created by the collapse of the identification of Europe with civilization, and the rest of the world with a lack of it, made itself felt. So, the Spanish philosopher Ortega y Gasset remarked that "in Central Africa the Negroes also ride in motor-cars and dose themselves with aspirin," but that did not give them Europe's cultural heritage (Bugge: 123-25).

Also Jensen had to revise his opinions. He called the war a fratricide and was disturbed by Britain's alliance with "semi-Asiatic" Russia, but most of all he blamed England for "letting the Japanese loose on a Christian state." And after a journey to the Far East ("what a difference it makes to see the East from Europe and Europe from the East") Jensen had to change his mind on Russia. One should have understood, he wrote, "that Russia was after all Europe and acted as Europe's outpost, and that Japan was the East." To Jensen, "Asia" ceased to be a negative principle and became instead a concrete threat to Europe's right to rule, and so to Europe's very being. Also, Jensen's earlier linking of European identity to civilizational universalism was shattered by Japan's success: "How deep is our culture, since whole peoples can rise and adopt it in one day?" he lamented. Now "Europe" - with its Christendom, its history and dignity, its non-material traditions despised before - became a value to him in its own right (not as the incarnation of racial and civilizational virtues), and the USA and Japan enemies, no matter how modern they might be (Andersen: 9-11).

Though shattered in its pre-war foundations, neither the idea of Western or European supremacy, nor its racist foundations were, however, abandoned. In Britain and the USA a "WASP variant" (White Anglo-Saxon Protestant) of Western civilization came to fruition, expressed in university curricula as well as in a continued British colonialism, and nor did the French abandon their vision of a "mission civilisatrice" in the colonies. And

in Germany, Hitler's racist theories and policies may well be called, as the British historian Norman Davies does it, "the most extreme versions of 'Eurocentrism' and 'Western civilization' that have ever existed" (Davies: 38, see also 24-26).

In all anti-communist circles, the identification of Bolshevism with Russia, and Russia with Asia was at hand, and again the ultimate conclusion to this logic was expressed by Hitler. The real border between Europe and Asia was, he stated, the one that "divides the Germanic from the Slavonic world" and that "it is our duty to put it where we want to have it" (quoted from Bugge: 107). Genocide then became the ultimate solution to the problem of Europe's borders in this meeting of European geopolitics and European racial thinking.

A Europe Without "Others"

In 1945 calls for a "Europeanization" of the world were not in vogue. The war left Europe exhausted and discredited, a memento more than a paragon, and both laurels and responsibility rested with the two superpowers, the USA and the USSR. A period of retreat - not always voluntary - followed, including a dismantling of the European colonial empires.

In Western Europe a remarkable reconstruction began, which based on ideas of democracy, a social market economy, closer co-ordination of national policies, etc., led to the formation of the ECSC, the EC, and now the EU. Its results in terms of securing peace, regional stability, and economic growth have on the whole been impressive.

In this process the "idea of Europe" for a long time played a very modest role, the scale of its ambitions had changed from the global to the regional, from the ideological to the pragmatic. In Wæver's words now "the project of Europe is itself - not to launch itself on world history but to prevent another world war starting on European soil" (Wæver, 1995: 175).

Western Europe's success consisted at least as much in its breaking with tradition, as in its living up to it. So, slowly the ground was cleared for the "rehabilitation" of Europe. The French philosopher Edgar Morin wrote in the 1980s in a celebration of this new Europe:

The decolonization pushed the European nations back to their continent and cleansed Europe from one of its worst sides, whereby it also imperceptibly prepared the cleansing of the concept of Europe itself - namely by removing the tragic ambiguity that made Europe intra muros mean freedom, democracy, and human rights, while extra muros meaning oppression, exploitation, and unfreedom (Morin, 1988: 140).

This may be true, but the very mentioning of "muros," of walls, indicates that "Europe" still takes shape in a separation of "ins" and "outs." Until 1989 the Iron Curtain functioned as such a physical and mental wall that allowed the old dichotomy of West and East to endure, and although racial arguments largely disappeared, a host of theories were launched to explain why the political division of the continent also reflected a deeper historical or cultural division, which "naturally" excluded Eastern Europe from Europe proper and associated it with Asia (Davies: 24-29, Wolff 1994).

One may illustrate this with the curious collection of old and new stereotypes in a book from 1950, *Eastern Europe and the Soviet Union*, in which the author, Eugen Lemberg, tried to balance between an *Occident - Orient* dichotomy, using the Catholic - Orthodox divide, and a division into Western and Eastern Europe placing the historical border along the new Iron Curtain. He explained East Central Europe's peculiarity in Rankian terms: "It is by nature Occidental and yet in important matters different from the original Romance-Germanic West," and distinguished so between "The real East" and "East Central Europe," which together constituted Eastern Europe.

Lemberg insisted that the Occidental *Menschenbild* (view of man) was relative, not universal, and that unlike us, "Eastern Man" had not experienced the occidental Middle Ages, the Renaissance and the Enlightenment: "he is not brought up to causal and rational thinking, not emancipated... The individual is not so important as in the West. Hence Eastern European man's incredible readiness to die" (Lemberg, 1950: 18). Also - with the motif of Montesquieu and Antiquity - Lemberg claimed that the nature of the homelands of Eastern Man to some extent determined his personality (his wildness and brutality), and he even linked this personality with the mode of rule in Eastern Europe.

"Again and again we can see in Oriental rulers the move towards the big, the monumental. The priest-king, the despot... has become a type since the Babylonian and the Persian empires..." Lemberg argued, moving from the Tatar khans, Ivan the Terrible, and Peter the Great to Lenin and Stalin (ibid.: 20 f.). Present-day USSR was thus directly linked to the ancient Orient!

The ongoing "rehabilitation" of Europe contains a significant ambiguity. Towards the USA and the USSR a cultural discourse has often been evoked: certain historically given quintessentially European qualities and values are said to be threatened by the two superpowers, who are perceived as alien to Europe. In this essentially conservative, defensive vision of the continent, modern civilisation is not the hallmark of Europe, but a danger to it.

As Morin again argued: “if European culture has become a civilization by spreading throughout the world, European cultures have remained cultures henceforth menaced by the civilization that issued from Europe itself” (Morin: 71). But within Europe, Western Europe readily assumed its traditional role as a model of civilization for its more backward peripheries to follow, as has been particularly clear since 1989 in the conception of EC/EU enlargement policies and the treatment of Eastern Europe (Bugge, 1999: 25). This ambiguity, which may be said to have marked European self-perception since the First World War, affects present discussions of how to bolster a “European identity” as a corollary to economic and political integration in the EU.

Leaving aside the liberal *laissez-faire* argument, one sees a tension between a “republican” approach, deriving a European “we-feeling” from a commitment to the political values embedded in the EU project, and a “culturalist” approach that seeks to distill a uniquely European essence from the history of the European peoples.

It is worth noticing that culturalism has increasingly become an argument of the xenophobic right, where it substitutes for racial arguments in a discourse of segregation and exclusion. From such a culturalist perspective, Europe has obvious constituting Others in “the Muslims” or in its “hordes” of immigrants with an “alien” background.

For those who do not embrace this world view the problem is that any attempt to bolster European identity by conjuring a new post-1989 significant “Other” - be it the Muslims, the Japanese or the Chinese, or present-day Russia - ends up undermining the very principles that are said to constitute Europe: its secularism, tolerance, non-discrimination, human rights, etc., since millions of people from these “othered” communities already live in Europe.

Concrete values

The aim of this paper has not been to deny that there are cultural differences between Danes and Vietnamese, or between people in Europe and in Asia. I have just tentatively sought to demonstrate how the concept of “Asia” or - with slightly different connotations – “the Orient” has been used in European discourses of identity and difference as a constituting “Other,” embodying the negation of “European” qualities.

This opposition of “Europe” and “Asia” is not, I have argued, a perennial or natural thing. “Asia” or “Asiatic” was only used in marked hetero-stereotypes from around 1500, and since then the label has been attached to an immense variety of objects, many of them living outside geographic Asia (like the European proletariat, the

Germans, the Jews, or the Russians). Furthermore, the “Asia” of these discourses has been presented as an object of conquest and exploitation, a threat or a temptation, a different civilization, or a noncivilization, the past of modern Europe or its exotic anti-world. Religious arguments have been used to define this “Asia,” then cultural-historical, and often also racial ones. Clearly, the “Asia” emerging from these discourses is a symbolic counter of identity, not an ontological entity, and - very importantly - nor is the “Europe” constructed in this opposition.

In the Enlightenment “discovery” of Europe we met three perspectives on civilization, the universal, the spatial, and the temporal one. The temporal perspective with its one-dimensional understanding of the advance of civilization and its “translation” of differences in space into differences in time, is - though still influential in discourses on “development countries” or on regional “backwardness” - of little use today in attempts to define a special European civilization. It is difficult to claim that Amsterdam or Birmingham are more “modern” than Tokyo or Shanghai, or Europe more so than the USA or Japan.

The spatial perspective is much stronger, and it is crucial to a culturalist-essentialist argument. But if one perceives cultures as spatially located closed entities with fixed borders, members of foreign cultures can be stigmatized as intruders or threats if they appear on “your” territory. To define “European” and “Asian” civilization and values in purely spatial terms is to pave the way for ethnic cleansing or strongly assimilationist policies.

The universalist perspective may, however, be useful, once it is freed from the essentialist assumption that certain civilizational values, *because* they are European, reflect the desire of all men (to paraphrase a De Gaulle quotation on French values; see Wæver: 184).

A genuine discussion can begin if only we abandon the assumption that a universalist discourse must also be uniform, and that the values discussed (if one takes democracy and human rights), because they were first formulated in Europe, must also necessarily be *European* values. Perhaps, we should altogether avoid the whole terminology and idea of inherently “Asian” or “European” values and speak instead concretely - and with an eye for change and exchange - of “values in Asia” and “values in Europe.”

Peter Bugge, ph.d., lektor i tjekkisk og Europastudier ved Aarhus Universitet.

Literature:

- Andersen**, Uffe: *Europa - du moderne, du tålmodige!* Seminar Paper, European Studies, Aarhus University, January 1998
- Bernal**, Martin (1987, 1991 edn.): *Black Athena - The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, Vol.1, Vintage, London
- Boer**, Pim den (1995): "Europe to 1914": The Making of an Idea, in Kevin Wilson & Jan van der Dussen (Eds.): *The History of the Idea of Europe*, Routledge, London, p.13-82
- Bugge**, Peter (1995): "The Nation Supreme: The Idea of Europe 1914-1945", in Kevin Wilson & Jan van der Dussen (Eds.): *The History of the Idea of Europe*, Routledge, London, p.83-149
- Bugge**, Peter (1999): The Use of the Middle: "Mitteleuropa vs. Stedn' Europa", in *European Review of History*, Vol.6, No.1, 35-35
- Davies**, Norman (1996): *Europe: A History*, Oxford University Press
- Fisch**, Jörg (1992): "Zivilisation, Kultur", in Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe* Band 7, Klett Cotta, Stuttgart, 679-772
- Gollwitzer**, Heinz (1964): *Europabild und Europagedanke - Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, C.H. Beck, München
- Gress**, David (1998): *From Plato to NATO: The Idea of the West and Its Opponents*, The Free Press, New York
- Groh**, Dieter (1961; 1988 edn.): *Rußland im Blick Europas*, Suhrkamp, Frankfurt am Main
- Hale**, John: (1993): *The Civilization of Europe in the Renaissance*, Harper-Collins, London
- Hannaford**, Ivan (1996): *Race: The History of an Idea in the West*, Woodrow Wilson Center Press, Washington D.C./Baltimore & London
- Harbsmeier**, Michael (1988): "Europas opdagelse", in Hans Boll-Johansen & Michael Harbsmeier (red.): *Europas opdagelse - Historien om en ide*, Christian Ejlers Forlag, København 1988, 82-114
- Hay**, Denys: Europe - *The emergence of an Idea*, Edinburgh University Press 1968
- Heffernan**, Michael (1998): *The Meaning of Europe: Geography and Geopolitics*, Arnold, London
- Hobsbawm**, Eric (1997): *On History*, Weidenfeld & Nicolson, London
- Ifversen**, Jan (1998): "The Meaning of European Civilization - a Historical-Conceptual Approach", *European Studies Newsletter*, Vol.1, No.2, p.20-38
- Klug**, Ekkehard (1987): "Das Asiatische Rußland". über die Entstehung eines europäisches Vorurteils, in *Historische Zeitschrift* 245, 265-289
- Larsen**, Mogens Trolle (1988): "Europas lys", in Hans Boll-Johansen & Michael Harbsmeier (red.): *Europas opdagelse - Historien om en ide*, Christian Ejlers Forlag, København 1988, 9-37
- Le Huu Tang** (2000): "Research on Asian Values - Problems and Perspectives", *Asian Values and Vietnam's Development in Comparative Perspective*, Hanoi, 11-14
- Lefkowitz**, Mary A. & Rogers, Guy MacLean (Eds.) (1996): *Black Athena Revised*, University of North Carolina Press, Chapel Hill
- Lemberg**, Eugen (1950): *Osteuropa und die Sowjetunion - Geschichte und Probleme der Welt hinter dem Eisernen Vorhang*, Curt E. Schwab, Stuttgart
- Lemberg**, Hans (1985): "Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert – Vom 'Norden' zum 'Osten' Europas", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Vol.33, No.1, p.48-91
- Ludat**, Herbert (1969): *Deutsch-Slawische Frühzeit und modernes polnisches Geschichtsbewusstsein - Ausgewählte Aufsätze*, Böhlau Verlag, Köln - Wien
- Marx**, Karl & Engels, Friedrich (1972 edn.): *Om kolonier, industrimonopol og arbejderbevægelse*, Futura, København
- Morin**, Edgar (1988): *Europæisk kultur*, Gyldendal, København
- Schlumberger**, Jörg A. (1994): "Europas antikes Erbe", in Jörg A. Schlumberger & Peter Segl (Hrsg.): *Europa - aber was ist es?*, Böhlau Verlag, Köln, 1-19
- Todorova**, Maria (1997): *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford
- Toynbee**, Arnold (1954): "Asia' and 'Europe': Facts and Fantasies", Chapter IX. C (i), Annex in: *A Study of History*, Vol.VIII, Oxford University Press, 708-729
- Wolff**, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford
- Wolff**, Larry (1995): "Voltaires Public and the Idea of Eastern Europe: Toward a Literary Sociology of Continental Division", in *Slavic Review*, Vol.54, No.4, 932-942
- Wæver**, Ole (1995): Europe since 1945: Crisis to Renewal, in Kevin Wilson & Jan van der Dussen (Eds.): *The History of the Idea of Europe*, Routledge, London, p.151-214

Japan's Modernization

The Iwakura Mission to Scandinavia in 1873

By Li Narangoa¹

The rising economic power of Japan after the Second World War awakened increasing interest in the country and the reasons behind its astonishing success within the general public as well as the mass media. The academic world responded by organizing a series of conferences assembling scholars from the fields of history, politics and economics. These conferences became famous for their focus on what was to be labelled the “modernization” of Japan, preceding its impressive appearance in the markets of the world.²

This phenomenon was, in fact, not entirely new to students of history. Japan had first captured world-wide attention with its unexpected victory over Russia in the war of 1904-05. Western powers began to accept Japan as an equal, at least in military terms. Japan was a newcomer but had adapted with amazing speed to the production and utilization of Western technology. Certainly, the Second World War caused a harsh and discouraging setback, but from the sixties onwards one easily gained the impression of Japan as a phoenix rising from the ashes. The aforementioned conferences – organized in the United States and summed up in useful and convincing publications – did not lead to a temptation to solve the “secret” of Japan’s success once and for all, and to provide an easy answer to the questions raised.

Still, the fact that a nation that was bogged down in feudalism, primarily agrarian and had a pre-modern social order until the second half of the 19th century, headed straight towards such rapid industrialization elicited enough fascination to be looked upon as a possible model for other nations confronted with similar circumstances. Studies exist comparing Japan with India and Turkey, and these take the standpoint gaining from Japan’s experience.³ One author even attempts to discuss the moder-

nization of Nigeria alongside Japan’s successful past. Nor did the People’s Republic of China hesitate to direct its attention to the mechanisms of the Meiji Restoration and its results. It is extremely difficult to directly compare the development of nations, since each has its own particular history, traditions and characteristic cultural attributes. Nevertheless, impetus and motivation, attitude and studiousness deserve to be seen transgressing borders, and in this connection the so-called Iwakura Mission was a good example, which is much more than merely an anecdote in Japan’s modern history. Its successes and, to be frank, at times its failures provide a wonderful mirror of Japan’s metamorphosis into a modern society.

Domestic and Foreign Crisis

By the mid-nineteenth century Japan had to cope with domestic problems, as well as with foreign affairs. A Chinese phrase, rendered in Japanese as *Naiyu gaikan* (troubles at home and dangers from outside), was used at the time. Today we would say domestic and foreign crises.

Like most social crises in the world, it also manifested itself in economic conflicts. To meet financial difficulties, the domains were forced to reduce the stipends of samurai retainers and to levy additional taxes on peasants. These added economic burdens on the large number of samurai retainers and the peasantry fostered antagonism between them and the domain governments and created serious social crises.⁴

Moreover, the Western powers were just beginning to encroach on Asia. China was defeated in the Opium War (1840-42) and England was increasing its influence on the Asian continent. There would have been nothing to fear from the intrusion of Western powers if Japan had provided itself with an adequate means of defence, but the country totally lacked the military means to resist

1. An earlier version of this article was presented at the International Conference on “The Asian Values and Vietnam’s Development in Comparative Perspective,” Hanoi, in 1999. I wish to thank professor Peter Pantzer for his generous help with this article.

2. For example, there is a series of six volumes, published by Princeton University Press for the Conference of Modern Japan on the Association for Asian Studies: *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*, edited by Marius B. Jansen (1965); *The State and Economic Enterprise in Japan*, edited by William W. Lockwood (1965); *Aspects of Social Change in Modern Japan*, edited by R. P. Dore (1967); *Political Development in Modern Japan*, edited by Robert E. Ward (1968); *Dilemmas of Growth in Prewar Japan*, edited by James William Morley (1971); *Tradition and Modernization in Japanese Culture*, edited by Donald H. Shively (1971).

3. For example, *Political Modernization in Japan and Turkey*, edited by Ward, R. E. & D. A. Rustow (1964).

4. See, for example, Beasley 1972:42–54.

outside aggression. The over 200-year-old seclusionist policy of the Tokugawa Shogunate was challenged. Finally, the expeditions of American Commander Perry in 1853-54 forced the Bakufu to open up the Japanese ports of Hakodate and Shimoda to American ships for supplies and trade, subject to local regulations. Great Britain followed the American example. In 1855, the signing of a treaty gave the southern Kurile islands including Etorofu to Japan, and other islands north of these to Russia. Three ports - Nagasaki, Shimoda, and Hakodate - were opened to Russian shipping. In the same year Japan signed a similar agreement with the Netherlands (Kato 1986: 43-46). In 1858 Japan signed commercial treaties with the United States, Russia, Great Britain, France and the Netherlands, and with Portugal and Prussia in 1860.

The Scandinavian countries did not come in the first round of nations that established commercial treaties with Japan. Denmark had to wait until 1867 and Sweden until 1868, in case the Dutch minister to Japan signed on behalf of the Danish and Swedish governments.⁵ These treaties contained three main aspects. Firstly, Edo and certain ports, among others Yokohama (Kanazawa) were opened to foreigners. Secondly, a very low scale of import duties was imposed upon Japan and lastly nationals of these and 14 other countries with which such treaties were signed in the following years were exempt from the jurisdiction of Japanese courts of law.

France annexed the colony of Cochinchina in 1862, after which the protectorate of Cambodia was established in 1867. This was soon followed by French penetration, admittedly with little initial success, in the region of Haiphong and Hanoi. Russia took over the coastal area between the Amur and the Korean frontier from China, and founded Vladivostock, which means "Ruler of the East," close to this frontier (Storry 1968: 96; 106).

Finally, in 1868 Emperor Meiji issued the proclamation: "Restoration of Imperial Government." The name Edo was changed to Tokyo. In the spring of 1869 the Meiji Tennō moved to the new capital from Kyoto.

From Old to New

Discussing the complexities of Japanese "modernization" is a difficult task. Certainly, the story already begins in the Edo-period. A researcher would be compelled to study early technological development, which in many ways was related to: 1) the need for enhancing agricultural productivity; 2) the growing importance of trade and manufacture throughout the country; 3) the coming into existence of an increasingly well-to-do and self-reliant

township population in competition with the gentry of warriors (*samurai*) – who were losing more and more of their inherited dominance; 4) the Japanese experience in dealing with foreigners; 5) an astonishingly sophisticated educational system.

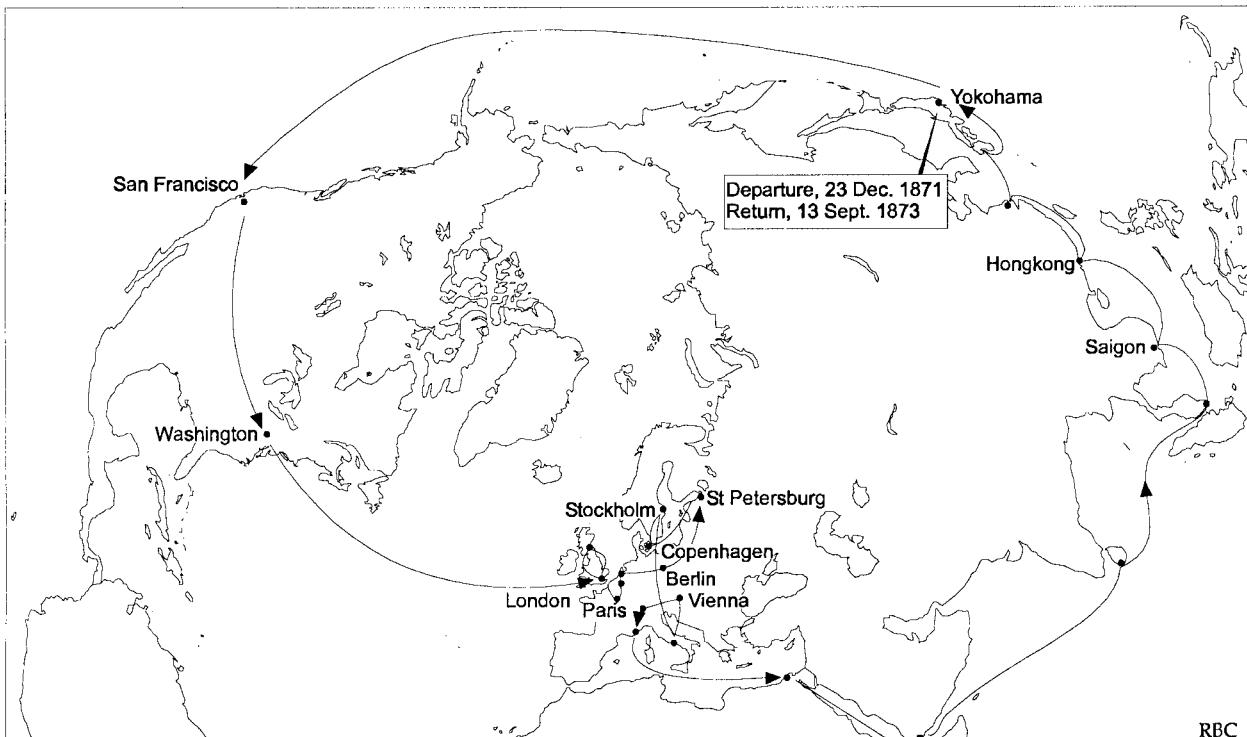
At the end the scholar would have to investigate the problem of the unequal treaties and their impact on Japan. However, I will not dwell on these factors further now but turn directly to the Iwakura Mission and its fate. The unequal treaties - the first of them concluded with five of the Western powers in 1858 - provided extreme difficulties for every Japanese government. Though officially called treaties of friendship, navigation and commerce, they deprived Japan of its full sovereignty and the right to control its trade. A revision of these treaties was therefore a top priority of Japan's foreign policy. This was, or rather should have been, the main aim of the Iwakura Mission, which we shall now accompany on its tour to the Western treaty powers. The mission left by ship from Yokohama harbour in December 1871 in order to cross the Pacific, heading first for the United States, and was full of energy and optimistic about its aims. The Japanese government spared no cost or pain in the attempt to achieve these long-cherished treaty revisions and dispatched a mission as high ranking as never before or since. The first minister, acting as a plenipotentiary and extraordinary ambassador, was Iwakura Tomomi (1825-83), a man close to the royal court who had played an important role during the Meiji Restoration and who had been invested with the position of "chancellor to the right" - today we might call his position that of prime minister.

Four vice-ambassadors had been allocated to him, three of them with the rank of government ministers - Okubo Toshimichi (1830-78), Kido Koin (1833-77) and Ito Hirobumi (1841-1909). Thus, half of the government left Japan, trusting that the other half would faithfully fulfil its responsibilities at home, just as the mission would try to reach its objectives abroad on this important journey. To ensure the continuance of their policies during their absence, Iwakura and the key members of his mission had obtained assurances from the "caretaker government" who remained at home. The latter had promised that no important appointments or policy changes would be made during the absence of the Iwakura Mission (Borton 1970:100).

Necessity of Progress

The Iwakura Mission consisted of more than a hundred administrators, scholars of various disciplines, and students. They sailed on 23 December 1871 from Yokohama

5. For further information on Japanese-Danish and Japanese-Swedish relations, see for example Lidin 1984:11-66, and Edström 1997:1-7.

Route of the Iwakura Mission to Europe, 1871-1873

and returned to Nagasaki on 13 September 1873. According to their original plans, the mission should have spent about ten and a half months on the entire journey. But since negotiations on the revision of treaties with the United States and the other Western powers turned out to be one-sided affairs and took much longer than expected, the time spent on the journey had to be continuously extended, and in the end an extra year went by. Thus the duration of the excursion covered a total of almost two years (Tanaka 1997:8).

Among the 42 students who joined the mission in order to study in America and Europe were five girls, the first ever to study abroad. They were in fact “guinea pigs” for Japan’s new education system.⁶ The idea here was that women should also learn from the West to improve their intellectual abilities, with special regard to methods of child rearing and education. It was recognized that, for the development of Japanese civilization, improved education of forthcoming generations was essential. For this purpose, well-educated and enlightened mothers were needed.

The youngest member of the group, Tsuda Umeko (1865-1929), was only seven (!) years old. She grew up in Washington D.C., raised by an American host family, and

studied at private schools. Many years later, after her return to Japan she founded an English School for Women, later named Tsuda College. It has remained one of the bastions of women’s higher education in Japan to this day. Umeko met, in fact, a lucky fate. Two of her older companions (the eldest being sixteen!), became ill almost immediately when transplanted into the completely unfamiliar surroundings, and had to be sent back to their native land without starting, let alone completing, their studies in America. This experiment of separating children from their families at such an early age for duties in the service of the nation has, understandably, never been repeated.⁷

Besides aiming to find a way of revising the “unequal treaties”, the mission intended to achieve recognition for the new imperial regime and to study and be informed about modern Western achievements, with a view to seeking a model for the new Meiji government, in power for only a couple of years, to follow (Tanaka 1997: 8). However, the negotiations failed. They failed in the United States, and they failed all the more in England, as both powers had considerable imperialistic interests in Asia and were determined to protect their advantages over Japan. Iwakura and other members of the mission

6. The Ministry of Education had been established in the summer of 1871, and a team of experts with Western advisers was beginning to work on the draft of a compulsory education scheme when the embassy left (See, for example, Nagai 1971:35–76)

7. See, for example, Furuki 1991:xi-xiv.

made the painful realization that Japan had not yet made sufficient progress with its internal reforms to be able to negotiate successfully with the Western nations, and recognized the necessity of modernization in order to deal with Western countries as an equal.

Consequently, the mission was instructed to gain as much practical knowledge as possible of foreign governments, industries, and public works. They therefore spent the majority of the tour travelling in 12 countries, all respective treaty powers. They did so realistically, without great political expectations, visiting public institutions, various factories, schools, military installations, dockyards, prisons, museums and so forth.

In order to encourage the public in Japan to begin the process of modernization and to gain its understanding for the mission's journey, the mission decided to publish a comprehensive account of the information and data they would collect during their journey. A Confucian scholar, Kume Kunitake (1839-1931) was appointed as official diarist to compile a record of the mission's activities.

Kume, under personal instructions from Iwakura, kept a daily account of all of the embassy's tours and excursions, receptions and discussions, explaining new inventions or describing scenic spots, omitting only very confidential business, for example the question of treaty revision.

The work was financed by the government and published in 1878 as *Tokumei Zenken Taishi Bei-Ô Kairan Jikki* (A True Account of the Tour in America and Europe of the Special Embassy) in five impressive volumes, richly illustrated with depictions of places of interest throughout this diplomatic ramble around the world. The mission's account contains its observations and analyses of Western politics, economics, society, military systems, education, culture, history, religion and philosophy, among many other things.

Kume used the classical Japanese and Chinese literary style and made frequent references to Chinese philosophy, history, and poetry. It is a comparative study of Western and Eastern culture and is, as one of our leading contemporary scholars on Japan's modern history concludes, a kind of an "Encyclopaedia of the West" (Tanaka 1997:10).

Pleasant Observations

Visits to museums and exhibitions were some of the most pleasant undertakings of the mission's members. The World Exhibition in Vienna especially impressed them. They stayed in Vienna for a couple of weeks altogether and used four days in all in visiting the exhibition. It was certainly the best opportunity the mission had to observe the "world" as a whole in a very short time and to compa-

re the cultures, art and industrial progress of the different countries of Europe as well as of the Orient.

The exhibition appeared as a microcosm of the planet for them. As Kume wrote: "It seems to me as if the planet is so miniaturized that it can fit into this park" (*Jikki* V: 35). He described the aims, meanings and history of various World Exhibitions as well as that of several museums. In the mission's account there were many detailed notes about industrial products, from machines for agriculture and the weaving industry to medical instruments and handicrafts, as well as the fine arts of every country.

The differences in the products of the various countries were compared, for example French and Italian art were considered the best in Europe, but the Italians had more sense for natural and classical beauty. The Belgians had a character similar to that of the French, their technology and art resembled each other. The products of Austria and Prussia shared a similar style and were of good quality, but those of Austria seemed more luxurious. The Dutch had a great number of abilities. Among their products there were a lot of excellent diamond- and lacquer goods. Russia produced great numbers of scientific instruments, but its other wares were not as good as those of France, Germany, Italy and Austria. Denmark exhibited a very small number of wares and they were quite uninteresting. The Persians wove excellent carpets. The products of China at the exhibition were not particularly special.

Kume appreciated the European oil paintings very much and was deeply disappointed at the Japanese oil paintings exhibited. In his words, "they are not even as good as the painting of European children." The Japanese traditional paintings of flowers and birds were extremely pleasant, but the portraits looked so awful "that one sweated" in shame and fear. Kume was very pleased that the visitors were so fond of the Japanese souvenirs sold at the exhibition. He concluded that free (liberal) minds were the most important sources of creative works in every discipline (*Jikki* V: 32-50).

In addition to the world exhibition in Vienna, the mission's members also visited museums wherever they went. Not only the large world famous museums in England and France, but also the National Museums in Sweden and Denmark were their program list. During their five days in Stockholm they visited the National Museum of Sweden twice and a very detailed report about the collection was made in the mission account (*Jikki* IV: 172-174, 177-178).

When they visited the Danish National Museum, they were especially impressed by the ethnographical sections. Kume was able to be reflective on his origin again and wrote: "If one comes from Japan to Europe, one finds eve-

rything is [here] so excellent and gauzy that one cannot avoid feeling ashamed of its [our] old-fashioned, dull [things]. However, it seems that very often the Europeans dislike the pomp and discover the natural originality in the Oriental wares." Kume stated that the essence of learning new techniques was in ascertaining the originality (instinct) and collecting other existing wisdom. The ultimate aim was to support industry and trade and strengthen the country (*Jikki IV*: 146-148).

Every part of the account contains comments on what might be useful for Japan's modernization. But the most essential tendency of the mission's account with regard to reform or modernization is the perfect combination of tradition and modernity.

Solution Models

The mission's members paid considerable attention to political and social structures, industries, military affairs, infrastructures and education (particularly elementary education for the masses). They soon realized how much domestic reform was necessary before the Western Powers would begin to consider Japan as an equal.

They did not, however, lose their critical sense while observing and learning from the West, and concluded that reforms should occur gradually, with regard for Japan's own particular circumstances and traditions. They were, of course, also aware of the fact that continued reliance upon tradition was as risky as radical change. The phrase *wakon yōsai* (Japanese spirit, Western sciences) suggests a harmonious solution.

The mission intended to add to its existing knowledge of Western political practices and theories to Japan's modernization. In the course of the journey it realised that no Western country individually could provide an ideal model for Japan, but rather that Europe on the whole had produced a higher form of civilization than that of East Asia. In the mission's account, Kume made a probing analysis of German culture and society. It was often pointed out that the German example could be most relevant for Japan, since both nations shared similarities in their recent problems and present aims: restoration of the monarchy, political centralisation and unification, popular education, the security of its frontiers, recognition abroad, and the development of commerce and industry.

England was said to enjoy both freedom and order because reformers had moved carefully and gradually, building upon tradition and avoiding the destructive revolutionary tendencies of the French. Kume referred to

the Eastern classics to illustrate the best approach to reform and the basic responsibilities of government and education. To achieve wealth and power, a people must work hard, be self-reliant, trustworthy and obedient. Abroad, national dignity must be upheld; at home, there must be peace throughout the land.⁸ Rulers should adopt policies, which conform to the manners and customs of the people. In Germany, for example, Bismarck and the Kaiser were undertaking many reforms, but their policies were in accord with the customs and traditions of the German people (*Jikki IV*: 220).

Love of History

The mission's members were greatly impressed by the way which the Western countries preserved and cherished their history, culture and arts. Kume linked the recent spurt in Western material civilization to a longer historical preparation. The progress did not really occur overnight. It was not the destruction of the old order by the new, but the perfection of tradition by degrees. "No matter how much we grow and change, we remain products of the past." The people of the West were assisted by their love of history. They kept a careful record of it and built upon it. They probed the past for secrets, visited ruins, collected documents, recorded tales, and made excavations of ancient sites. They revered the study of new things as well.

Japan should do these things too, stressed Kume, and "we must not lose any old pieces of paper, not even a part of a letter" (*Jikki IV*: 56, 217-21). He seemed so convinced by his own words that he began work on editing Japanese history and criticizing Japanese historiography following the publication of this account in 1878.⁹

The concerts and operas sponsored by the several European royal families and governments inspired Iwakura considerably and he began to patronize the traditional Japanese theatres, *Nō* and *Kabuki*, on his return from the journey. Kume was deeply impressed by the Bible-reading, church-going habits of the Americans and the English. It amazed him that the city streets were so quiet on Sundays and that shops and offices shut while people worshipped. In Scotland he discovered that tourists who stayed in their hotels and did not go to church on Sundays were scolded. This kind of religion, he had to admit, motivated people to undertake projects and get things done. But he also stated that the upper classes in Europe made an outward show of honouring religion, while in actuality they used it as a tool to gain the people's support of particular policies and to ensure obedience

8. See Mayo 1973:33.

9. See Sugiya 1997:16-17.

to authority (*Jikki I*: 39). During the journey Christians often said that Japan was hostile to Christianity and petitioned the religious freedom in Japan. Iwakura therefore promised them that Japan would not issue any further anti-Christian legislation. The restrictions on those Japanese professing to be Christians were removed on 24 February 1873, before the mission's return home.¹⁰

In Sweden, although the mission's visit was after the elimination of the restrictions, the mission was confronted with the same questions, which were presented by representatives of the Evangelical Alliance in Stockholm. This alliance consisted of pastors, businessmen and parliamentarians (Edström 1998: 143). It is most likely that the ambassador assured them of the recent grant of religious freedom in Japan.

Denmark and Sweden

Since both Denmark and Sweden also established the inequality treaties with Japan in the second half of the 1860s, the Iwakura Mission's purpose was to renegotiate with these two governments. These two governments, however, did not want to lose their commercial advantages in Japan and they therefore excused themselves with the Dutch who had made the treaties possible. Nonetheless, the Scandinavian governments welcomed the mission because of their commercial self-interests.

The Iwakura Mission visited Denmark and Sweden from 18 to 30 April 1873. The group stayed first in Denmark between 18 and 23 April and continued their trip to Sweden, where they spent a week. The account on Denmark is one third shorter than that on Sweden (including Norway). This was not only because they stayed two days longer, but also their interest in Sweden - a bigger country with more industrial accomplishment than Denmark - was relatively stronger. This is also obvious from the fact that Kume did not mention in the account the several industrial sites¹¹ that the mission's members visited in Copenhagen (apart from the dockyard), while their visits in Stockholm to a textile factory, a match factory, a cheese factory¹² and the Bolinder Iron Works Co. were reported in detail.

In the early morning of 18 April, the mission arrived at Korsør from Kiel by ship. Kofoed, the secretary of the Ministry of Foreign Affairs met them there and accompanied them to Copenhagen. As they arrived at the Copenhagen station, they were welcomed by Julius Sick

as a representative of the royal family, Captain Jensen and Sublieutenant F. Wulff. They were brought to the Hotel Royal at Ved Stranden 18, today's Domus Technica. It was a relatively small-scale group of 11 or 12 people, compared to the group which had departed from Tokyo in 1871, because part of the delegation had to leave for Japan (Nagashima 1993:168-169).

The group visited the Foreign Ministry on the same day of their arrival and met King Christian IX the next day. On the third day they visited the National Museum and did some sightseeing in the city. They did not seem to be very much impressed by the beauty of Copenhagen.¹³ "The capital of Denmark is quiet and empty and not that beautiful, but there are many nice buildings such as the Royal Palace, St Nicolai Church, the town hall" (*Jikki IV*: 152).

In the evening there was a big welcome banquet for 200 people at Børsen. For the next evening the Danish King organized a ball for them. The account recorded that the King enjoyed the ball and accompanied them until three o'clock in the morning (ibid p.151). Apart from their official audience with the King and a meeting in the Foreign Ministry, they also visited the military arsenal, the Great-Northern Telegraph Company and some factories.

On 23 April, impressed by the Danes and their hospitality, the mission left for Malmö where Carl Lewenhaupt, the head of the Trade and Consular Bureau of the Foreign Ministry, and Count C. E. de Champs, Lieutenant of the Coastal Fleet of Sweden welcomed them and accompanied them to Stockholm. They arrived at Stockholm the next day and were accommodated in the Hotel Rydberg.

The Swedish welcome reception and cultural programmes provided to the mission were equally as impressive as that of Denmark's. During the next afternoon of their arrival the mission's members had an audience and dinner with the king, Oscar II. There was also a ball that evening called the Innocence Ball, a great event in the social life of Stockholm at the time (Edström 1998: 139-141). The mission's study programme in Sweden was, as usual, filled with visiting industrial sites, a naval yard, museums and schools, amongst others.

Scandinavian Education

Wherever the mission went its members paid much

10. See, for example, Anesaki 1963:337-38.

11. Nagashima pointed out that they visited several industrial sites such as the Holmlad Gum Factory?

12. Edström identified as Mälareprovinssens mejeriaktiebolag (The Mälaren Province Dairy Co) (1998: 144).

13. The members also learnt from the famous Danish weather that even if it was spring as they arrived in Copenhagen, "there was still snow and grass and trees were not yet sprout." It also said that it had been often cloudy and foggy and windy as well. According to the account in Denmark "130 days rain and 32 days cloud" (*Jikki IV*:138).

attention to military matters such as structure, strength and quality of the forces and military factories, and their visit to Scandinavia was no exception. The Danish, as well as the Swedish and Norwegian soldiers, were described as "strong". The Danish naval dockyard impressed them a great deal (*Jikki IV* p.149-151), and so did the Swedish one – the Bergsunds Mekaniska Verkstad¹⁴.

As mentioned above, apart from strengthening the military force and forwarding industrialization, the raising of the level of education was the most important task of the Meiji government. Therefore, the mission paid considerable attention to Western education matters. The account gave a very short general statement on the widespread Danish school education – "Even in Europe there are not so many countries with the same standard" (*Jikki IV* p.140).

It provided a fairly lengthy observation on Swedish schools, following a visit to an elementary school, which is identified by Edström as the Klara Folkskola. The most interesting aspects for the Japanese education at that time were that most of the pupils of the Swedish school were children of "poor people" and the pupils did not need to pay for anything; that girls and boys were "not separated" and learned the same subjects; and the philosophy of teaching: teaching should be easily understandable, and should avoid boring pupils or forcing them, otherwise they would lose their interest in learning (*Jikki IV*: 191).

National Differences

The mission perceived that the Scandinavians had been barbaric and brutal warriors in the past, but they were now civilized and straightforward, brave and strong. And they were all excellent in navigation and had an active shipping trade (*Jikki IV*: 134,157). For example, "The number of Denmark's ships is comparable with that of Russia although it is a small country," and "Norway is the number one in Europe in terms of the proportion of population and number of ships" (ibid p. 165).

The mission's account says that "The Danes, Swedes and Norwegians are divided into three countries and into three ethnic groups, but they originally belonged to the same race" (ibid p.166). However, Kume also made small distinctions between the three peoples. The Danes were described in general, as "straightforward (modest), hard working and not intoxicated by prodigal and luxury lifestyles. [In this respect] they are the number one in Europe" (ibid p.140). "The Norwegians are strong people and good at sailing while the Swedes are lively and

able and dextrous" (ibid p.166). The Scandinavians were again distinguished from the Germans. Kume illustrates his astonishment about the difference between the Germans and Danes as follows: "The border between Germany and Denmark is neither mountain, nor sea. It is only a flat field but, even after thousands of years, the people are still so different, as though they built a border of nature. That could be called a miracle" (*Jikki IV*: 133). He did not, however, compare characteristics.

Observing the characters of different nations seemed to be one of Kume's hobbies. He often mentioned the characters of different nations. For example, at that time the Germans were considered slow and disciplined, and Kume even wrote down a joke he was told on his journey:

In Europe, they say that if an Englishman, Frenchman, German, and American are assigned a task and given six hours to complete it, the American will finish in four hours and spend the rest of his time taking a stroll or wandering around. The Frenchman will finish in four hours and then dine and sing songs. The Englishman will take five hours and then work on something else for another hour. But the German will not be finished even in six hours and will resume the task in the evening, continuing to work even in his spare time (*Jikki II*: 43).¹⁵

Another illustrative example is that Kume described the Chams and Malays in South East Asia as brave and impatient people: "They easily became annoyed and shouted. It was then difficult to calm them down. Even small matters made them angry and gnash their teeth and bellow" (*Jikki V*: 317).

An Imprint of Japan

The Scandinavian image of the Japanese was also limited by superficial observation. For example, the Swedish minister to London, Rochschild, reported that the mission's members whom he saw in London were "most distinguished personalities" and had "an unusually high level of culture for Easterners."¹⁶ People in Stockholm were curious to see the Japanese.

There was a big crowd assembled at the central station as they arrived and the following day outside the hotel where the mission members stayed (Edström 1998: 140). But the public was a little disappointed that the Japanese wore western uniforms and did not really look as much exotic as they might have imagined. The Japanese language must have sounded alien to the Swedes. One Swedish weekly reported that "their way of

14. Okuda, "Iwakura shisetsudan ga mita Sueden," p. 57.

15. Cited in Mayo 1973:46.

16. Letter from Rochschild to Adlercreutz, 21 August 1872. Cited in Edström 1997: 4.

speaking revealed something strange and old-worldly, like some ghost from the age of chivalry just emerging among us, and just breathing the air of the new age long enough to obtain modern clothes and cursorily orient themselves in the most peculiar differences of the new age from their own.”¹⁷ Danish newspapers also reported that the Japanese mission’s members looked exceptionally distinguished.¹⁸

Loaded with positive impressions and new information, and leaving a curious “distinguished” image behind them, the mission continued its journey from Sweden to Germany on 30 April. They crossed altogether from Malmö to Copenhagen, where the party was divided; one group with the ambassador took the train to Hamburg via Korsør, the other half, including Kume, went by boat to Lübeck and proceeded from there to Hamburg, where both parties joined up again.

As in the other Western countries, the Japanese were not able to convince the Scandinavians to negotiate the unequal treaties. Their stay in Scandinavia was only a small episode in their long journey to the West. What they obtained during their short stay were friendly hospitality from the two countries and an illustrative impression of the countries.

They also left an imprint of Japan and the Japanese in Scandinavia. Nonetheless, they collected information on Nordic history, military as well as naval, education and industry, especially the match production techniques in Sweden. As Nagashima (1993:160) concluded “They saw things in Denmark only in connection with the imperative of how to make Japan ‘rich and strong.’” And the interests of Denmark and Sweden in the Japanese mission were out of commercial and domestic political reasons.

Denmark’s intention was no more than to bring a breath of fresh air to the tedious political scene, which had not yet recovered from defeat in 1864, and expand the business of the Great Northern Telegraph Company (Det Store Nordiske Telegraf-Selskab) in Japan (*ibid* p. 178).

Sweden’s interest was also propelled by the expansion of trade. Furthermore, the newly enthroned king, Oskar II, intended to influence Swedish foreign policy and it was also a good opportunity to invite the high-ranking Japanese mission to confirm the diplomatic relations which were established in 1868.¹⁹ The return trip to Japan took the mission from Marseilles to Alexandria,

then on to Aden, Bombay, Calcutta, the Malacca Straits, Singapore, Saigon, Hong Kong, Canton, Shanghai, and finally home to Nagasaki. Kume was just as indefatigable in collecting information during their short trips ashore in these countries as he had been in Europe, but his descriptions are condescending.

He contrasted the clean prosperous foreign sections of these port cities with the dirty impoverished indigenous areas. A point which can be considered as a critical observation of the European colonial powers, but also as a reflection of Asian backwardness and the “advanced” Western civilization, which Kume and many other Japanese admired at that time.

Future Constitution

The journey of the Iwakura Mission is one of the most intriguing events in Japan’s recent history, and can undoubtedly be seen as an important step within the framework of understanding the modernization of Japan. It could not achieve its original aim of revising the unequal treaties, but the members of the mission were sobered by what they had observed abroad and were more convinced than ever that Japan’s primary task was to strengthen its internal economy and military power.

The first major decision that the mission influenced strongly upon its return was that of calling off the planned expansion into Korea.²⁰ Its voice soon initiated reforms in every aspect of education, military and industry. One of the vice-ambassadors, Ito Hirobumi, later returned to Europe to study political philosophy in Berlin and Vienna in preparation for the drafting of Japan’s future constitution. This constitution, proclaimed by the Meiji Government in February 1889, was the last and most crucial step in furthering Japan’s progress. In conclusion, the awfully long and laborious dealings with the Western powers for their consent to revise the unequal treaties forced the Japanese government to make greater efforts to hasten the process of modernization. Japan hurried its modernization because it had to protect itself from possible colonization by Western countries, and in order to amend the unequal treaties with foreign nations.

Finally, in 1894, after a quarter century of painstaking efforts from every Japanese government consequently in office, the problem of revision of the unequal treaties had been largely resolved. The end of the fight for equality

17. ”Ett japanskt drama,” *Samtiden*, cited in Edström 1997:17.

18. See Nagashima 1993: 178.

19. See Edström 1998: 134-138.

20. In the early months of 1872, Japan had sent official envoys to Korea to negotiate a treaty and to open up the country from its seclusion. Saigon, who had great confidence in the newly established conscript army, recommended an aggressive policy. In October 1873, the Emperor ordered the government to concentrate on internal improvements and to forget about a military expedition to Korea (Borton 1970:101).

with the West was in sight. When other Western countries had agreed to repeal the unequal treaties, a new Danish-Japanese Treaty of Commerce and Navigation was signed in 1895, followed by the new Swedish-Japanese treaty in 1896. These were the beginning of equal relations between Japan and Scandinavian countries. If the political form of a nation shapes its development and history, the history and culture of a nation effects the form of its politics. The Japanese ambassadors were most impressed by the standard of industrialization in England and America, but also inspired to a great extent by Germany, a young and rising nation among the other European empires. The Prussian type of constitution, eventually to be introduced in Japan, is rooted somehow in this experience.

The journey of the Iwakura Mission took place almost a hundred and thirty years ago. It was a time when Japan found itself in crisis in domestic as well as in foreign matters, as well as in a period of transition. From that time on until today more than a century has passed. Many things have changed since then, with problems solved or made insignificant. Still, both the diary left to us by Kume and the efforts of Iwakura Tomomi and his mission to cope with new developments and to accept the challenge of the West despite the heavy emotional and financial burdens of carrying out their task, are as convincing today as then.

The Iwakura Mission's vivid accounts and recordings provide valuable reading to help us in understanding the problems of a country forced to balance her traditional society and culture with the needs of accepting new methods of modern development. It is also provides a lively illustration of the Japanese perception about the various European peoples and their society and civilization at that time.

Li Narangoa, PhD, researcher at Nordic Institute of Asian Studies, University of Copenhagen.

Literature:

- Anesaki**, Masaharu, *History of Japanese Religion* (Charles E. Tuttle Company of Rutland, Vermont & Tokyo, 1963).
- Beasley**, W.G., *The Meiji Restoration* (Stanford University Press, 1972).
- Borton**, Hugh, *Japan's Modern Century* (The Ronald Press Company, 1970).
- Edström**, Bert, "Sweden. 23-30 April 1873," in: *The Iwakura Mission in America & Europe*, edited by Nish, Ian (London: Curzon, 1998. pp. 133-148).
- Edström**, Bert, *Japan's Place in Sweden's Foreign Policy. A Historical Perspective.* (Stockholm: Stockholm University. Center for Pacific Asia Studies, 1997).
- Furuki**, Yoshiko, *The White Plum. A Biography of Ume Tsuda* (New YorkWeatherhill-Tokyo, 1991).
- Jikki** (*Tokumei Zenken Taishi Bei-O Kairan Jikki I-V*), edited by Kume Kunitake (Tokyo: Iwanami, 1997).
- Kato**, Yuzo, "Kaikoku no seikai-shi," in *Kaikoku he no uzushio. Kaigai shiten. Nihon no rekishi no. 12* (Tokyo: Gyosei, 1986).
- Lidin**, Olof G., "Japanese-Danish Official relations," in: *Danes in Japan 1868-1940. Aspects of Early Danish-Japanese Contacts*, edited by Laderrière, Mette. (Copenhagen: Akademisk Forlag, 1984. pp.11-68).
- Mayo**, Marlene J., "The Western Education of Kume Kunitake, 1871-6," in *Monumenta Nipponica. Studies in Japanese Culture. Volume XXVIII no.1*, (Tokyo: Sophia University, 1973).
- Nagai**, Michio, "Westernization and Japanization: The Early Meiji Transformation of Education," in *Tradition and Modernization in Japanese Culture*, edited by Donald H. Shively (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1971).
- Nagashima**, Yōichi, "Denmāku ni okeru Iwakura shisetsudan," in *Bei-Ō kairan jikki no gakusiteki kenkyū*, edited by Tanaka Akira and Takata Seiji. (Sapporo: Hokkaidō digaku tosho kankōkai, 1993, pp. 163-81).
- Okuda**, Tamaki, "Iwakura shisetsudan ga mita Sueden - 'Bei-Ō kairan jikki' dai 68, dai 69 ken 'Suedenkoku no ki jo, ge' o yomu," in: *Kawamura gakuen joshi daigaku kenkyū kiyō*, Vol. 6, No. 1 (1995, pp. 29-67).
- Storry**, Richard, *A History of Modern Japan* (Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd., 1968).
- Sugiyama**, Akira, "Rekishika toshite no Kume Kunitake," in *Rekishika Kume Kunitake* (Tokyo: Kume Museum of Art, 1997).
- Tanaka**, Akira, "Kume Kunitake to O-Bei kairan jikki," in *Rekishika Kume Kunitake* (Tokyo: Kume Museum of Art, 1997).
- Ward**, R. E. & D. A. Rustow, *Political Modernization in Japan and Turkey*, (Princeton, 1964).

A Japanese Merchant's View on the Menacing Westerners

By Jacqueline Houtved

The year 1853 has come to stand as one of the great watersheds in Japanese history. This was the year that Commodore Perry's black ships entered the Bay of Uraga with American demands for the opening of diplomatic relations and free trade; and traditionally this event has been seen as upsetting the tranquillity of a Japan that had enjoyed peace and stability for more than 200 years of isolation under Tokugawa rule, the awakening of a sleeping beauty among countries.

However, in the context of Japanese history isolation, often described with the Japanese word *sakoku*, was not the complete sealing off of the country which one might assume. *Sakoku* laws forbade intercourse with non-Asian foreigners other than the Dutch and other than through the port of Nagasaki. Not a basic tenet of the Tokugawa regime, they were promulgated by Tokugawa Iemitsu (1604-1651), the third *shogun*, in response to the threat of Christianity.

Only from 1637, when the Shimabara rebellion of Christian farmers against their *daimyo* illustrated the conflicts of loyalty inherent in adoption of the foreign religion, had the isolation been complete, and even since then the prescribed course of action in the event of foreign ships approaching shore had changed.

Since the laws were directed primarily against the spread of religion early practice allowed foreign ships water and firewood in case of need. However, with the growing volume of traffic through the area and consequent rise in the number of incidents official attitudes changed. The 1825 Expulsion Edict ordered all *daimyo* to drive away Western ships on sight, and it is sometimes known under its graphic popular name: the "Shell and Repel" Edict.¹

It was repealed in 1842 as it turned out to be inhumane and impossible to carry out in practice, even danger-

ous to the safety of Japan in its combativeness.² This did not change the fact that in 1853 when Commodore Perry challenged the isolation policy, hardly any Japanese had direct experience of Westerners. Many suggestions for defence measures were written in the wake of the black ships, most of them by people in responsible positions in the government or from the warrior class. Among them was also one by a wealthy merchant from the province of Ise, halfways between Edo and Kyoto along the coast. Takegawa Chikusai was his name, and he had for years been cultivating an interest in foreign learning through books and his widespread trading connections within Japan.

While Chikusai did not actually go as far as to suggest the abolition of *sakoku*, he was very concerned that Japan should not get involved in a war that it was not prepared for and could not win. In his two treatises on coastal defence and how to protect the country, the *Kaibo Gokoku Ron* written in 1853 and the *Kaibo Gokoku Koron* from the following year,³ he made numerous suggestions for the rearmament and strengthening of Japan; but high on his list of priorities was the need to consider the enemy, his weaknesses and strengths.

Only by doing so could one gauge the nature of the threat against Japanese independence, its extent and severity. Without this, he insisted, there could be no viable and long-lasting solutions. Chikusai found support for this point of view among the Chinese Classics.

Knowledge and Identification

The Chinese classic widely known in the West by the name *The Art of War* is believed to have been written some time between the mid-8th and late 5th centuries B.C. and is ascribed to the mythical Sun Tzû, commonly reputed to have been an able general to the king of Wei, though none of the legends connected with the name are

1. Wakabayashi, Bob Tadashi: *Anti-Foreignism and Western Learning in Early-Modern Japan - The New Theses of 1825*, Harvard East Asian Monographs, no. 126 (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986), p.10: The Expulsion Edict was proposed by a government official named Takahashi Kageyasu who was "the most brilliant and informed Rangakusha [=student of Dutch (i.e.foreign) learning] of the day." On Takahashi's arguments, see *ibid.* pp. 101-107.

2. Chang, Richard T.: *From Prejudice to Tolerance - A Study of the Japanese Image of the West, 1826-1864* (Tokyo: Sophia University, 1970), pp.137-139)

3. Both included in *Takegawa Chikusai-o*, a heterogeneous collection of materials written by Takegawa Chikusai which was compiled and published by the Mie-ken Iinan-gun Kyo-ikukai (the educational society for Iinan-gun, Mie-ken) in the *Taisho* 4/1915.

actually verifiable.⁴ If the author is shrouded in legend and difficult to grasp, however, the book itself is admirably clear and to the point and has played an important role as the basis of all subsequent military strategy and tactics in the areas under Chinese cultural influence until this day.

It was never more so than in the late Tokugawa period when warfare had long become a subject of erudition rather than a practical task for the *samurai* class. *The Art of War* was an important part of any scholar's intel-

Commodore Perry lead the American expedition to Japan in 1853. This is how he appeared to the camera on the eve of his departure for Japan.

lectual luggage and Chikusai would have known it quite well.

Now, as the situation demanded practical action, one precept struck him as particularly relevant. It was the precept that one should know one's enemy and know oneself.⁵ Only by knowing both could one have informed judgement, and without informed judgement one could not serve Japanese interests. The dangers were illustrated by the otherwise "outstanding gentlemen" who had written proposals for a coastal defence (*kaibo ron*):

Their proposals either know him [=the enemy] and do not know us, or know us and do not know him. To know him and not know us, that is to fall for the wicked schemes of the barbarians through following the advice of people who read Dutch [=foreign] books and believe the tall stories they tell are the truth. To know us and not know him is to be uninformed about the past and present organization of England and America.⁶

Chikusai offered one of the commonly defended tactics for getting rid of the American ships in the bay of Uraga to show what was wrong with most of the plans for the dispelling of foreigners:

The theories that [say] it is unnecessary to learn from the West and build big ships are theories that do not consider the state of our country's navigation and the strengths and weaknesses of popular spirit. They also suggest fishermen and even farmers be banded together in groups of five and put under the leadership of a guard commander from their local lord, the groups distinguished by the colour of their headbands; then if barbarian ships approach they gather people by ringing the fire bell, and if only a few [foreigners] land, take them prisoner; or if they pull up their ships' bottoms on the shore and desire firewood and water and request trade, hide soldiers armed with firearms under the firewood and water, and [these] will be brought onto the foreign ships and pour water in the powder chests, spike the guns with wood and bamboo, and take the head [of the foreigners] prisoner and such-like; and these are all very detailed and delightful theories; but unless the barbarians who come here are blockheads, or else dummies made from clay, these plans cannot come to pass.⁷

Chikusai then added insult to the injuries that would probably result from such imprudent tactics by stating that any small child could tell you that the barbarians that actually came had been fighting amongst themselves for years, and that they were consequently well used to war, highly disciplined, practiced in the uses of their superior arms, and unlikely to be the push-over that some people seemed to think.

That they would fall for the simple ploy suggested above was not conceivable, and they probably knew a lot more dirty tricks than the Japanese if it came down to that. "And they aren't going to simply carry a person to the cannons and leave the powder chest out in plain view for him!"⁸ Plainly, to Chikusai, knowing the enemy was

4. Several translations of this basic textbook of martial science into English exist. Including extensive introduction and copious notes, the 1963 Oxford University Press version prepared by Samuel B. Griffith should be one of the better and more widely available: Sun Tzu: *The Art of War* (London, Oxford, New York, 1963)

5. *The Art of War*, p. 84

6. *Kaibo Gokoku Ron*, p.16.

7. Ibid., p.17.

knowing that the foreigners were not “blockheads” or “dummies made from clay,” but vigorous, battle-hardened, fighting men. They had plenty of experience in state-of-the-art warfare, and their arms were correspondingly advanced. Also, their seafaring prowess is alluded to in the comment on “the state of our country’s navigation.” Theirs, i.e. the foreigner’s, was presumably better.

Rival Movements

It is interesting to note the ambivalence towards foreigners expressed in the above. Chikusai displayed great respect for the threat they posed to Japan. For Japan, he reasoned, safety lay in learning about Western technology and the rather vaguely expressed “past and present organization of the East (America) and West (Europe).” These are ideas traditionally associated with commitment to *kaikoku*, or “opening of the country.” Followers of this school of thought are often represented as having “[...] recognized the inevitability of “opening the country” to trade and diplomacy, and of joining the world community of nations.”⁹ However, Chikusai had more likely recognized the futility of attempting armed resistance in the face of the crushing superiority of the West.

He showed few signs of wishing to join any “community of nations,” and was probably more concerned with saving his own which was yet in the making. In this respect he was merely following established tradition. It is an oft remarked paradox that most of the *rangaku* scholars of early 19th century Japan, while eagerly studying Western sciences and traditions, were also adamantly opposed to opening the country.¹⁰

For while he was convinced that Japan’s salvation lay in knowing Western technology and navigation and in learning more about the ways of the Western world, Takegawa Chikusai was also no fawning admirer of everything Western.

While the word “barbarian” (read *ebisu* or *i* as in *sei-i* and *to-i*, Western and Eastern barbarians respectively) was the conventional term for foreigners from beyond the Chinese cultural sphere and contained at the time less of the value-judgement that it holds today, there are plenty of derisive terms in the text that were quite obviously used by choice.

The “schemes” of the foreigners are prefixed with the Chinese character for wicked, though the suggested phonetic reading added down the side of the word just gives “scheme.” The foreigners are inclined to “tell tall stories,”

or exaggerate and bluster in their books to impress. Their “actual coming” to Japan is suffixed with the Chinese character *shu* which means unsightly and disgraceful, again probably just meant to convey the feelings of the author to the reader visually.

The use of these epithets would have been agreeable to the “outstanding gentlemen” that Chikusai had claimed knew neither themselves nor the enemy, but were more concerned with upholding outdated laws. At the same time, even as he reviled as impracticable their plans for

Commodore Perry as he appeared to a Japanese artist upon arrival in Japan. In 1854 when this print was made, Westerners were still little better than mythological beasts.

the taking over of the enemy ship, there is little doubt that he sympathized with the projected end.

Indeed, the whole purpose of the *Kaibo Gokoku Ron* and *Koron* was to advise the people in charge of Japan’s defence on how one might keep the foreigners at bay, if one could not keep them away altogether. This aspect of the treatise belonged more with the other main school of thought in Japan around that time, namely *jo-i*, or “expelling the barbarian.” The word had an interesting history. Originating in China, the earliest Japanese scholars of

8. Ibid., p.17-18.

9. Wakabayashi (1986), p.4, offers an overview of the different approaches in contemporary scholarship to the problem of *kaikoku* and *jo-i*. A copy of the *Shinron* is among the books in the *Izawa Bunko*.

10. e.g. Wakabayashi (1986), p.10

Chinese had first used it to signify the expelling of barbarian, Japanese customs in favour of the superior Chinese civilization. Gradually, the focus had changed from the barbarity inside Japan to that which threatened from without, and by the 19th century the conflict was moving from the abstract to the concrete, a development that would culminate in several killings of individual foreigners by patriotic *samurai* (*shishi*) during the 1860s.

To be fair, very few people took the “expelling” literally. Most were merely engaging in damage control, trying to insulate the common populace from corrupting, foreign influences whilst secretly resigned to the fact that Japan would have to open its harbours to some extent.

By the final years of the Tokugawa period many proponents of *jo-i* were using the slogan mainly as a pretext for revolt against the Tokugawa regime. Paired with another political catch-phrase to form the couplet *sonno jo-i* which meant “revere the emperor, expel the barbarian,” it was convenient for embarrassing the government and questioning its legitimacy by demanding that its leader the *shogun*, or *sei-i tai-shogun* to give him his full title, live up to his name.¹¹ What use was a “great barbarian-subduing general” if he did not subdue any barbarians?

Unlike the loyalist hotheads, Chikusai was too realistic to believe that the *shogun*, or Japan for that matter, would be up to executing such a policy in the present state of military unpreparedness, nor did he join the political schemers asking it of them. On the other hand, he certainly did believe that the country should (and could) take precautions and ensure her ability to do so, should the need arise at a later date.¹²

“Rich Country-Strong Army”

The precautions that Chikusai had in mind were many and concrete. They could, however, all be summed up in another slogan that was gaining popularity at the time and which Chikusai illustrated admirably.¹³

Firstly, it goes without saying that there could be no defence against the military threat to Japan’s independence without a “strong army” (*kyohei*). Chikusai did not waste paper on arguing that such a one was necessary, but launched straight into the discussion of what constituted a strong army.

In Chikusai’s interpretation this would include both landbased and seafaring forces, and “strong military” would probably be a more accurate rendition of the slogan

Takegawa Chikusai photographed in Yokohama in 1866. Though as a merchant he belonged to the commoner class, he had been granted the privilege of wearing two swords in recognition of his great financial services to the Tokugawa regime, and of course he wore it for this solemn occasion.

11. Wakabayashi (1986), p.4 and 135-137.

12. *Kaibo Gokoku Koron*, p.114-115.

13. Nihon-shi ko-jiten: Nihon-shi ko-jiten (“extensive dictionary of Japanese history”) (Tokyo: Yamakawa Shuppansha, 1997), p. 1853. Interestingly, this slogan would later be identified so completely with the Meiji Restoration that *The Cambridge History of Japan* believes it was among the many slogans “created” by that government “for all aspects of its endeavors,” *The Cambridge History of Japan*, vol. 5 (1989), p. 467

into English. Whatever the case, building viable defences would take time; but Chikusai was confident that it could be done and claimed that “in 10 years a parade of our cannons will be like building a 5000 kilometres long fortress called Japan.”¹⁴

Secondly, and a prerequisite to the first, it was vitally important that the *bakufu* make a “rich country” (*fukoku*) of Japan. This, according to Chikusai, was actually the main concern since the preparations in themselves would be costly, and waging battles at the same time would spell disaster.

Even supposing there were cannons, guns, swords, and spears enough, with no stores of gold, silver, rice, and grain to back them up neither bravery nor wisdom would be of much avail. Should Japan contrary to expectations emerge victorious under these conditions, he warned, it would most surely lead to insupportable hardship and revolts among the common people, and thus weakened the country would fall to the next wave of attack.¹⁵

In case anybody had not got the point, a few pages further on he flatly stated that: “It is even easier to conquer a poor country with a country that has plenty, than it is to smash a hen’s egg with a big stone.”¹⁶

The Immediate Future

The urgency of the call to prepare is compelling. If it was going to take a decade to put the country on a war footing and enable it to withstand an attack from the sea, clearly the sooner one got started the better. One can imagine Chikusai’s readers worrying whether there would even be time to complete his ambitious programme of economical and martial strengthening before it was put to the test.

Maybe in order to forestall hopelessness in the face of the enormous task, towards the end of the *Kaibo Gokoku Koron* Chikusai put Japan and the threat to her in relation to the world stage as he saw it.¹⁷

He reminded his readers of what he had told them already in the *Kaibo Gokoku Ron*: Firstly, that “our country” (*waga-kuni*) was separated from the Eastern, i.e. American, barbarians by the expanse of the Pacific Ocean, and secondly, that the Western (European) barbarians had not invaded Japan up until now because they had been busy with the Napoleonic wars up until 40 or 50 years ago.

They were nowadays fully occupied, (and here inexplicably the geography shifts to accommodate the Euro-centric viewpoint) waging wars for gain on/over the American states in the West, and encroaching on the

“islands” of Melanesia (?) and Australia and the “countries and islands” of South East Asia in the East. For this reason they had no leisure to attack Japan.

He went on to specify the interests of the European countries in greater detail. Lately England had taken over parts of India, gone upstream the Indus river and conquered Hindustan in “central India”. She had also gone further north as far as the Hindu Kush mountain range beyond Hindustan where, according to Chikusai, she had joined violent battle with Russia, and all of this at the same time. Chikusai was disdainful of British claims to supervise all of India. It was clear to him that even with the many native soldiers they had enrolled under their command, their armies were terribly over-extended. Meanwhile, countries such as Spain, France, and Portugal had colonies in America, and Chikusai hazarded the guess that they would not travel as far as the “seas near us.”

Chikusai may have been right to discount the threat from these countries on the grounds that they were otherwise engaged, though England, Spain and France were all present and played active roles in the Asian theatre at the time. He was well aware of the Chinese predicament, and it seems somehow unlikely that he was not also informed about Indochina; but he may have wished to downplay the distant European countries in favour of the quarters from which he considered the real threat to be coming.

One such quarter was The United States of America. Though they were probably the worst menace to Japanese peace with their inopportune arrival in the bay of Uraga, Chikusai can scarcely conceal his admiration of them when he describes “the Eastern barbarians with their republican government (*kyowa-seiji*).”

They had driven away the Western barbarians to build a country (*kuni*) of their own, and with their excess of strength they were engaging in the task of making a rich country (*fukoku*) of it, and travelling to distant seas. Unfortunately, he added, since they travelled the overseas route to Asia they had in recent years appeared and disappeared time and again in the Pacific Ocean off Japan.

Similarly Russia, whose ships were setting out from Okhotsk on her Far Eastern seaboard to several destinations, among them America and the unidentifiable “Kasatsuka” and “Koto.” She was encroaching upon the islands Sakhalin (Karafuto) and “our” Hokkaido (*waga-Ezo*), and since this development would create a common

14. *Kaibo Gokoku Koron*, p.133.

15. Ibid., pp.114-115.

16. Ibid., p.117.

17. The remainder of this chapter is closely based on pp.167-168 of the *Kaibo Gokoku Koron* and notes refer to these unless plainly stated.

border between Russian and Japanese territories, Chikusai feared that they, too, could probably come in the foreseeable future.

Chikusai ended off by declaring that any threat to Japan would come only once the Crimean War was over, and once Spain, France, Portugal and Germany had carved up America¹⁸ and islands such as Australia to the south a couple of decades from now. Come that time, Chikusai saw nothing that would keep them from turning their attentions on Japan, and they would in his opinion certainly visit the Japanese shores.

Already by distinguishing between Eastern and Western barbarians Chikusai was offering a more discerning view of the outside world than was generally represented in the *Kaibo ron* of his contemporaries. Many of them treated the barbarians as one homogeneous mass and as being of one mind and one intention in regards to Japan.

By differentiating between the foreign countries, allowing for variations in motive for their approaching Japan, and studying the circumstances surrounding each of the countries individually, Chikusai was able to demonstrate the error of this perception. The barbarians did not form a united front against Japan, and their interneccine rivalry would play into the hands of the Japanese.

To sum up, Chikusai was of the opinion that Japan would be left alone in the immediate future, but that it was a question of a few short years before more foreigners would come and test the defences of the country. Before then Japan would need to devote substantial sums to the building up of these defences.

Confrontation or Peaceful Relations

In the mean time, there was the question of what to do about the American ships at Uraga. The country was clearly not ready for an armed confrontation yet, and Chikusai had already in the *Kaibo Gokoku Ron* warned against seeking one before the country was ready for it.

Any positive effect on morale from the call to defence would be cancelled out by the negative effect of the inevitable defeat, and the soldiers would become timid and excessively careful "as he who has learnt from [being burnt by] the soup, blows on the brine to cool it."¹⁹ In fact, what Chikusai was suggesting was that one look at the interests of the country before mindlessly repeating the

fiercely worded, but unenforceable laws.

He elaborated early in the *Koron*: It was all very well to snatch up arms and run to the defence of the country; but the indignity of doing so in the knowledge that one would probably back down and meet the requests of the foreign ship in the end, would be insupportable.

It wounded the prestige of the country (*kokui*), it was harmful to the polity of the country (*kokutai*), and it could very easily cause the country's morale (*kokumyaku*) to weaken and decline.²⁰ Also, Chikusai was apparently shrewd enough to recognize that if Japan wished to have any influence on the manner and degree of foreign intercourse, loosing a violent confrontation over the issue would probably not be the best basis to work on.

What Chikusai suggested was that peaceful, foreign ships should be allowed in Japanese waters, given supplies if necessary, and assisted when in trouble. Such munificence on the side of the Japanese government would inspire respect and a return of the favours, should Japanese ships need them.²¹ He seems to have considered that opening some measure of friendly relations would take the pressure out of the increasing number of chance encounters between Japanese and foreign ships off the coast.

However, it was also his expressed hope that making it the official policy would take the edge off rumour-mongering inside Japan. Every sighting of a foreign ship, he argued, now caused panic in Edo, panic that disrupted the distribution and prices of goods, and caused some people to loose all their profits and even their homes.²²

In other words, allowing the foreigners to use some Japanese port(s) as a stepping-stone on their long-distance sea-voyages, would be not only charitable and diplomatically sensible, but would also serve to stabilize the domestic situation. Readers with a more calculating turn of mind might see it also as a way of biding one's time while one prepared economically for an eventual showdown.

Suggested Relations

As for the nature and extent of the friendly relations, they would need to accommodate foreign needs and demands, while at the same time respecting the intentions of the isolation laws. Chikusai assumed as a matter of course that any contacts with the foreigners would go through government channels.

¹⁸. p.168. Presumably he is thinking of South America, though the mention of France and Germany in this context might suggest that Africa, where these countries were more active, should be included or substituted.

¹⁹. *Kaibo Gokoku Ron*, p.33. The meaning of this proverb is similar to the English: "Once bitten, twice shy."

²⁰. *Kaibo Gokoku Koron*, p.111.

²¹. Ibid., p.125.

²². *Kaibo Gokoku Ron*, p.83.

He calculated that with 20-30 American ships bound for China and South East Asia (Indo) and 20-30 Russian ships bound for America annually, and all of them calling at a Japanese port twice, there would be about 100 calls in all. Chikusai proposed that 10.000 *ryo* worth of goods be “presented” to every ship, not only the all but proverbial firewood and water, but rice, wine, miso paste, soy sauce, tea, cloth, paper, lacquer ware, porcelain, coal, and notions. The aggregate expense in a year would be 1.000.000 *ryo*.

Separately from this they would need cows, sheep, chickens, pigs, and various types of vegetables. The sum would most likely increase with the number of ships attracted by the great kindness of Japan. So, incidentally, would the financial return, which Chikusai expected would be 50.000 to 70.000 *ryo* for every 10,000 *ryo* spent.

This was a conservative figure based on the Dutch trade through the artificial island Dejima in Nagasaki harbour; Chikusai quoted nine-ten times the initial outlay as the average return in British shipping, possibly in an attempt to plant the idea that one should reconsider the ban on Japanese ships going abroad to trade. And of course there would be an income from the leasing of some sort of “Dejima” to other nations.²³

Clearly there was great earning potential in staying on the right side of the foreigners. Chikusai was dangling a tempting bait in front of the financially strained Tokugawa regime; and at the very end of the *Kaibo Gokoku Koron* he returned to it, arguing forcefully that the road to *fukoku* went over benevolence towards the

barbarians and an increase in exchange of goods.²⁴ Though he never spelled it out himself, Chikusai thought his observations and suggestions sketched the contours of a pretty paradox: In order to defend herself against foreign encroachment, Japan had to become a “rich country.” And in order to become a “rich country,” she would have to open relations with the very foreign encroachers that she wished to minimize contact with.²⁵

The paradox was not without its own pragmatic logic. Since the foreigners were going to be so difficult to keep away, why not let them supply the financial means of their own undoing?

Chikusai was recommending trade as the salvation of Japan in the face of the foreign challenge. He was in doubt whether the country ought ultimately to choose confrontation or peaceful coexistence with the foreigners, and seemed willing to take his cue from the behaviour of the foreigners in the immediate future; but there was no way around the need to rearm, and money for that purpose could most readily be made from trade with the foreigners themselves.

Jacqueline Houtved er cand.mag. i historie og japansk. Artiklen er et uddrag fra hendes speciale.

23. *Kaibo Gokoku Koron*, p.124-125.

24. Ibid., p.177-178.

25. For a contemporary of Chikusai's who spelled the paradox out: Sakuma Sho-zan, see Chang (1970), pp.174-175

Danskhedens til forhandling

Forholdet mellem identitet og rum belyst ved en analyse af kampen om at definere det "nationale rum" i debatten om modtagelse af flygtninge fra Kosovo i 1999

Af Birgitta Frezzo

I denne artikel vil jeg fokusere på offentlig forhandling af national identitet primært med udgangspunkt i debatten i dansk tv vedrørende modtagelsen af flygtninge fra Kosovo-krigen i 1999. Bidragene til denne debat trak kraftigt på diskursive konventioner, som er etableret i andre offentlige debatter, først og fremmest i den løbende debat om indvandrere og flygtninge i almindelighed.

Et studium af debatten om Kosovoflygtningene nødvendiggør derfor et blik på denne generelle debat. Temaet for min diskussion vil være, hvordan danskhed og kriterierne for at "høre til" den danske nation konstrueres gennem konkurrerende artikuleringer af relationerne mellem "os" og "dem" - idet begge parter er foranderlige afhængigt af både den position, der indtages i diskussionen, og af den konkrete situation og emnet for diskussionen.

Diskussionen har til formål at leve et nærmere studium af, hvordan national identitet forhandles både intertekstuelt og situationelt. Intertekstuelt, idet hver ny artikulering trækker på konventioner, som er etableret gennem tidligere artikuleringer, og situationelt, idet den konkrete kontekst informerer den måde, hvorpå disse konventioner reartikuleres og udfordres.¹

Det nationale rum

At tale om forhandling af national identitet i forbindelse med diskussioner om modtagelse af flygtninge og indvandrere sætter fokus på den rumlige dimension af det nationale. De rumlige metaforer står i kø for at blive brugt: Det handler om at "lukke folk ind" eller "holde demude" af det nationale rum. "Hjemmet" bliver den metafor, som først og fremmest både leverer betydningsrammen og gives betydning i diskussionen om, hvorvidt ud fra hvilke kriterier og med hvilke mulige konsekvenser det nationale "hjem" bør "åbnes" for "fremmede".

Michael Billig har studeret det, han kalder "banaliteten" af den daglige konstruktion af nationen som hjemland gennem en konstant rutinemæssig brug af deiktiske markører - dvs. ved hjælp af små ord, som får deres

betydning fra den kontekst, hvori de bruges - ord som "vi", "denne" og "her". Enhver kamp om definitionen af national identitet finder sted på baggrund af denne stadige selvfølgeliggørelse af det nationale rum, af hjemlandet:

In order for the political argument to take place within the nation, there must be elements which are beyond argument. Different factions may argue about how "we" should think of "ourselves" and what is to be "our" national destiny. In so doing they will take for granted the reality of "us," the people in its national place (Billig 1995:96).

Referencen til "os", "her" osv. producerer og bekræfter dermed hjemlandet som den selvfølgelige referenceramme for kampen om at definere den nationale identitet. Ikke alle medlemmer af nationen knytter den samme betydning til denne, men gennem selve kampen om nationens betydning og om karakteriseringen af den nationale identitet bliver eksistensen og relevansen af "hjemlandet" som referenceramme bekræftet.

Billig har en kritisk tilgang til diskussionen af begrebet "hjemland". Iflg. ham er den stadige produktion af hjemlandets "hjemlige" karakter problematisk, fordi den er eksklusionistisk:

When the homeland-making phrases are used with regularity, "we" are unmindfully reminded who "we" are and where "we" are. "We" are identified without even being mentioned. In this way, national identity is a routine way of talking and listening; it is a form of life, which habitually closes the front door, and seals the borders (Billig 1995:109).

Dette ubehag ved idéen om "hjemland" deles af andre forfattere, som kritiserer den stedbundethed og autenticitet ved national identitet, som idéen om hjemlandet konnoterer, og den eksklusionisme, den intolerance og det fremmedhad, som følger af dette krav på en autentisk identitet.² "In contemporary European culture, the longing for home is not an innocent Utopia", som David Morley og

1. Om intertextualitet, se f.eks. Faclough (1992).

2. Se f.eks. Malkki (1992) for en diskussion af konsekvenserne af idéen om stedbundne identiteter.

Kevin Robbins påpeger.³ Jeg vil imidlertid argumentere for, at selvom de problemer, der er forbundet med idéer om stedbundne (nationale) identiteter er indlysende og klart er blevet demonstreret af, blandt mange andre, de nævnte forfattere, så er det nationale rum det uundgåelige udgangspunkt for væsentlige identitetsforhandlinger og det, at man behandler det nationale rum - "hjemlandet" - som et meningsfuldt objekt for identitetskampe, resulterer ikke nødvendigvis i fremmedhadende eksklusionisme. Tværtimod så indebærer det at konfrontere fremmedhad - om ikke nødvendigvis, så i det mindste i relation til de fleste praktiske formål - at man involverer sig i en kamp om betydningen af "hjemlandet". Som Michael Herzfeld har påpeget, så tillader nationale og etniske termer en overraskende mængde af semantisk glidning (Herzfeld 1997:45). At demonstrere den ontologiserende "logik" i nationalism og i referencer til lokaliserede identiteter i almindelighed understreger et vigtigt aspekt af sådanne identitetskrav, men det medtænker ikke den mangfoldighed af konfliktede artikuleringer af identitet, som er en integreret del af hverdagsslivet såvel som af offentlig debat. Konstruktionen af "hjemlighed" kan ikke begribes isoleret fra de konkrete situationer, hvor den foregår. Det er i disse konkrete situationer, at de diskursive konventioner for begribelsen af hjemlighed etableres, reproduceres, udfordres og ændres. Dette indebærer imidlertid ikke, at enhver situation bør studeres isoleret. Måden, hvorpå hjemlighed blev forhandlet i diskussionen om modtagelsen af flygtninge fra Kosovo, trak i høj grad på diskursive konventioner, som var etableret i andre offentlige debatter, især indvanderdebatten.

Spændingsfelt

I det følgende vil jeg kort skitsere polerne i det spændingsfelt, som debatten om indvandrere normalt foregår indenfor i danske medier for tiden. Dernæst vender jeg blikket mod debatten om modtagelsen af flygtninge fra Kosovo med fokus på, hvordan deltagere i denne debat trak på og reartikulerede konventionelle argumenter fra indvanderdebatten. Til sidst vil jeg vende tilbage til den generelle diskussion af den intertekstuelle og situationel-

le forhandling af identitet og til spørgsmålet om forholdet imellem identitet og rum.

Indvanderdebatten har mange forgreninger, og de diskursive elementer, som kan identificeres, bliver artikuleret i mange forskellige konstellationer. Man kan imidlertid skelne mellem to basale modstående diskurser: Dels en "kulturalistisk" diskurs, iflg. hvilken indvandrere er en trussel mod det danske samfund, både i form af en "forening" af dansk kultur, og fordi de "udnytter" det danske velfærdsstelsel.⁴ Dels en "humanistisk" diskurs, iflg. hvilken dansk kultur ikke kan defineres eksklusivt, og indvandrere ikke nødvendigvis er en byrde for det danske samfund, men lige så godt kan berige det danske samfund, hvad angår både kultur og økonomi. Det centrale argument handler her om humanisme, tolerance og lighed.⁵

Begreberne "humanisme", "tolerance" og "lighed" bliver imidlertid ikke kun brugt af den humanistiske position. De er flydende betegnere, dvs., de er betegnere hvis betydning ikke er fastlagt inden for en diskurs, men som artikuleres forskelligt inden for forskellige diskurser. De er omstridte begreber, som forhandles, og som der kæmpes hårdt om i denne diskussion, og som lader til at være afgørende for den diskursive kamp vedrørende det, man kan kalde "mesterbetegneren" eller "knudepunktet" i enhver diskussion om nationen, nemlig "folket".⁶

De to modstående diskurser, som jeg ridser op her, er selvfølgelig ikke alene på scenen, og det ville være alt for simplistisk at betragte karakteriseringen af de to diskurser som tilstrækkelig til en grundig beskrivelse af dette diskursive felt. De to diskurser repræsenterer imidlertid polerne i det spændingsfelt, som ethvert bidrag til denne diskussion må placere sig indenfor.

Humanisme, tolerance og lighed er altså begreber, som er centrale i begge diskurser, men de artikuleres forskelligt. I den kulturalistiske diskurs artikuleres det at være ens som en forudsætning for at være lige (Johansen 1999:133). Desuden er den kulturalistiske diskurs populistisk: Den artikuleres som en protest imod "eliten", som ikke forstår "almindelige mennesker" og deres problemer og bekymringer.⁷

I den kulturalistiske diskurs forbindes "det danske"

3. Morley and Robins (1995:90). Man kan selvfølgelig spørge, om der nogensinde har fandtes et uskyldigt Utopia, men det er ikke mit ærinde her.

4. "Indvanderne" fungerer her som en kategori, som ikke følger nogen "teknisk" definition af indvandring, det er snarere en prototypisk kategori, som er baseret på en kategorisering af individer, som fremstilles som "repræsentative" for kategorien (Fadel 1999:222). Den "semantiske teethed" ved ordet "indvander" koncentrerer sig delvist omkring det ikke-vestlige og delvist omkring muslimer. Dette indebærer, at indvandrere fra f.eks. vesteuropæiske lande ikke egentlig betragtes som "indvandrere", mens muslimske indvandrere og flygtninge fra ikke-vestlige lande og deres børn og børnebørn inkluderes i kategorien.

5. Jeg låner termerne "flydende betegnere" og "knudepunkt" fra Laclau og Mouffe 1985.

6. Jeg har valgt termerne "den kulturalistiske" og "den humanistiske" diskurs for at pege på to forskellige "kataloger" af betydning. Ved at fokusere på forskellige aspekter af disse kataloger kunne jeg have valgt at kalde dem "partikularistisk" vs. "universalistisk"; "eksklusionistisk" vs. "inklusionistisk"; "nationalistisk" vs. "kosmopolitisk" osv. Forskellige betegnelser understreger forskellige aspekter af disse modstående diskurser, som får deres betydning netop ved at blive sat i opposition til hinanden.

7. Om populisme i indvanderdebatten, se Dyrberg (2000).

med tolerance og humanistiske værdier. Disse formodede dyder bliver bragt til at støtte frygten for de fremmede via repræsentationen af muslimer i almindelighed som intolerante fundamentalister, som derfor ikke burde tolereres af et tolerant samfund, og via repræsentationen af danskerne som et naivt folk, som blot vil gøre det bedste for alle, og som derfor bliver udnyttet af mindre dydige folk (jvf. *Ekstra Bladets* kampagne *Godhedens pris*). Dansk kultur fremstilles som truet, først og fremmest af muslimske indvandrere, men også af ”eliten”, som tillader disse indvandrere at forurene og udnytte danskerne.

Når denne diskurs imødegås, og indvandrere og flygtninges rettigheder forsvarer, sker det primært ved hjælp af to former for argumentation. Én form er en konfrontation af de udtalelser og konstruktioner, som tilhængerne af den kulturalistiske diskurs laver i form af en dekonstruktion af de stereotyper, som den kulturalistiske diskurs er bygget op omkring, og i form af alternative fortællinger, som f.eks. fortællinger om indvandrere, som - på trods af fremragende kvalifikationer og vilje til at tilpasses sig danske måder at gøre tingene på - ikke kan finde arbejde på grund af deres fremmedartede navn og udseende. En anden måde at konfrontere den kulturalistiske diskurs på er ved at referere til universelle værdier. Selvom tilhængerne af den humanistiske diskurs konfronterer og kritiserer nationalismen i den kulturalistiske diskurs, så henviser også de til en særlig dansk tradition. Her er det blot ikke i form af en forudgivne ”kultur”, som bør forsvarer, men snarere i form af et forsvar for den egalitære tradition, som også den kulturalistiske diskurs gør krav på at repræsentere. I den humanistiske diskurs artikuleres egalitarismen dog ikke som et spørgsmål om at være ”ens” som i den kulturalistiske diskurs, men som et spørgsmål om at behandle alle som lige-værdige, både hvad angår økonomiske og kulturelle rettigheder.

Endelig argumenterer fortalerne for den humanistiske position for, at hvis dansk tolerance og den danske humanistiske tradition er truet, så kommer truslen ikke fra indvanderne, men fra tilhængerne af den kulturalistiske diskurs. I den forstand fremmer de modstående diskurser meget forskellige begreber om danskhed. De deler visse elementer såsom tolerance, lighed og humanisme - elementer, som næsten alle er enige om enten karakterisere eller burde karakterisere danskerne.

Mens den kulturalistiske diskurs placerer disse træk i en forudgivne dansk kultur, som alle danskere automa-

tisk deler, så behandler den humanistiske diskurs disse elementer som noget, som ikke automatisk er der, men som skal plejes gennem en praksis, som til stadighed bekræfter og reproducerer disse værdier. Dermed er tolerance, lighed og humanisme flydende betegnere, som gives meget forskellig betydning inden for de to diskurser. De modstående diskurser, som jeg har skitseret her, udgør polerne i det spændingsfelt, som danskhed og tilhør til den danske nation forhandles indenfor. De udgør de dominerende diskurser, som konkrete argumenter kan trække på og reartikulere.

Flertallet af deltagerne i debatten trækker på begge diskurser, som dermed fremstår ikke blot som konkurrende, men som ”leverandører” af diskursive elementer, som skelnes og kombineres på forskellige måder i forskellige situationer og af forskellige personer. I den forstand leverer de de grundlæggende diskursive konventioner for en kompleks forhandling af hjemlighed og danskhed.

Et oplagt sted at søge illustrationer af en sådan ”mellemposition”, som trækker på begge diskurser, er i udtalelser fra medlemmer af regeringen. Den 13/1-2000 besvarede kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen (R) et spørgsmål fra Dansk Folkeparti vedrørende ”den stigende islamisering” i Danmark. I talen trak Elsebeth Gerner Nielsen klart på den humanistiske diskurs, idet hun understregede værdier som religionsfrihed, menneskerettigheder mv. Samtidig trak hun imidlertid på den kulturalistiske diskurs ved bl.a. at sætte lighedstegn mellem religion og kultur, idet hun udtalte, at ”islam som kultur kan være årsag til problemer” og leverede en karakteristik af ”danskerne” som ”et åbent og tolerant folk”, som er kendetegnet ved bestemte værdier, som ”de andre” bør respektere:

Man skal lære det danske sprog, man skal arbejde eller uddanne sig, man skal respektere de værdier, der skaber samhørighed i det danske samfund. Her tænker jeg f.eks. på respekten for demokratiet, retten til at vælge sin egen partner, beskyttelse af børn, ligestilling mellem kønnene og beskyttelse af mindretal.

Elsebeth Gerner Nielsen argumenterede imod fremmedhad og for tolerance, respekt og integration, men hun gjorde det på basis af en skelnen mellem to adskilte ”kulturer”, og ved at reproducere denne skelnen reproducerede hun begreberne om ”danskhed” og ”andethed”, allerede før hun begyndte at tilskrive specifikke træk til disse

8. Som Kirsten Hvenegård-Lassen (2000) påpeger, så er der en kompleks brug af deiktiske markører i talen, f.eks. markøren ”vi”, som nogle gange bruges som en inklusiv term (de mennesker, som bor i Danmark) og nogle gange som en eksklusiv term (de ”gamle” danskere – til forskel fra de ”nye” danskere). Ofte er referenten uklar. Et andet interessant træk, som Hvenegård-Lassen peger på, er, at når Elsebeth Gerner Nielsen - f.eks. i den citerede passage - refererer til de krav, som indvanderne skal leve op til, så foretrækker hun den ”neutrale” term ”man” frem for den ”ekskluderende” term ”de”.

kategorier.⁸ De modstående positioner, som jeg har identificeret i indvandrerdiskussionen, optrådte igen i diskussionen om flygtningene fra Kosovo. Denne diskussion udgjorde dog ikke blot endnu et eksempel på den løbende indvandrerdebat. Den massive mediedækning og det forhold, at overgrebene fandt sted i Europa og derfor generelt blev konstrueret som værende mere relevante og ”tættere på” - bogstaveligt såvel som symbolsk - end andre katastrofer, skabte en folkelig opbakning bag en aktiv dansk politik, som indbefattede støtte både til brug af militære midler og til en massiv hjælp til flygtningene.

Det kontroversielle emne i debatten om flygtningene var derfor ikke, hvorvidt Danmark skulle påtage sig et ansvar for at hjælpe dem, men udelukkende spørgsmålet om, hvilken hjælp der var relevant.

Særloven

Folketingets flertal foretrak ikke at modtage flygtningene på normale betingelser, men at lave den såkaldte ”særlov”, som på den ene side åbnede for at modtage et vist antal flygtninge i Danmark, men som på den anden side forhindrede flygtningene i at søge asyl med det samme. Kritikken af særloven kom fra to sider: Dels fra dem, der mente, at Danmark burde modtage flere flygtninge og på bedre betingelser, dels fra dem, der mente, at Danmark ikke skulle modtage nogen flygtninge overhovedet eller i hvert fald så få som muligt.

Af de tre nøglebegreber, lighed, tolerance og humanisme, som jeg har fokuseret på indtil nu, var det begrebet om humanisme, som først og fremmest var på spil i diskussionen om Kosovoflygtningene.

Argumentet for at modtage flygtninge var, naturligvis, først og fremmest et humanitært argument: Vi burde modtage flygtninge i Danmark, simpelthen fordi de behøvede hjælp, og det var vores pligt i de humanitære værdiers navn at hjælpe dem. Dette argument var ikke specielt dansk, men i en dansk sammenhæng fik det en særlig drejning på grund af den veletablerede danske selvforståelse som højprofileret international beskytter af humanitære værdier.

Omdrejningspunktet for denne diskussion var, i hvert fald delvis, denne danske selvforståelse. Kritikken af modstanden imod at modtage mere end nogle få hundrede, flygtninge hvilede dermed delvist på et argument om, at Danmark burde være i front på det humanitære område og at det ville være pinligt, hvis Danmark modtog færre flygtninge end de andre europæiske lande - og særligt de andre skandinaviske lande.

Kravet om at påtage sig et humanitært ansvar blev

ikke kun fremsat med henvisning til ”Danmark” og ”danske” værdier. Det blev snarere fremsat med henvisning til et transnationalt værdifællesskab, som Danmark burde være en del af (og altså helst den førende del). At åbne de danske grænser for flygtninge blev artikuleret som en forudsætning for at kunne påstå at være del af dette værdifællesskab, her formuleret af Villy Søndahl, MF for SF: ”hvis der er 100 mennesker, der risikerer at dø, hvis vi ikke tager dem, så skal vi tage de 100 mennesker for at være os selv bekendt” (DR1, *Reimer Bo*, 7/4-1999). ”Vi’et” i denne udtalelse henviser til danskerne, og udtalelsen handler dermed om anstændighed som noget, der er forbundet med specifikke handlinger, og som noget, som er, eller burde være, forbundet med danskhed. Endnu et medlem af SF understregede på lignende vis sammenhængen mellem anstændighed, handling og danskhed:

Jeg synes, de [regeringen] endelig må tage det opgør med de få bevægelser, der er tilbage i Europa, der vil have etnisk rene stæder, Milosevic og Pia Kjærsgaard. Vi kan ikke, vi kan ikke ligge under for den slags i Danmark (Pernille Frahm, MF for SF, DR1, *TV-Avisen* kl.18.30, 6/4-1999).

I udtalelser som disse henvises der ikke blot til humanitære værdier, men også til Danmark og danskhed - en danshed som ikke blot karakteriseres som værende i opposition til den etniske udrensning i Kosovo, men som eksplisit sidestiller denne med DF’s standpunkter, og som dermed ekskluderer DF fra idéen om danskhed - en danshed, som konstrueres, snarere som et spørgsmål om anstændighed og ansvar, end som et spørgsmål om kultur og territorium.

Den enhed, som følelsen af tilhør knyttes til, er ikke ”iboende afgrænsset” som den er i den kulturalistiske diskurs.⁹ Danskheden i sådanne udtalelser må snarere forstås som et politisk projekt, som ikke nødvendigvis indbefatter alle danskere (eftersom den er i direkte opposition til den kulturalistiske position, som hævder at repræsentere ”danskheden”), men som opridser en vision af, hvad danshed *burde* være. Det hjemland, som den kulturalistiske diskurs påstår at forsvarer, er ikke et hjemland set fra dette perspektiv, men nærmere et mareridt.

Dansk Folkeparti har - meget succesfuldt - iscenesat sig selv som forsvarer for danskheden primært ved hjælp af den kulturalistiske diskurs. I diskussionen om Kosovoflygtningene skete der imidlertid en ændring i magten over diskursen p.g.a. den massive folkelige tilslutning til at hjælpe flygtningene. Ikke alene var DF i en defensiv position i diskussionerne om modtagelse af

⁸. Jeg låner her en formulering fra Benedict Andersons berømte definition af nationen som ”an imagined political community – and imagined as both inherently limited and sovereign” (Anderson 1983:15).

flygtninge, men også deres krav på at repræsentere danskhedens værdier var under massivt pres. Den massive folkelige opbakning til hjælpen til flygtningene fra Kosovo nødvendiggjorde, at alle måtte hævde at forsvare "humanitære værdier", uanset hvilken politik de end talte for. Selvom denne situation ikke automatisk førte til en vilje til at modtage flygtninge i Danmark, havde den dog den konsekvens, at den ikke alene undergravede de økonomiske argumenter imod at modtage flygtninge, den førte også til en nedtoning af argumentet om "kulturel forurening".

I indvandrerdebatten udgør argumentet om kulturel forurening en integreret del af den kulturalistiske diskurs. Det er et argument, som hviler på, at (muslimske) indvandrere udgør et problem uafhængigt af, hvordan de opfører sig - alene i kraft af deres "anderledes" kultur.

Selvom argumentet om kulturel forurening ikke blev åbent formuleret i diskussionen om Kosovoflygtningene, så informerede det alligevel argumentet imod at modtage flygtninge på en mere indirekte måde. I stedet for direkte at fokusere på den frygtede forurening af dansk kultur, fokuserede argumentet imod at modtage flygtninge på problemerne med at slippe af med flygtningene igen, hvis de først var lukket ind i landet. Hvorfor det var så vigtigt at slippe af med dem igen, blev ikke direkte formuleret, og dette var heller ikke nødvendigt, eftersom "problemets" med indvandrere allerede var etableret som noget indlysende. Som en deltager i en TV-debat formulerede det: "Vi har ikke noget at bruge dem til her. Sporene skræmmer alt for meget" (Per Kellinghusen-From, TV2, *Rigets Tilstand*, 8/4-1999).

I dette tilfælde var de "spor", som han refererede til, det faktum, at 18.000 af de 20.000 bosniske flygtninge, som Danmark modtog i løbet af Bosnien-krigen, stadig var (er) i Danmark. Det, at de er en af de bedst integrerede nylige flygtningegrupper, forstyrrede ikke argumentet. "Sporene" kunne beskrives som "skræmmende", ikke fordi de bosniske flygtninge repræsenterede særlige problemer, men simpelthen fordi de stadig var i Danmark.¹⁰

I denne forstand fungerede argumentet om kulturel forurening som en implicit forudsætning for afvisningen af at modtage flygtninge. Selvom de fleste af de Kosovo-albanske flygtninge var muslimske bønder og i den forstand potentielt sagtens kunne passes ind i fjendebilledet

af muslimske kulturforurenere, så blev dette aspekt overhovedet ikke nævnt. Accepten af flygtningene som ofre var for udbredt til, at det anti-muslimske argument kunne formuleres direkte. I stedet blev flygtninge-som-problem artikuleret som den naturlige forudsætning for diskussionen.

Naturliggørelsen af flygtninge-som-problem var imidlertid ikke tilstrækkelig til at understøtte den kulturalistiske position i denne situation. Det humanitære tema var øverst på dagsordenen, og selv den kulturalistiske position var nødt til at forholde sig til det. Derfor blev naturliggørelsen af flygtninge-som-problem kombineret med en særlig version af appellen til humanitære værdier - som når Peter Skaarup fra DF fremførte, at

...vi tager hvert eneste år i Danmark en 14, 15, 16.000 udlændinge .. det, det så drejer sig om for os, det er at sørge for, at det tal ikke stiger .. Vi vil sende den nødhjælp ned, der skal til, og der har den danske regering jo hidtil været ret karrig med hensyn til det her. Man har kun brugt 21 millioner kroner i 1999. Vi vil gerne bruge mange flere penge på det og målrette hjælpen lokalt derved til, så man kan få styr på situationen. Det er det, der er behov for nu, og ikke og hjælpe Milosevic med hans udrensninger (DR2, *Deadline*, 6/4-1999).

Denne udtalelse kombinerer mindst tre argumenter:

1. Udlændinge er et problem i sig selv, eftersom det er et mål i sig selv at sørge for, at antallet af udlændinge ikke stiger;
2. DF repræsenterer en høj grad af humanitært ansvar, højere end regeringen, eftersom DF er mere villig til at betale for at hjælpe flygtningene; og
3. Disse to argumenter kombineres i påstanden om, at det at modtage flygtninge i Danmark er i modstrid med de humanitære behov, fordi det er ensbetydende med at hjælpe med etnisk udrensning.

Man kan sige, at argumentet om ikke at "hjælpe Milosevic" fungerer som det formidlende argument mellem den kulturalistiske diskurs og påstanden om at beskytte humanitære værdier.

Det er værd at bemærke, at selv DF deltog i konkurrencen om at være de mest "humanitære" - som det tydeligt fremgår af de ovenstående udtalelser fra Peter Skaarup.

¹⁰. De bosniske flygtninge, som jo primært består af muslimer, adskiller sig i øvrigt fra de fleste flygtningegrupper ved, at de fra starten er blevet fremstillet hovedsageligt positivt i danske medier. Som Larsen (1998) påpeger, har medierne fokuseret mere på lighederne mellem danskerne og de bosniske muslimer end på forskellene, som det jo ellers som oftest er tilfældet i omtalen af muslimer i Danmark. Det er derfor næppe overraskende, men ikke desto mindre bemærkelsesværdigt, at når modstanden mod modtagelsen af flygtninge fra Kosovo blev understøttet med reference til de bosniske flygtninge, fokuserede argumenterne udelukkende på antallet af flygtninge og på, at de stadig var i Danmark, selvom det var meningen, at de kun skulle blive midlertidigt. Det blev sjældent eller aldrig ekspliceret, hvorfor dette var et problem. Henvisningen til de bosniske flygtninge hvilede på argumentet om kulturel forurening, i og med at selve deres tilstedeværelse kunne formuleres som et problem, men dette argument kunne ikke ekspliceres, eftersom de bosniske flygtninge ikke i almindelighed blev opfattet som et problem. For en analyse af danske mediers omtale af de bosniske muslimer, se Frello (1994).

I den forstand var der en forandring i distribueringen af magt over diskursen fra indvanderdebatten til debatten om Kosovoflygtningene. Det er imidlertid også værd at bemærke, at DF og de, der mere eller mindre delte deres synspunkter, i almindelighed ”slap af sted med” at tage for givet, som udgangspunkt, at udlændinge er et problem som sådan.

De citerede udtalelser af Peter Skaarup er uddrag af et relativt langt interview, i hvilket interviewerne var meget kritiske over for Peter Skaarups synspunkter. I løbet af interviewet konfronterede en af interviewerne ham med den påstand, at antallet af udlændinge, som modtages i Danmark, var faldende, men ingen af de to interviewer spurgte ham på noget tidspunkt om, hvorfor antallet af udlændinge, som kommer til Danmark hvert år, overhovedet automatisk kan forventes at repræsentere et problem.

I denne forstand var der ingen ændring i diskursen fra indvanderdebatten til debatten om flygtningene fra Kosovo. Udlændinge-som-problem var, og er stadig, et veletableret udgangspunkt for enhver diskussion vedrørende åbning eller lukning af de danske grænser. Flygtningesituationen i forbindelse med Kosovo-krigen blev ikke omtalt som noget, der handlede om blot endnu en flygtningegruppe. Den blev behandlet som en exceptionel sag, og måske netop derfor havde de diskursive forandringer, som optrådte i løbet af Kosovo-krigen, ingen varig indflydelse på flygtningedebatten.

Kort tid efter Kosovo-krigens slutning genvandt den kulturalistiske diskurs den magt over dagsordenen, som den erobrede i stigende grad op igennem 1990'erne. I hvor høj grad denne diskurs har generobret dagsordenen fremgår bl.a. af den citerede tale, som kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen holdt næsten et år efter Kosovo-krigen.

Kampen om det humanitære

Både i indvanderdebatten og i debatten om Kosovoflygtningene udgjorde den kulturalistiske og den humanistiske diskurs polerne i det spændingsfelt, som individuelle bidrag måtte placere sig indenfor, og i begge tilfælde artikulerede individuelle bidrag ofte elementer fra begge diskurser. Forandringen fra indvanderdebatten til debatten om Kosovoflygtningene bestod primært i, at under debatten om Kosovoflygtningene blev ”det humanitære” en betegner, som alle var nødt til at forholde sig til. Det er debatten mellem Henrik Svane, MF for det Radikale Venstre, og Bent Falbert, chefredaktør for *Ekstra Bladet*, i Rigets Tilstand på TV2 den 8/4-1999 et godt eksempel på.

De to deltagere i diskussionen var tydeligt udvalgt som hhv. forsvarer for og kritiker af modtagelsen af flygtninge.

ge i Danmark. Studieværtten, Trine Gregorius, åbnede diskussionen mellem de to inviterede gæster ved at spørge: ”Er det Milosevic’ manipulation, som vi nu oplever her, og spiller han på verdenssamfundets følelser?” Hun åbnede dermed for en legitimering af at afvise flygtninge med henvisning til nødvendigheden af ikke at ”spille Milosevic’ spil”.

Henrik Svanes argument var klart tilrettelagt med henblik på at afværge angreb fra såvel den kulturalistiske som den humanistiske position, bl.a. ved på den ene side at påpege, at ”...vi som et humanistisk kristent folk skal tage vores del ...” og på den anden side understrege, at flygtningene kun skulle være i Danmark midlertidigt, og at Danmark kun skulle modtage de svageste flygtninge.

Han understregede behovet for en særlov vedrørende Kosovoflygtningene, dels for at muliggøre modtagelsen af flygtninge (”... regeringen arbejder for øjeblikket på at få lavet en særlov, så man kan tage nogle af de folk op, som UNHCR ønsker sig, at vi tager op”), dels for at garantere, at flygtningene kun skulle blive i Danmark midlertidigt (”Og det er så det, vi arbejder på for øjeblikket i regeringen og i Folketinget, på at få gennemført en lov, som kan give mulighed for at tage dem op på visse vilkår, altså som midlertidige flygtninge ..”).

Henvisningen til særloven tjente dermed til at afværge potentiel kritik fra to sider: Dels en kritik af, at Danmark modtog for få flygtninge, eller at loven snarere var beregnet til at slippe af med flygtningene så hurtigt som muligt end til at modtage dem, dels en kritik af, at hvis Danmark først åbnede grænserne for flygtningene, så ville disse blive i Danmark, også efter krigens slutning, og blive en byrde for det danske samfund.

Hvis Henrik Svanes understregning af midlertidigheden af flygtningenes ophold i Danmark skulle undermåne Bent Falberts argument, så lykkedes det ikke, for Bent Falbert indtog ikke helt den plads, som var udstukket til ham. Han kritiserede ikke modtagelsen af flygtningene med henvisning til de ”skræmmende spor” fra tidligere flygtninge eller til ”Milosevic’ spil”, som Trine Gregorius lagde op til i sit åbningsspørgsmål. I stedet gav han et bud på en redefinering af ”det humanitære” ved at reartikulere de elementer, som sædvanligvis indgår i disse diskussioner.

Bent Falbert afviste diskussionerne om særloven og om midlertidigheden af flygtningenes ophold i Danmark som irrelevante og præsenterede i stedet en massiv kritik af Vestens politik i almindelighed og den danske regering i særdeleshed.

Denne kritik var bygget op omkring en konstruktion af modsætninger på to niveauer: For det første konstruerede han en modsætning mellem på den ene side ”dem”, dvs. regeringen, Nato og andre ansvarlige aktører, som

han fremstillede som komplette amatører, og på den anden side ”os”, dvs. Bent Falbert og hans meningsfæller som repræsentanter for fornuft og humanisme. For det andet opererede han med en enten/eller-konstruktion i spørgsmålet om på den ene side at modtage flygtninge i Danmark og, på den anden side, at hjælpe dem i nærområdet.

Bent Falberts kritik af de ansvarlige aktører gik bl.a. på, at krigen var dårligt forberedt, og at modtagelsen af flygtninge ikke var nogen virkelig hjælp, men snarere handlede om at bevise ens egen godhed end om at hjælpe folk i nød. Bent Falberts indledende bemærkning kan illustrere hans argumentationsstil:

Jeg tror, at Henrik Svane og hans venner skal passe på ikke at skade de her flygtninge endnu mere, end de allerede har gjort, ved denne her meget dårligt forberede krig, hvor det altså var umuligt at forudse disse flygtningestromme, må man jo forstå på de kloge hoveder. Nu er man så gået ind i en eller anden godhedskonkurrence .. om at være mest fromme, og den yderste fromhed den består altså i at ville tage så mange tusind af dem som muligt til Danmark eller til andre vestlige lande.

Der er meget på spil her. Det mest åbenlyse er nok mistænkeliggørelsen af regeringens krav på at repræsentere danskerne (”Henrik Svane og hans venner”); undermineringen af Natos og andre ansvarlige aktørers autoritet (”de kloge hoveder”) og delegitimeringen af det at modtage flygtninge ved brugen af betegnelserne ”godhedskonkurrence” og ”fromhed”. Hermed mistænkeliggør Bent Falbert ikke blot fornuften i bestræbelserne, men også intentionerne: Dette handler ikke om hjælp, men om at bevise hvor ”god” og ”from”, man er. At modtage flygtninge er ikke en uselvisk handling, men udtryk for egoisme.

Efter at have delegitimeret de centrale aktørers intentioner og evner såvel som regeringens krav på at repræsentere danskerne, præsenterede Bent Falbert sit alternativ, som bestod i massiv økonomisk hjælp fra de europæiske lande direkte til flygtningene i Makedonien og Albanien uden om nødhjæelpsorganisationerne.

Det er langt fra klart, hvordan Bent Falbert mente, at denne direkte hjælp skulle organiseres, men det væsentlige er, set i forhold til min diskussion her, at selvom Bent Falbert i høj grad kritiserede ”godhed” og ”fromhed”, så var det med reference til netop humanitære værdier, at han legitimerede sin kritik af de centrale aktører. Bent Falbert påstod ikke, at flygtningene ikke var ”vores bord”, eller at hvis de først kom til Danmark, ville de aldrig rejse igen. I stedet argumenterede han for, at det

at komme til Danmark var i modstrid med flygtningenes interesser, sådan som de selv havde formuleret dem.

Sammenlignet med udsagnene fra Peter Skaarup, som jeg har citeret tidligere, omtalte Bent Falbert ikke flygtningene som et problem i sig selv, og han søgte ikke tilflugt i argumentet om ikke at ”hjælpe Milosevic”.¹¹ I stedet reartikulerede han ”det humanitære” på en måde, som satte lighedstegn mellem på den ene side det at afvise at modtage flygtninge i Danmark og på den anden side ”det humanitære” ved, at han konstruerede en modsætning mellem at modtage flygtninge og at hjælpe dem lokalt.

Ved hjælp af denne konstruktion blev det at modtage flygtninge i Danmark artikuleret som værende direkte ødelæggende for den ”virkelige” hjælp, nemlig den massive, økonomiske hjælp til flygtningene i Kosovos naboland.

Jeg vil afstå fra at spekulere om, hvorvidt Bent Falbert bevidst forsøgte at bidrage med nye argumenter til den fremmedfjendske del af Danmarks befolkning, men han gav i hvert fald et offensivt bud på, hvordan lukningen af de danske grænser kunne legitimeres med reference, ikke til kulturalistisk eksklusionisme, men til en humanistisk universalisme, som han kombinerede med den populistiske kritik af ”eliten”.

Dermed illustrerer hans argument ikke blot den humanistiske diskurs’ dominans under Kosovokrigen, det bidrager også med en interessant illustration af betegnernes mangel på ”indre” betydning eller værdi. ”Humanitaris-me” repræsenterer ikke en værdi med en endeligt defineret betydning. Det er en flydende betegner, som får sin betydning gennem den måde, hvorpå den bliver artikuleret i diskurs.

At forhandle danskhed

De to debatter - indvandrerdebatten og debatten om Kosovoflygtningene - er klart intertekstuelt forbundne. I debatten om Kosovoflygtningene blev diskursive elementer fra indvandrerdebatten reproduceret og reartikuleret. Dette gælder især den implicitte reference til argumentet om ”kulturel forurening”, men også f.eks. Bent Falberts populistiske appell og hans nedsættende brug af betegnelser som ”godhed” og ”fromhed”.

Når man ser på de diskursive forandringer, der foregik i forbindelse med Kosovodebatten, er det imidlertid også klart, at den måde, hvorpå de diskursive konventioner reproduceres eller reartikuleres, er meget afhængig af situationen. Såvel Bent Falbert som de (øvrige) citerede repræsentanter for den kulturalistiske position abonne-

11. Dette var i øvrigt et argument, som ikke blot blev benyttet af DF, men også f.eks. af daværende indenrigsminister Thorkild Simonsen (S) i hans bestræbelse på at balancere mellem den kulturalistiske og den humanistiske diskurs (f.eks. i Nyhederne, TV2, 28/3 kl. 19.30).

rede på de positive konnotationer, som normalt forbindes med "humanisme", ved at hævde, at de var mere villige til at hjælpe flygtningene, end f.eks. regeringen var. Folk trækker på og reartikulerer forskellige diskurser afhængigt af situationen, snarere end at den enkelte placerer sig klart inden for én diskurs.

I min indledende diskussion af forholdet mellem rum og identitet og af kritikken af idéen om stedbundne, autentiske identiteter, rejste jeg spørgsmålet om nødvendigheden af, at koblingen af rum og identitet nødvendigvis fører til eksklusionisme. I den kulturalistiske diskurs, som fremføres mest klart i indvanderdebatten, har vi et ret "rent" eksempel på en fremmedfjendsk diskurs, som er relateret til en idé om stedbundne identiteter, men, som jeg håber at have demonstreret, er forholdet mellem identitet og rum ofte mere kompliceret, når man studerer faktiske artikuleringer af identitet.

Som Michael Herzfeld påpeger i en diskussion af Mary Douglas' berømte formulering af, at "dirt is matter out of place" - en formulering, som netop peger på den idé om "symbolisk forurenning", som er så tydelig i den kulturalistiske diskurs - så er "the boundaries of place .. itself contestable" (Herzfeld 1992:45), og forskellen mellem den kulturalistiske og den humanistiske diskurs hviler da også på divergerende repræsentationer af det rumlige.

Den kulturalistiske diskurs tager det danske territorium og den kultur, som formodes at "høre til" dette territorium, som udgangspunkt. Den repræsenterer rummet via en binær skelnen mellem "os" og "dem" - mellem Danmark og den omgivende verden. Den humanistiske diskurs opererer med et langt mere abstrakt rumbegreb, et begreb, som ikke er territorialt i samme forstand som i den kulturalistiske diskurs.

Territoriet artikuleres her som del af et større fællesskab, og det får sin betydning ved at være del af dette store, universalistiske og trans-territorielle fællesskab. Forskellen mellem den kulturalistiske og den humanistiske diskurs hviler i høj grad på deres divergerende påstande om, hvor fællesskabets identitet er funderet.

At tale inden for den kulturalistiske diskurs indebærer, at det territorielle fællesskab tages som udgangspunkt, og at fællesskabets værdier udledes af tilhørsforholdet til territoriet, som når det påstås, at danskerne *er* et tolerant folk. At tale inden for den humanistiske diskurs indebærer derimod, at det er værdierne, der tages som udgangspunkt, og projektet går dernæst ud på at koble disse værdier til det territoriale fællesskab, som når

det påstås, at danskerne *burde være* et tolerant folk. Denne forskel på repræsentationen af rum i de modstående diskurser er meget klar i indvanderdebatten. I debatten om Kosovoflygtningene finder man imidlertid endnu et rumbegreb. Som jeg har været inde på tidligere, er de jugoslaviske konflikter veletablerede som "vores problem", fordi de er konflikter, der finder sted i Europa. Dette giver en ny dimension til rumbegrebet.

Pointen her har meget lidt at gøre med afstand: Konflikten i Algeriet har kunnet konkurrere med den jugoslaviske, hvad angår grusomhed og blodsudgrydelser, men denne konflikt regnes normalt ikke for at være en *europæisk* konflikt, og mens de jugoslaviske konflikter artikuleres som "vores problem", artikuleres konflikten i Algeriet som tragisk, javel, men ikke egentlig "vores problem" i Europa. Det nationale rum er ikke det eneste rum, som kan ontologiseres. Det samme kan kontinentale rum.

Det, at de jugoslaviske konflikter forekommer mere relevante for os - dvs. europæerne - end konflikter på andre kontinenter, hviler på en "segmentær" forståelse af rum og af de identiteter, som artikuleres som forbundne med disse rum, og selv DF var nødt til at forholde sig til denne forståelse af rum og identitet i diskussionen om Kosovoflygtningene.

En segmentær forståelse af rum og identitet hviler på en forståelse af rum, som fremstiller nogle "andre" som mere tæt på end andre "andre", snarere end på en entydig forskel mellem "os" og de "andre" eller en abstrakt, transterritorial rumforståelse.¹²

Selvom debatten om Kosovoflygtningene klart trak på diskursive konventioner, som var etableret i indvanderdebatten, så var den måde, hvorpå argumenterne var konstrueret, stadig afhængig af den konkrete situation. En entydig, rumlig skelnen mellem "os" og "dem" var ikke politisk brugbar i en situation, hvor flertallet af den danske befolkning støttede en massiv hjælp til flygtningene, også selvom det indebar en modtagelse af nogle af dem i Danmark.¹³

På et niveau kan man sige, at de konkurrerende positioner, som jeg har beskrevet her, præcist illustrerer problemerne med identitetens stedbundethed og nødvendigheden af at udfordre denne stedbundethed og skabe nye former for identiteter.

Min pointe her er imidlertid, at selvom den kulturalistiske og den humanistiske diskurs er modsatrettede diskurser - idet den kulturalistiske diskurs er en partikula-

12. Om segmentær identitet, se f.eks. Herzfeld (1987).

13. Faktisk indebærer den kulturalistiske diskurs også i indvanderdebatten indirekte en segmentær rumforståelse, eftersom (vest)europæiske indvandrere ikke inkluderes i begrebet "indvander". Det klareste eksempel på en entydig skelnen mellem "os" og "dem" – danskerne og de "andre" – finder man måske i den kulturalistiske EU-modstand som beskrevet af Hansen (2001).

ristisk, eksklusionistisk diskurs, og den humanistiske diskurs er en universalistisk, inklusionistisk diskurs - så kan de begge to bruges i forsøg på at definere det partikulære, dvs. danskhed.

“Nationen” eller “hjemlandet” er ikke det talende subjekt, og det er heller ikke et subjekt, på hvis vegne nogen kan tale, selvom (primært, men ikke udelukkende) folk, som taler inden for den kulturalistiske diskurs er tilbøjelige til at hævde, at det er det, de gør. Ikke desto mindre er hjemlandet på én gang en *indsats* i og det, der er *på spil* i diskussionen, også når hjemlandet fremstilles som en potentiel bærer af universelle værdier.

Desuden artikulerer begge positioner “det universelle”, sådan som det mest tydeligt ses i diskussionen af, hvem der er den mest humanitære. Begreber som humanisme, tolerance og lighed er ikke automatisk forbundet med bestemte politiske projekter. Tværtimod er de flydende betegnere, som får deres betydning fra det specifikke politiske projekt, som de bringes til at støtte.

Et integreret træk ved denne politiske kamp er en identitetskamp. Tilhængerne af den kulturalistiske position fremstiller deres modstandere - hvad enten disse er indvandrere eller tilhængere af indvandrerrettigheder - som en trussel mod den nation, som de hævder at forsvare, og den humanistiske position fremstiller deres modstandere som en trussel, ikke blot mod universelle værdier, men også mod den version af danskhed, som den humanistiske position forsvarer, og som de behandler som en forudsætning for at kunne identificere sig med Danmark og være i stand til at stå inde for danskheden. Derfor kan den version af danskhed, som får det ene menneske til at føle sig hjemme, fremmedgøre hans nabo.

Birgitta Frello er ph.d.studerende ved Center for Freds- og Konfliktforskning og Center for Europæiske Kulturstudier ved Aarhus Universitet.

Litteratur:

- Anderson**, Benedict. 1983: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Billig**, Michael. 1995: *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Dyrberg, Torben Bech. 2000: “Racisme som en nationalistisk og populistisk reaktion på elitedemokrati.” In: *Diskursteorien på arbejde*. Roskilde Universitetsforlag.
- Fadel**, Ulla Holm. 1999: “Skik folge eller land fly. Danske forståelser af kulturel forskel-lighed.” In: Hervik, Peter (ed.): *Den generende forskellighed*. Hans Reitzels Forlag.
- Faicalough**, Norman. 1992: *Discourse and Social Change*. Polity Press.
- Frello**, Birgitta. 1994: “Det nationale - som diskurs: et teoretisk perspektiv, og i diskurs: danske mediers fremstilling af konflikten i eks-Jugoslavien.” København: Sociologisk Instituts Reproserie.
- Hansen**, Lene. Forthcoming, 2001: “Sustaining Sovereignty: The Danish Approach to Europe.” In: Hansen, Lene og Wæver, Ole (eds.): *Between Nations and Europe* (preliminary title) London: Routledge.
- Herzfeld**, Michael. 1987: *Anthropology through the Looking Glass - Critical Ethnography in the Margins of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herzfeld**, Michael. 1992: *The Social Production of Indifference - Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Herzfeld**, Michael. 1997: *Cultural Intimacy - Social Poetics in the Nation-State*. New York: Routledge.
- Hvenegård-Lassen**, Kirsten. 2000: Unpublished paper. Department for Minority Studies, University of Copenhagen.
- Johansen**, Louise Victoria. 1999: “Forældrenes flygt fra den generende forskellighed.” In: Hervik, Peter (ed.): *Den generende forskellighed*. Hans Reitzels Forlag.
- Laclau**, Ernesto and Mouffe, Chantal. 1985: *Hegemony and Socialist Strategies*. London: Verso.
- Larsen**, John Aggergaard. 1998: “Holdninger til de fremmede - forestillingen om bosniske flygtninge i den danske offentlighed.” In: *Dansk Sociologi*, 9(1).
- Malkki**, Liisa. 1992: “National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees”. In: *Cultural Anthropology*, 7(1).
- Morley**, David and Robins, Kevin. 1995: *Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London: Routledge.

Kronotopier og spejlinger

*Norderuopæiske rejsebeskrivelser fra Italien omkring
år 1800 med fokus på Friederike Brun*

Af Karen Klitgaard Povlsen

Det er vigtigt at have været der - at have gået på gaderne, set himlen, trærne og lugtet til bagerierne - uanset hvilket land, hvilken kultur, hvilken egn, hvilket menneske man arbejder med eller bare er interesseret i: Det er banalt, men næsten afgørende at have været på gerningsstedet. En del af min forskningstid i de seneste år er gået med at vandre i fodspor fra tidligere rejsende ned gennem Slesvig-Holsten, igennem Frankrig, Svejts - over Alperne til Italien.

Jeg har fulgt det *beaten track*, som dannelsesrejsens *grand tour* sled ned gennem Europa over Svejts mod Rom og Napoli fra 1600-tallet til begyndelsen af 1800-tallet.¹ Jeg har forsøgt at lave en kulturhistorisk afdækning ned til et Europa ca. år 1800. For - naturligvis - at opdage, at det kan man ikke, fordi senere tider har eroderet sporene eller har suppleret dem med andre spor, så de tager sig helt anderledes ud.

Men jeg har også opdaget, at det at gå efter en bestemt tid, et bestemt lag i de europæiske byer og landskaber, i kunsten og i litteraturen, giver en særlig synsvinkel på den europæiske nutid: Man ser med en form for forskudt fokus i forhold til nutidens guider og færdigpakagede ture, i forhold til museumssamlinger og eksisterende landskabs- og bystrukturer, i forhold til mennesker og til den litterære mode. Fiktionen om at følge en tidslinie i det europæiske rum giver en særlig rumfornemmelse, en særlig fornemmelse for ens egen tid.

Ydermere er ”omkring år 1800” et rodet tidspunkt i den europæiske historie. Efter den franske revolution kom Napoleonskrigene og vendte op og ned på sædvanlige grænser og ejendomsforhold. Kunstværker og fortidsminder blev på hestevogne kørt fra mange egne i Europa til Paris. Ikke mindst Rom var storleverandør til Louvre. Noget kom tilbage, noget gik tabt, noget kom til London

eller til andre europæiske storbyer, og noget blev i Paris. En del af de berømte samlinger i Vatikanmuseerne er nu genetablerede, f.eks. er Pio Clementes samlinger i store træk i dag som i 1790’erne. At genfinde de kunstværker, som de rejsende så på i 1790’erne er i sig selv et større puslearbejde, fordi mange af de helt centrale samlinger siden er blevet købt og solgt, omstruktureret og splittet for mange vinde.

Mange restaureringer af især statuerne, husene og kirkerne er fjernet eller ændret. Så Italien omkring 1800 er umulig at genfinde. Også når man har været der og arbejdet kulturarkæologisk, forbliver det en forestilling, som er umulig at verificere, og som man må give sin egen mere eller mindre kvalificerede og overbevisende version af. En af mine pointer er, at denne erfaring er mere general end den umiddelbart tager sig ud: Vi oplever og erfarer tid (kronos) i rum (topos) - og omvendt: rum i tid. Når man beskriver mødet med en anden kultur, f.eks. ved at skrive en rejseberetning, så krydser tid og rum ind over hinanden igen. Denne gang dobbelt: Den skrivende sidder i en eftertid i et andet rum og skriver, ligesom den læsende sidder i sin tid og i sit rum og læser om en rejse, der foregik for nogen tid siden.

Laokoon

Den litterære fortælleteori har været meget optaget af tiden i fortællingen. Fra Aristoteles frem til Paul Ricoeur (*Temps et récit*, Paris 1983-85) er der blevet lagt vægt på at vise, at det narrative forløb er bundet til en organisering af tid, så tid er blevet set som et helt afgørende træk ved litteratur. Både skrivning og læsning er lineær, ligesom fortællingen er struktureret i tid, og plottet ofte er stærkt knyttet til et tidsligt forløb, især i episke genrer som dannelsesromanen eller krimien. Mindre interesse har der længe været for det rum, plottet er knyttet til, for

1. Litteraturen om *Grand Tour* er i de sidste ti år blevet endog meget omfattende, her følger blot et lille udvalg af de vigtigste og nyeste tekster: Charles L. Batten: *Pleasurable Instruction. Form and Convention in Eighteenth-Century Travel: Literature* (London: Routledge, 1978); James Buzard: *The Beaten Track. European Tourism, Literature, and the Ways to Culture 1800-1918* (Oxford: Oxford University Press, 1993); Chloe Chard: *Pleasure and Guilt on the Grand Tour, Travel Writing and Imaginative Geography 1600-1830* (Manchester: Manchester University Press, 1999); Chloe Chard, Helen Langdon (eds.): *Transports: Travel, Pleasure* (London and New Haven: Yale University Press, 1996); Amanda Gilroy (ed): *Romantic Geographies. Discourses of Travel 1775-1844* (Manchester: Manchester University Press, 2000.) Desuden har der været to store udstillinger, der hver er dokumenteret med et omfattende katalog: British Museum: *Vases and Volcanos - Sir William Hamilton and his Collection* (London: British Museum, 1996); og Tate Gallery: *Grand Tour - The Lure of Italy in the Eighteenth Century* (Rome and London: Tate Gallery, 1997). Derudover er der siden 1980 blevet skrevet meget om rejselitteratur, opdagelsesrejser og om videnskabelige rejser.

det rum, som også nedskrivningen kræver, og for det - fiktive - rum, som læseren i læsningen går ind i - for en tid. Det rum, som teksten etablerer. Nogle teoretikere har dog forsøgt at beskrive den rumlige virkning i litteraturen og netop i årene før 1800 nåede denne diskussion om rum og tid et foreløbigt klimaks med den æstetiske diskussion om Laokoon. J. J. Winckelmann havde i *Gedanken über die Nachahmung der Griechischen Werke in der Malerei und Bildhauer Kunst* fra 1756 lagt ud med at beskrive Laokoongravuren i statuen af samme navn. Han havde fremhævet, at her skreg Laokoon ikke, hans smerte blev kun vist som et stille suk - netop derfor var statuen så smuk.

Over for Winckelmanns sugerende fremhævelse af skulpturen på bekostning af de litterære beskrivelser af Laokoon hos f.eks. Vergil fremhævede G. E. Lessing i sin *Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie* fra 1766, at man ikke kan sammenligne skulptur, maleri og digtning direkte. De har hver sit formsprog. Her opponerer Lessing ikke bare mod Winckelmann, men også mod den gamle lov: som et billede, så et digt (*ut pictora poesis*), der er tillagt Horats. Her stiller maleriet over digtningen, og digtningens mål bliver at efterligne maleriet bedst muligt.

Det huer ikke Lessing. Han mener, at Laokoon er smuk at skue, fordi statuen respekterer sit mediums grænser. Havde Laokoon som skulptur skreget, ville musklerne i ansigtet have fortrukket sig på det hæstligste, og skulpturen ville ikke have været ophøjet. Når Vergil derimod lader Laokoon skrige, så respekterer også han grænserne for sit medium: Han må berette i tid, i en lineær rækkefølge, og han kan derfor opbygge et forløb, hvor Laokoon allerede er vist som ophøjet (en god far, en helt), når han skriger sin smerte ud.

Siden ytrer både J. W. von Goethe, J. G. Herder og J. C. F. von Schiller sig i debatten, der i stigende grad handler om, hvordan man vælger 'det prægnante øjeblik' som forlæg for både maleri, skulptur og digtning². Goethe bruger i sin Laokoontekst fra 1797 ord som "fixierter Blitz, eine Welle, versteinert im Augenblicke" - ikke bare for skulpturen, men også for det dramatiske vendepunkt i prosaen: Her handler det altså om at standse tiden i et næsten fotografisk snapshot - at vise tiden i/som et rum.

Men hermed nåede debatten så at sige også tilbage til sit udgangspunkt: Poesien udvikles af billedet. I alt fald dækker den vending i høj grad Friederike Bruns måde at

beskrive på. Hendes bestræbelse er at bruge pennen som pensel - at male med sproget. For at gøre det standser hun sine tekster, de går så at sige i slow-motion med jævne mellemrum, og netop dette standsede rum demonstrerer tiden og dens gang. Den kultur og det kulturmøde, der derfor beskrives her er et møde i tid og dermed et historiceret møde. Kulturen vises frem i et dybdeperspektiv: Teksten skaber om ikke andet så et rum for tiden og for et aftryk af forfatteren.

En ganske konkret måde, tekster kan danne rum på, er ved hjælp af topoi, de litterære figurer, som retorikken siden antikken har beskrevet og defineret. Topos betyder sted, og brugen af topoi er udbredt og begrænser sig ikke til den skønlitterære eller fiktive tekst. De rejsebeskrivelser, som især blev en populær genre i 1700-tallet, og som ofte var skrevet i dagbogs- eller endnu oftere i brevform, var næsten altid litterært bearbejdede omskrivninger med en værkkarakter. De var litterariserede, dvs. de brugte de retoriske figurer og topoi, som stod til rådighed.

Friederike Brun bruger ikke mindst fordobling og fortætning: allegori og symbol. Især allegorien, altså det flertydige udsagn, skaber et fortolkningsrum for læseren. Her skrives et kulturmøde frem, allerede fortolket af forfatteren, men med plads til læserens fortolkning af de mange allegoriske eller intertekstuelle fragmenter.

Forfatterambitioner

Friederike Brun (1765-1835) rejste i april 1795 mod syd sammen med sin kammerpige Marie, sine to ældste børn Carl (f. 1784) og Charlotte (f. 1788) og deres huslærer C. H. Pfaff, der fik tuberkulose og derfor blev udskiftet med J. E. Pohrt i Kiel. Siden kom en italiensk huslærer til, Abbed Giuntotardi. De kom helt til Ischia - og tilbage igen - i årene 1795-97. Det betød, at de to yngste børn Gusta (Augusta, f. 1790) og Ida (Adelaide, f. 1792) blev efterladt derhjemme i ansattes varetægt.

Det var ikke ualmindeligt i den europæiske overklasse på den tid, men Friederike Brun gik ind for Rousseaus opdragelsesideer og for reformpædagogikken. Den var blevet udviklet af f.eks. J. B. Basedow, der havde undervist Friederike Brun (Bobé: 1910: 15), og J. H. Pestalozzi, som hun kendte fra Svejts³. I sin bog om datteren Idas opdragelse: *Idas ästhetische Entwicklung* fra 1824 understreger hun, hvor svært det var at forlade især lille Ida.

På vejen hjem blev hun mødt af sin mand Constantin Brun (1746-1836), der kom fra Rusland. Sammen boede

2. For en udfoldelse af denne diskussion se Elin Andersen og Karen Klitgaard Povlsen: "Tableau: Det sublime øjeblik", forord til *Tableau: Det sublime Øjeblik* (Aarhus: Klim, 2000): 7-23.

3. J. H. Pestalozzi var svejtsers som J. J. Roussau (1712-1778) og som Karl Viktor von Bonstetten/Charles Victor de Bonstetten (1745-1832). Friederike Bruns ven, der efter sit ophold i Danmark 1798-1801, hvor han gik i ly for den franske besættelse af Svejts, sendte grevinde Charlotte Schimmelmann (1757-1816) en beretning om Pestalozzis skole i Burgdorf. Charlotte Schimmelmann var gift med Ernst Schimmelmann (1747-1831), der var finans- og skatteminister omkring 1800, hun havde via ham og via sin salon i det schimmelmannske palæ stor indflydelse. I 1803 oprettedes på hendes initiativ en dansk pestalozzisk prøveskole i København - se også Vagn Lyhne: *Læremesteren. Kant og oplysningens pædagogik* (Aarhus: Klim, 2000).

de i knap tre måneder i Svejts hos Karl Viktor von Bonstetten (1747-1832), som parret - og især Friederike Brun - havde sluttet et underligt venskab med, da de mødtes i forsommeren 1791. K. V. von Bonstetten boede fra 1798-1801 i København hos Bruns sammen med sin ældste son. I den periode var det, at de fire rejsebøger blev skrevet færdig og udgivet.

Friederike Brun var ikke noget ubeskrevet blad i årene før 1800. Hun var datter af den tyske præst ved Skt. Petri Kirke Balthasar Münter og hans kone Magdalene, f. von Wangenheim. Parret var i 1765, da Friederike var få uger gammel, kommet til København sammen med sønnen Friedrich, senere professor i kirkehistorie og biskop over Sjællands Stift.

Friederike Brun. Pastel af J.H. Lund.

Præstehjemmet blev hurtigt centrum i den tyske kreds i København, der havde stor kulturel og politisk indflydelse, og Balthasar Münter blev mode- og hofpræst, velhavende og indflydelsesrig. Breve fra Sophie Reventlow fra omkring 1800⁴ viser, at de tysktalende adelsfamilier så med tillid på Balthasar Münter, men de betragtede sør-

nen Friedrich som pralende, konen som kedelig og Friederike som sværmerisk, overspændt og alt for elsket af faderen, der kaldte hende *my darling child*.

Faderen stod selv for en stor del af de to ældste børns undervisning. Friederike lærte at synge, tegne, spille, læse, skrive og at lave mad. Hun oversatte tidligt de populære Ossian-digte til tysk⁵, læste Richardsons romancer på tysk og blev altså religiøs og sværmerisk. Men også interessant.

Hun fik tidligt mange friere og bestemte sig med faderens hjælp for den noget ældre købmand Constantin Brun, der var blevet velhavende på handel med korn i Rusland. Før forlovelsen tog forældrene hende med på en tur til familiens tyske hjemstavn omkring Gotha, og de rejste til Göttingen for at besøge den ældste son, der studerede der. Friederikes beskrivelse af denne første rejse blev udgivet af faderen i 1782 som en rejsedagbog med et lille bind digte som bilag.

Ambitionen om at blive forfatter var altså tidlig vakt og stod ikke i modsætning til et ægteskab med en formuende mand. Parret rejste umiddelbart efter brylluppet til Skt. Petersborg, siden blev det til rejser til Pyrmont (1789), Frankrig og Svejts (1790-91) og altså 1795 Italien. Senere var hun flere gange i både Svejts, Frankrig og Italien, i 1801-1803, 1805-1810. På alle rejser førte Friederike Brun dagbog og skrev mange breve hjem. Sammenligner man de udgivne tekster med de dagbøger og korrespondencer, der ligger på Det Kongelige Bibliotek, så er det tydeligt, at de udgivne tekster er endog meget omarbejdede.

De 27 tynde bind dagbøger, skrevet med en skrækkelig klo, består ikke bare af rejsenoter, men også af noter fra guider og andre rejseforfattere, fra antikke forfattere som Plinius og Plutark. De fylder meget lidt i forhold til de mindst femten tykke bind trykte rejsebeskrivelser (mindst, fordi der er dobbeltudgivelser og mange bidrag til tidsskrifter, der ikke senere udkom i bogform).

Rejsebøgerne er sandsynligvis blevet til ud fra dagbøgerne - man kan se, hun har markeret siderne i dagbøgerne, efterhånden som hun udarbejder manuskriptene til rejsebøgerne - og fra kopier af de mange breve hjem. De har været grundlaget, men derudover er der tilføjet direkte og indirekte citater og noter fra de mange studier, Friederike Brun gjorde før, under og efter rejserne. Og endelig er de blevet litterariserede: Udvalget til de enkelte bøger er nøje komponeret, og hvert simuleret dagbogsafsnit er blevet finpudset.

4. Se: *En dansk Statsmands Hjem omkring 1800 I-II* ved Chr. B. Reventlow (København: Gyldendal, 1902), I: 71-74, 80-81, 88, 167 m.m.

5. Ossian alias juristen og skolelæreren James Macpherson (1736-96) udgav i 1760 en samling digte, oversat fra gælisk, der skulle stamme fra middelalderbarnen Ossian. Han havde selv skrevet dem, men skabte en bølge af begejstring for denne nordiske Homer, som var med til at skabe en helt ny interesse for gammel nordisk litteratur. Ossians digte var meget rytmiske og kun sjældent rimede. Den tyske digter Klopstock (1724-1803), der boede i København 1761-1770 og kom i Münters hus, skrev også i frie, følsomme vers, som Friederike Brun elskede højt.

Sproget er blevet forsynet med især adjektiver, men også med besjælinger af naturbeskrivelser og endda personificeringer. Mange afsnit er blevet tilegnet venner derhjemme: broderen, veninder og bekendte. De mange udsigtsbeskrivelser, der i dagbøgerne fremstår ganske skitseagtige med enkelte udråb og navne på søer, bjerge osv., bliver i de publicerede værker til detaljerede, panoramaagtige beskrivelser af udsigter i øst, vest, nord og syd og med referencer til tidligere beskrivelser hos andre forfattere, billedkunstnere eller videnskabsmænd.

Fingeret dagbogsform

Tysk forblev Friederike Bruns litterære sprog livet igennem. Det blev ret afgørende for forfatterskabets skæbne. Det blev glemt som forfatterskab og blev betragtet som et historisk og biografisk kildemateriale. De gængse tyske litteraturhistorier nævner hende enten slet ikke eller kun i forbindelse med mere kendte nordtyske forfattere.

En dansk litteraturhistorie som Gyldendals fra 1984 nævner hende som salonværtinde med betydning for dansk kulturdebat, men hendes forfatterskab omtales slet ikke. Hun skrev om kulturmøder i sin lyrik og i sine rejsebøger, men hendes værk blev offer for sprogsstriden mellem dansk og tysk og for den opbygning af en national litteraturhistorie, der prioriterede den rene fiktion på det rene nationalsprog over alt andet.

Fire bind blev publiceret på tysk i Zürich mellem 1799 og 1801 under titlen *Prosaische Schriften 1-4*. Heraf handler de to sidste om mødet med Italien. Det tredje bind, der beskrev mødet med Rom, blev det mest populære og udkom i år 1800, også med titlen *Tagebuch über Rom*.

Desuden udkom både de dele af nedrejsen og oprejsen, der faldt uden for værkets komposition, i tidsskrifter, ligesom store dele af bøgerne også udkom i tidsskrifter som en slags fortryk - især i *Deutsches Magazin* 1793-1799, der blev udgivet fra Altona af hendes svoger C. U. D. Eggers, og i *Der neue Teutsche Merkur* 1796-1799, udgivet af forfatteren Ch. M. Wieland i Weimar. Dele udkom dog også på dansk i den af Jacob Neumann i to bind udgivne *Danske Reiseagttagelser*, København 1799.

Alle bidrag er skrevet på samme måde - i en fingeret dagbogsform, hvor tiden er understreget ved nøjagtige datoangivelser. F.eks. er en rejse til Tivoli, dateret d. 30. december 1795. I bøgerne er tidsforløbet kronologisk, og stedsangivelserne er meget detaljerede.

Kilden er altså en tekst, hvor både tid og rum nøje beskrives. Det er også en tekst, hvor det fortællende jeg

ganske åbenlyst falder sammen med forfatterpersonligheden. Vi møder forfatterinden, hendes børn og gode venner omtales, vi hører om væggelus, dårlig madolie og sygdomsanfall, om kvikke børn og glade udflugter.

Mest fortælles der om stederne: landskaber, huse, rui-ner, museer, gader, mennesker, mad, klædedragt, renlig-hed og orden. Ikke desto mindre er disse tekster næsten udelukkende blevet læst autobiografisk som kilde til at beskrive forfatterindens liv og bekendtskaber. Man har stort set interesseret sig for Friederike Brun på grund af hendes efter danske 1700-tals-forhold ganske usædvanlige liv og ikke mindst på grund af hendes bekendtskaber og venskaber med et meget stort antal europæiske kunst-nere og intellektuelle.

Som Sara Mills diskuterer i *Discourses of Difference* fra 1991, er det en skæbne, Friederike Brun deler med stort set alle andre kvindelige rejsebogsforfattere og med mange mandlige også. Deres tekster bliver læst autobiografisk, ikke som litterære værker. Det, at de har været der, kommer til at skygge for, at de også har beskrevet mødet i et formsprog. Måske især når formsproget ikke længere er indlysende: 1700-talstekster har andre referencer, andre yndlingstopoi og andre konkrete udformninger af de retoriske figurer end dem som vi kender i dag. Det er sværere at læse dem og lettere at læse hen over deres litterære, deres bevidst og ubevidst bearbejde-de karakter. Det har f.eks. Edward Said vist på den fran-ske forfatter C. R. de Chateaubriand.⁶ Den jeg-fortæller, teksten altså repræsenterer, både ligner og er forskellig fra den person, der skriver "jeg". Det samme gælder naturligvis repræsentationen af kulturen, kunsten og landskabet. Med dette i mente kan vi se på det kulturmøde, Friederike Bruns rejsetekster fra 1800 og 1801 fremstiller.

Den græske klang

Rom den 13. november 1795

Jeg giver dig kun enkelte toner! Mine følelser, tanker, erindring og det, at jeg er her, virker så mægtigt på mig, at jeg ikke er i stand til nogen detalje; men også enkelte toner bliver til en harmoni for den, der kender hele den letbevægede æolske harpes spind! Så være da dig, oh mit livs fortrolige genius, hver stam-mende lyd tilegnet. Du, der altid er mig lige nær, på den hjemlige ø kolde kyster, på Alpernes tinder, eller blandt Roms ruiner! (1800: 5)⁷

Sådan begynder bogen, sådan skildres Friederike Bruns første møde med ikke bare Rom, men med Italien. Vi kommer lige på - *in medias res* - og hører intet om vejen

⁶. Edward Said: *Orientalism* (Harmondsworth: Penguin, 1978): 178. Både Batten (op.cit. note 1) og Mary Louise Pratt: *Imperial Eyes* (London: Routledge, 1992) viser samme tendens til at overse formninger, udeladelser og tilføjelser i rejsebekrivelser.

dertil eller forudsætningerne for mødet. Og dog. Vi får et jeg og et du. Jeg'et er fortælleren, du'et er allestedsnærværende, du'et våger over fortællerens liv, kender alt, forstår alt - og er nok Gud. Dette møde foregår således i en religiøs toneart, jf. også billedet med æolsharpen, vindharpen, der sættes i gang af luftninger mellem himmel og jord, Gud og individ, men som også har givet navn til en særlig toneart, der bruges i græsk kirkemusik.

Tonen er altså ikke bare religiøs, hele klangen er græsk. Og det fortæller ret præcist om fortællerens forudsætninger for mødet med Italien: Det sker på en klangbund af græcitet. Efter J. J. Winckelmanns bøger, der påviste, at den græske kunst lå forud for den romerske, og at den var det oprindelige ideal og original for de mange romerske kopier, tog mange intellektuelle og kunstnere til Italien for at opleve græsk kunst og kultur, for der var ikke noget *beaten track* til Grækenland, der først blev et rejseland senere. Fortælleren her kender sin Winckelmann så godt, at hun på en senere rejse skriver, at hun gik med Winckelmann ved den ene arm og den danske antikhistoriker og guide i Rom J. G. Zoëga ved den anden.⁸

For omkring 1800 kunne "man", dvs. et rimeligt uddannet, europæisk, borgerligt menneske ikke møde Italien uden forudsætninger. Som Albert Meier understreger,⁹ var det umuligt at nærme sig Italien uden at forholde sig til hele den totusindårlige kulturelle arv - det gælder næsten i endnu højere grad Rom. For Rom var jo den hellige by, som pilgrimme i mere end 1700 år havde valfaret til og havde skrevet om. Hvis antikke rester, ruiner og kunstskatte J. J. Winckelmann havde beskrevet, som historikere og arkæologer havde så travlt med at grave i og skrive om i anden halvdel af 1700-tallet efter opdagelsen af Pompeji og Herculaneum. Italien læste man sig til, både før, under og efter rejsen. Og igennem Italien så man Grækenland eller fornemmede græcitet som en klangbund bag det italienske.

Tilbage til teksten. Efter den korte, følsomme præambel, der sætter tonen, hedder det næste afsnit (samme dag): "Villa Borghese", og de første linier lyder:

Det var den smukkeste morgen, og jeg følte mig ganske under Italiens himmel. Denne villa er overvældet med en henrivende elysisk ynde. Den ene gruppe står venligt bøjet ind mod den anden; den mørke pigeg skærmer de sarte tårepile, som sænker de udgydte lokker i Aeskulap-templets spejlende dam.¹⁰

Her begynder noget nyt. Det er morgen, jeg'et er helt til stede - men den italienske himmel kaster igen et græsk lys¹¹ ind over Villa Borghese, som dengang var og nu er et af de steder i Rom, hvor der er samlet den mest udsøgte kunst fra det gamle Ægypten over Grækenland til Rom op til omkring år 1800. Dette er altså paradisisk i ideel græsk forstand, og fortælleren står derfor på én gang med fodden fast på italiensk jord og hovedet oppe i det græske evige liv.

Billedet danner en cirkel: For oven himmel, for neden en dam, der spejler himlen og egen over pilen, der dypper sine "lokker" (besjælet natur) i vandet. Vi er i et uendeligt kredsløb af liv, hvor hvert element bærer sin overleverede, allegoriske betydning med sig: Egen, der står for varighed og maskulinitet, pilen, der står for smidighed og femininitet. Her er det hele. Billedet er fuldendt i sine lukkede selvreferencer, der inkluderer alt i verden. Fortælleren kan da også lidt senere berette, at allerede ved indgangen til denne "Fortryllede have (Zaubergarten)" (s. 6) kan man overskue det hele: Hele Rom ligger for hendes fødder fra Janikulus (i dag: Gianicolo) til Monte Mario.

Det prosaiske møde

Mødet med Rom er ganske vist prosaisk, sanseligt og hverdagsligt, men bag dette prosaiske møde ligger et metafysisk ideelt: Mødet med det græske, det evige, paradieske liv, som fortælleren kender fra litteraturen. Mødet med Rom er for fortælleren, som det var for Goethe i 1786, og som det skulle blive for Bertel Thorvaldsen d. 8. marts 1797, en slags genfødsel. En ny morgen gryr, fordi både tid og rum her fordobler sig uendeligt bagud. Hverken præamblen eller dette begyndelsessted er typisk for tidens rejselitteratur.

7. Originalteksten lyder: Ich gebe Dir nur einzelne Töne! Meine Empfindungen, Gedanken, Erinnerung und Gegenwart, wirken zu mächtig auf mich, als daß ich irgend eines Details fähig bliebe; allein auch einzelne Töne werden für den Harmonie, der das ganze Gewebe der leicht bewegten äolischen Harfe kennt! So sey denn Dir jeder stammelnde Laut geweiht, o trauer! Genius meines Lebens! Du, der mir immer gleich nahe ist, an den kalten Gestaden der heimischen Insel, auf den Gipfeln der Alpen, oder unter den Trümmern Roms! (1801: 5). Oversættelse: KKP.

8. J. J. Winckelmanns mest læste værker var *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke*, 1755, rev. og genudgivet 1756 og *Geschichte der Kunst des Altertums*, 1764. Begge er udkommet i Stuttgart: Reclam, 1995.

9. Albert Meier: "Das Land zum Buch. Klassische Literatur und Italienwahrnehmung im 18. Jahrhundert." Hrsg: Klaus Heitmann, Theodore Scamardi: *Deutsches Italienbild und italienisches Deutschlandsbild im 18. Jahrhundert*. (Tübingen: Max Niemeyer, 1993): 26-36.

10. Originalen lyder: Es war der schönste Morgen, und ich fühlte mich ganz unter Italiens Himmel. Diese Villa ist mit holdem elysischem Reiz überlossen. Groupe steht freundlich an Grouppe geschmiegt; die dunkle Stecheiche schirmt die zarte Thränenweide, welche die ergossenen Locken in den spiegelnden Teich des Askula p-Tempels senkt. Oversættelse: KKP.

11. Den elyiske ynde henviser til et sted i udkanten af verden, hvor enkelte grækere fik lov at leve et evigt og bekymringsfrit liv ifølge Homer og Hesiod, to græske, antikke digtere og historiefortællere, som Friederike Brun var så betaget af, at hun underviste sine børn i dem, fra de var helt små, jf.: *Idas ästhetische Entwicklung*, 1824.

Friedrich Stolberg havde i 1794 i Leipzig udgivet sin rejseberetning i fire bind: *Reise in Deutschland, der Schweiz, Italien und Sizilien in den Jahren 1791-92*. Friederike Brun havde kendt og elsket brødrene Stolberg, fra de var små, og havde bogen med på sin Italiensrejse. Han møder Rom, som rejsende fra Norden havde gjort det siden Dronning Christinas dage. Nemlig ved porten ind til Piazza del Popolo, hvor han beskriver de tre gader, der udgår fra pladsen og ”suger” ham ind i byen. Han springer derefter over til at beskrive Roms hovedattraktion: Skt. Peterskirken. På andendagen besøger han maleren Angelica Kaufmann, hvis hus er åbent for alle tysktalende rejsende og for alle kunstnere - det samme gør fortæleren hos Friederike Brun.

En anden lidt senere Rom-rejsende er den tyske forfatter Elisa von der Recke, der i 1804 flyttede ind i den bolig i Villa Malta, som Friederike Brun netop var flyttet ud af. Allerede L. Bobé gjorde i sin disputats fra 1910 om Friederike Bruns liv opmærksom på, at selvom de to kvinder ikke fik noget personligt tæt forhold, så ligner deres liv, indstilling og karriere hinanden meget. Friederike Brun henviser flere gange i forfatterskabet en passant til Elisa von der Recke, og i 1816 udgav K. A. Böttiger Friederike Bruns bog om de franske troppers tilfangetagelse af paven.

Samme Böttiger, der var en populær formidler af antik historie og kultur, udgav Elisa von der Reckes rejsebeskrivelse, *Tagebuch einer Reise durch einen Theil Deutschlands und durch Italien, in den Jahren 1804-1806*, i Berlin 1815. Elise von der Reckes fortæller kom til Rom en aften i november 1804. Da de kørte over Ponte Molle ad Via Flaminia mod Porta del Popolo (igen er det Dronning Christinas vej ind i Rom, der mimes¹²) krones byen af aftensolen, der et par øjeblikke får skyerne til at lyse gyldent. Så forsvinder synet: Sådan forsvandt årtusinder og denne bys storhed som et øjeblik: ”Rom er en stor ruin, der begejstret taler om hine dages herlighed, som ikke er mere”.¹³

Både Stolberg og von der Recke beskriver mødet med Rom mere prosaisk, end Friederike Brun gør det. Godt nok gør de begge indirekte opmærksom på, at deres fortællere drager ind i byen som nordiske rejsende, der er et led i en lang tradition. Stolberg, der i 1800 gik over til katolicismen, fokuserer straks på Roms hellige steder. På

den ene side de store kirker, på den anden side de tysk-orienterede, ”gesellige” kredse, der dyrker kunsten i Rom.

Verdenstolkning

Elisa von der Recke, der beskriver Piazza del Popolo og de tre gader næsten enslydende med Stolberg, betoner dog gang på gang, at Roms storhed er fortid. Det hele er forbi, kun resterne står tilbage, og deres ynkelihood svarer helt til den katolske kirkes ynkelihood og moralske forfald.

Sådan fungerer det ikke hos Friederike Brun. Hun fordobler sin beskrivelse: Bag Italien står Grækenland. Bag den italienske himmel lyser Grækenlands elysium, og begge dele genspejles af søens vandflade. Billedet er en allegori, en historicering, der peger på, at den romerske storhed måske nok er fortid, men den er også bevaret, f.eks. i Villa Borgheses kunstsamlinger sammen med en anden - græsk - fortid og storhed.

Begges fragmenterede og ruinerede status gør paradoxalt, at begge storheder forlenes med et evigt liv: Kunsten er uendelig, ligesom Gud er uendelig. De prosaiske skrifter er altså ikke spor prosaiske. De er båret af en stor metaphysik, en sammenhængende verdenstolkning, hvor den kristne Gud falder sammen med de græske, antikke, mytologiske verdenstolkninger i én stor følelse for skønhed.

Alle verdens tider falder således sammen i det romerske rum og omvendt: Det romerske rum består af tid, ruinerne viser nok skønhed og romantisk forfald, men den inderste kerne er: *Vanitas*. Tiden er gået, tiden går, den kan kun standses af førelsens fylde i kunst og litteratur, og kun i et øjeblikks åndeløshed kan den fryses:

Jeg trådte med en sagte gysen ind på den indviede jord og så med en følelse, der kun kan sammenlignes med sig selv, ruin på ruin, og så efter tiden gå frem ovenpå fortiden. Det havde ikke været muligt for mig at sige noget, for ikke at forstyrre den hellige ånd, i dens sagte susen omkring os (6-7).¹⁴

Det suser: Æolsharpen spiller stadig i baggrunden og toner om Grækenland.

Efter denne intense beskrivelse af mødet med det romerske rum som et møde med en al-tid, beskriver fortællerne andre, mere konkrete møder: Med maleren Angelica Kauffmann (7-8), med Laterankirken (8-9),

12. Da Dronning Christina skulle drage ind i Rom efter at have frasagt sig den svenske trone, var Porta del Popolo, som man ville rejse til hendes ære, ikke blevet færdig. Dronningen drog derfor hemmeligt ind i Rom, boede der tre uger, drog uden for byen igen, og drog så med stor bevågenhed officielt ind ad Porta del Popolo, der nu var blevet færdig til at tage imod hende.

13. Originalen lyder: Rom ist eine große Ruine, die begeisternd von jenen Tagen der Herrlichkeit spricht, welche nicht mehr sind. Elise von der Recke, 1815, Bind 1: 300. Oversættelse: KKP.

14. Originalen lyder: Ich trat leise schauernd auf den geweihten Boden, und sah mit einer Empfindung, die nur mit sich selbst zu vergleichen ist, Trümmer auf Trümmer gehäuft, und die Nachwelt auf der Vorzeit dahinschreiten. Es wäre mir unmöglich gewesen laut zu reden, um nicht heilige Schatten zu stören, in ihrem leisen Wehen um uns! (1800: 6-7). Oversættelse: KKP.

Colosseum (9-10), Palatinerhøjen (10-13) osv. Men tonearten er sat og klinger med bogen ud. Som Colosseums ruiner holdes oppe, fast og sammen af efeu og jasmin (9), sådan holder naturen i det hele taget sammen på de romerske rester. Kunst og natur indgår en symbiose, som ruinen er prototypen på: Skabt af mennesket, eroderet af tiden, fastholdt af naturen.

Efter det første daggry i Rom kommer den første solnedgang. Nu står fortælleren ovre på den modsatte side, på Gianicolo, som hun så over på om morgenens, foran kirken Pietro Montorio. Igen kan hun se hele Rom, men her i aftenlyset kan hun se mere:

M o n t e C a v o steg op af skyernes røg, som en fortidens ossianiske skabning, og dens tinde, der bar forbundsgudernes høje borg, blev overgydt med purpur. F r a s c a t i s hvide huse glødede på bjerget. A l b a n o lå i den fjerne duft.¹⁵

På den anden side står Tivoli, så snævres blikket igen ind mod Rom: Cestius-pyramiden, hvor vennerne, digteren Friedrich von Matthisson og hans fyrstinde Louise af Anhalt-Dessau, går.¹⁶ Tæt på er vennerne, de skal ses samme aften, i horisonten står det nye længselspunkt Monte Cavo og Albano og venter med en fortid og fortidsrester, der forener den græske tone eller duft med den italienske jord.

Her mente man¹⁷ nemlig at kunne påvise, at Aeneas, som man kendte fra Vergil især, havde slået sig ned, da han kom til Italien. Her var arnestedet for det Alba Longa, den urstatsdannelse, som fortælleren anser for en virkelig utopisk fredelig stat, der blev regeret som de græske samfund af en kreds af de førende mænd, der sad i et fælles råd. Fra denne solnedgang svæver Albano som bogens og rejsets virkelige mål. Bag det romerske rum og bag den romerske historie svæver altså ikke bare den græske, men den græsk-italienske fælles fortid, der medierer mellem de to antikker.

Men denne utopi vil ikke ses, kun anes i det fjerne. Fortælleren kravler op på udsigtspunkt efter udsigtspunkt i Rom for at se ud af Rom mod det forjættende Albano, for at se bag den romerske tid.¹⁸ Hun kører i vogn

ud ad Via Appia mod Albano, men må stoppe efter 12 mil (102ff.) og vende om.

Endelig aftaler man en dag for en Albano-udflugt, men fortælleren bliver syg netop denne dag, og Carl må tage af sted alene sammen med Pohrt, huslæreren, så den 17. januar 1796 står der: "Sent om aftenen kom Carl vennesæl tilbage fra sin fodrejse over Frascati, Nemi, Marino, og stak med sin varme beskrivelse længselens torn endnu dybere ind i mig".¹⁹ Endelig den 22. februar overtaler hennes læge W. F. Domeier hende til at følges med ham til Albano.

De drager af i klart vejr, men straks uden for Rom bliver det skyet og tåget, så selvom de faktisk kommer til Albano, kan de ikke se en hånd for sig. Tilbage i Rom samme aften Skinner aftensolen klart. Og udsigtenes fjerne Albano ligger tydeligt i horisonten. Suspensen forløses først i næste bind.

Det tredje bind slutter med et panoramisk perspektiv med Cestius-pyramiden, så Peterskirken og som bogens clou - Albano i det fjerne som en slags bagtæppe for Roms scene (336): Det er der, man kan se det, men man kan ikke komme det nær, noget ligger imellem.

Den dobbelte længsel

Således etablerer dette litterære værk, rejsebeskrivelsen, næsten en narratologisk spænding, selvom bogen hverken har plot eller handling, blot en bevægelse rundt i en by i en tid, der går, og som noteres dag for dag.²⁰ Spændingen, der forløber over mere end 300 sider, forstærker den stadige bevidsthed om, at bag dette kulturmøde, dette rum, denne tid, ligger der et andet møde, en anden tid, som rummet Rom viser frem i halvt eroderede spor, så enhver beskuer af rummet, enhver læser af teksten, kan lave sin egen "rom-an"-agtige version af de fragmenter, fordoblinger og fortætninger, som ruinerne og resterne viser frem. Især hvis man allerede er belæst og f.eks. kan sin Winckelmann og sin Vergil. Jo lærdere læser, jo længere strækker tekstens tråde i rum og tid, jo flere fordoblinger og allegorier kan man opdage, jo flere flertydigheder står til fortolkning.

Tråden til Albano trækkes ind i det fjerde og sidste

15. M o n t e C a v o stieg aus Wolkenrauch wie ein ossianisches Gebilde der Vorzeit empor, und sein Scheitel, der die hohe Burg des Bundesgottes trug, ward vom Abendpurpur begossen! F r a s c a t i 's weisse Häuser glühten am Berge. A l b a n o lag im Fernduft. (1800: 13-14)

16. Friedrich von Matthisson mødte Friederike Brun i Lyon i 1791. Hun kendte allerede hans digte, og de blev straks intime venner. Matthisson introducerede hende til sin intime sjæleven Karl Viktor von Bonstetten, som blev Friederike Bruns platoniske elsker. Også her ligner hun Elisa von der Recke, der efter et ulykkeligt ægteskab også arrangerede sig med en platonisk elsker: A. Tiege. Fyrstinde Louise, der var gift med Leopold III, der på dette tidspunkt var i gang med at skabe det berømte haveanleg i Wörlitz, var også ulykkeligt gift. Hun ansatte Matthisson som oplæser (og ven) og fik et sværmerisk venskab med Friederike Brun, som spejlede sin egen ægteskabelige ulykke i Louises. Vennerne havde mødt hinanden i Lugano, hvortil Friederike Brun var fulgt med Bonstetten. Herfra rejste han hjem, og de tre venner fortsatte sammen.

17. "Man" var bl.a. K. V. von Bonstetten, der senere skrev en bog om, hvor Aeneas var kommet i land i Italien.

18. F.eks. 1800: 72, 302-03.

19. Originalen lyder: Spät am Abend kam Carl freundselig von seiner Fussreise über Frescati, Nemi, Marino zurück, mir durch seine warme Beschreibung den Stachel der Sehnsucht tiefer eindrückend. (1800: 216)

20. Her kunne man med Hans Hauge spinde en ende over Rom-ankomstens ROM-an-agtige suspense: "R. Rom, romance, roman, romantik", *Passage* 1989: 6: 79-87.

bind af de prosaiske skrifter. Igen begynder bogen på Monte Pincio. D. 28. marts 1796 er dagbogen blevet brevagtig - fortælleren skriver til et "I" i København, og her som der antager hun, at der er sne. Her er der dog også modne appelsiner og blomstrende citrontræer. Kun om aftenen vover hun sig ud og ind i Peterskirken, "der for mig nu for evigt er viet til den hellige erindrings tempel" (1801: 3).

Nu er Rom ikke længere hjemsted for et kulturmøde af en ny og dog bekendt slags, nu danner Rom rum for længselen efter den egne kultur. Måske er det denne dobbelte længsel, denne længsel efter nord og syd på én gang, der gør, at fortælleren nu kan rejse til Albano. Allerede i andet kapitel i midten af april kommer selskabet til Frascati. Kapitlet begynder lige på, næsten i talesprog:

Og F r e s c a t i? kan du lide det? Hvem kan være så lang tid i Rom uden at have været i F r e s c a t i? Uden at se Cato'ernes fødested - T a r q u i n s udvisningssted og C i c e r o s valgfristat? - Tålmod kære utålmodige sjæl! I dag tog vi af sted! ... og vi tager af af sted!²¹

På turen vokser Albanerbjerget i højden, jo tættere de kommer på. Selskabet flytter ind i et hjørnehus med udsigt. Og her ser det fjerne Rom (igen) forjættende ud, fordi det kan ses igennem en slags naturlig kikkert eller perspektivkasse: "R o m set i perspektiv igennem en kikkert, dannet af T i v o l i s kløft, ser således ud til at være magisk løftet op".²² På afstand fra det Rom, der herfra ser mere ideelt ud, kommer der en ny lystighed ind i fortællerstemmen:

15. april

Lige stået udaf sengen, lystvandret under de af solen gennemskinnde laurbær ved min villa P i c c o l o m i n i, læst i den engelske udgave af X e n o p h o n s memoirer, glædet mig over den henrivende udsigt og åndet de ausoniske luftes balsam.²³ På trods af den muntre stemning er her stadig lærde og græske referencer, rummet er aldrig enkelt, bag denne italienske nutid er den græske fortid til stede i rummet: I bogen, der læses og i luftens græske betegnelse: I bogen,

der skrives. Selskabet vandrer i Albanerbjergene og besøger Grotta Ferrata, hvor Fritz Reventlow fra godset Emkendorf i Slesvig-Holsten bor sammen med sin syge kone Julia (f. Schimmelmann), kaldet passionsblomsten eller med fortællerens ord "den ædle lidende" - "den kære ungdoms-veninde" (44).

Fortælleren møder altså sine venner derhjemmefra på dette sted, der i hendes fortolkning mere end noget andet sted i Italien peger bagud i tid. Albanerbjergene er forladt af italienerne, villaerne og paladserne er kun beboede under sensommerens villeggiatura - landophold - resten af året er her kun gæster fra nord og folket, som er "velskabte, muntre og venlige på trods af stor fattigdom.... kvinderne blomstrer hurtigt af!" (1801: 51).

Fortælleren deltager her i en sædvanlig og tidstypisk konstruktion af billedet af Italien. På en baggrund af foruds storhed ser nutidens forfal og fattigdom yndelig ud. Tilsyneladende er det kun de fremmede, der ser den modsætning, fordi kun de fremmede virkelig forstår både storheden og yndeligheden. Dermed konstruerer fortælleren sig selv og de andre fremmede som dem, der forstår den italienske kultur bedre end italienerne selv.²⁴ Det er da også med dette selvbevidste øje, at fortælleren tager på udflugt med den danske videnskabsmand Zoëga til ruinerne af byen Gabii,²⁵ hvor de bl.a. beundrer et Junotempel.

Det litterære møde

Clou'et på opholdet i Albanerbjergene bliver en tur hen over skræntranden over Albano-søen, en gammel kratersø, der ligger som i bunden af et kræmmerhus med sit "skyspejl" (59). Fortælleren ser grotter, nymfer, og teksten arbejder sig i begejstrede naturbeskrivelser over ca. ti sider op mod en kulmination. Scenen er sat: Derude ligger moder Rom, her våger Albanerbjergets vise olding over hende. Igennem bjerget løber en kanal, et antikt emissario, som stadig kan beses. Fortælleren og hendes selskab sejler ind i dette mørke og snævre emissario og her - i denne tekstlige kulmination - omgivet af antikke kvadre "på forverdenens mørke tidsstrøm" (65) finder endnu et kulturmøde sted:

21. Originalen lyder: Und Frescati? wie gefällt es dir dort? Wer kann so lange in R o m leben, ohne in F r e s c a t i gewesen zu sein? Ohne das Geburtsland der Catonen - den Verbannungsort T a r q u i n s und C i c e r o s gewählte Freystatt zu sehen? - Geduld liebe ungeduldige Seele! Heute brachen wir auf.... und wir fahren ab! (1801: 37). Oversættelse: KKP

22. Originalen lyder: R o m das durch das Sehrohr von T i v o l i s Kluft perspektivisch erblickt, so magisch emporgehoben erscheint. (1801: 38-39). Oversættelse: KKP.

23. Originalen lyder: Gera'd aus dem Bett', unter die Sonne durchglänzten Lorbeerern meiner Villa P i c c o l o m i n i lustwandelnd in den englischen Denkwürdigkeiten des X e n o p h o n s gelesen, mich der entzückenden Aussicht gefreut, und den Balsam der ausonischen Lüfte geathmet. (1801: 40) Xenophon var en græsk historieskriver fra ca. 430-360 f. Kr. - værket, fortælleren læser, er sandsynligvis hans ungdomserindringer om Sokrates, som han giver en tor variation af i forhold til Platon.

Ausonisk var et græsk ord for et italiensk oldtidsfolk, men blev også brugt om alle italienerne syd for Rom og undertiden om alle italienerne.

24. Det er en konstruktion, som langsomt tages tilbage i løbet af det senere forfatterskab, især efter det lange ophold i Italien 1807-1810, hvor Friederike Brun får mange lærde italiener som venner, og hvor hun lærer at beherske italiensk flydende i tale og skrift.

25. Gabii var blevet delvist udgravet i 1792, så det var en "nyhed", som endnu ikke var beskrevet i litteraturen om det antikke Italiens rester.

Hjerteligt tænkte jeg på den ædle Stolberg, som jeg var fulgt her til, med hans bog i hånden - og dette er erindringens helligste sted siden laurbærgrotten ved Plinius' villa. Ach! Betrædt uden jer - og dog følt sammen med jer, elskede kløverblad.²⁶

Det litterære møde, der viser, hvordan fortælleren ikke "ser" emissariet, men "læser" sig til synet af det, fordobles straks med et andet litterært møde: Hun skriver nemlig om Hermes, som i Odysseen fører sjælene ned ad den mørke Asphodeles-strøm til Aides' (Hades') enge: Igen er cirkelen sluttet: Mødet med den så længselsfuldt ventede Albaneregn bliver til et møde med de litterære venner og forbilleder derhjemme.

De har beskrevet denne egn bedre end nogen andre - så godt, at de minder om selve den store Homer og om Grækenland. Derfor bliver det et billede på hele den vestlige kultur op til 1800. Og på dets forgængelighed, for det er jo strømmen mod dødsriget, mod Gud, der her manes frem. Læser man efter hos Stolberg, der beskriver Albano i slutningen af sit andet bind (490ff), så får man her hele historien med Odysseus og med en fortælling om, at det var det tusculanske folk, der først støttede romerne, siden svev dem og dermed medvirkede til det gamle, det utopiske Roms fald.

Fortælleren hos Friederike Brun forudsætter historien bekendt, hun mimer den hastigt og bruger den til at installere de nordiske, de nordtyske, fortællere som dem, der løfter arven efter Homer, som dem, der virkelig beskriver og gennemskuer Italien før og nu. De kan fortolke rummets rester ved hjælp af deres læsninger af antikke og senere forfattere, der kan tidsfæste resterne i rummet og dermed vise rummet frem i hele dets transitoriske tid.

Det kulturmøde, Friederike Brun således beskriver omkring år 1800, er - ikke overraskende - mødet med den egne kultur i det fremmede. I det "andet" rum etableres en "anden" tid, der kaster lys tilbage på den, der aflæser rum og tid. Konstruktionen af denne anden litterære tid og dette andet tekstlige rum sker især ved hjælp af (allegoriske) fordoblinger, hvor andre tekster og referencer træder ind i denne tekst og fordobler dens udsagn for dem, der kan afkode de intertekstuelle og historiske referencer.

Så lidt som jeg-fortælleren i moderne forstand træder frem som subjekt, så meget er det alligevel hende og hendes belæsthed, der er denne rejsebeskrivelses hovedfigur. Det er ikke følelsen for det andet, det er det andet som forstandsprojekt, der portrætterer individet i sin tid og i sit - nordiske - rum.

Italien bliver en anledning til at forstå Nordeuropa som den virkelige arvtager af fordums storhed og til at forstå den humanistiske og belæste intellektuelle som primus motor i dette projekt. Rejsebeskrivelsen som litterært værk bliver et bevis for denne åndelige og lærde overlegenhed med dens henkastede leg med tekstlige figurer og spejfspil.

Albano - genskrevet 1809

At skribenten så også er en kvinde, er en ganske anden og i denne forbindelse uvigtig sag, som jeg derfor med vilje har overset artiklen igennem.²⁷ At hun skriver bedre end de to sammenligningsfigurer Fr. von Stolberg og Elisa von der Recke, er der derimod ikke grund til at stikke under stolen.

At hun udvikler sig og med tiden faktisk "møder" Italien heller ikke. Albanerbjergene som hjemsted for det urgammle Alba Longa og som det sted, hvor Aeneas vandrede på sine græske fodder, forbliver forfatterens utopi. Dette sted, denne kultur, burde alle møde. Derfor dette udbrud, da hun i 1809 endnu engang gennemskriver Albano:

Så blev det sandt, at jeg også skulle føre min Guste, den sidste af fire elskede børn, op på Monte Cavo, det gamle albaner-bjerg, hvor templet for den latinske Jupiter og forbundsgud stod. Vi kørte på randen af skråningen over søen, mellem de herlige, altid nye trærs øverste galleri, et evigt studie for kunstnerne, til Castell Gandolfo, gennem den lille by, hele tiden oppe på søens høje skråent henad den frie højdryg, helt hen til den liflige lund ved Marino, hvor de tyske ege, elme og asketrærs smukke løvnet blidligt gennembrydes af dagslyset, kigges igennem af månen og aftenstjernen; hen over Marinos liflige dalkloft, hvor den smukke brønd, der sprudler så klart, måske allerede læske-de de latinske forbundsfolks forsamlede faderældste: jeg ser de ærværdige skæggede gamle støttet til hyrdestaven, hvile sig under de gamle ege, ved den urgammle ferentinske lund!²⁸

²⁶. Originalen lyder: Herzlich gedachte ich des edeln Stolberg, dem ich hierher gefolgt war, mit seinem Buche in der Hand - und dieses ist seit der Lorbeer Grotte der Villa des Plinius die heiligste Stätte der Erinnerung. Ach! ohne Euch betreten - und doch mit Euch, geliebtes Kleebatt, empfunden! Oversættelse: KKP.

På nedrejsen havde Friederike Brun sammen med Bonstetten, Matthisson og Louise af Anhalt-Dessau besøgt Plinius' villa ved Comosøen, hvor Plinius har beskrevet (Bog 30) den venskabets kilde, som flyder i en grotte under huset. Som Plinus kastede de fire venner her en guldring i kilden som symbol på deres ubrydelige og underlige venskab. Scenen er beskrevet i *Tagebuch einer Reise durch die östliche, südliche und italienische Schweiz*, (København: Fr. Brummer, 1800): 397-438. De fire vælger firkløveret som symbol på deres venskab. Scenen ved Comosøen er ikke en del af de prosaiske skrifter, og henvisningen peger derfor ud af værket.

²⁷. For en diskussion af kønnets betydning se mine bidrag til Anne Scott Sørensen: *Nordisk Salonkultur* (Odense: Odense Universitetsforlag 1998):17-38, 189-208, 271-296, 425-442.

Endnu en cirkel sluttes her, tegnet af vognhjul rundt om Albanersøen og fordoblet i teksten.

Karen Klitgaard Povlsen er ph.d., lektor i Scandinavian Cultural Studies ved Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning, Aarhus Universitet.

~

Litteratur ud over den i noterne nævnte:

Bobé, Louis, 1910: *Friederike Brun og hende Kreds hjemme og ude*. (København: Hagerup.)

Brun, Friederike, 1800: *Prosaische Schriften III: Auszüge aus einem Tagebücher über Rom*. (Zürich: bey Orell, Füssli und Compagnie.)

Brun, Friederike, 1801: *Prosaische Schriften IV*. (Zürich: bey Orell, Füssli und Companie.)

Mills, Sara, 1991: *Discourses of Difference*. (London: Routledge.)

Recke, Elisa von der, 1815: *Tagebuch einer Reise durch einen Theil Deutschlands und durch Italien in den Jahren 1804 bis 1806*, 1-3. Hrsg.v. Hofrath Böttiger. (Berlin: In der Nicolaischen Buchhandlung.)

Stolberg, Friedrich Leopold Graf zu, 1794/1971: *Reise in Deutschland, der Schweiz, Italien und Sicilien*. 1-4. (Königsberg und Leipzig/ Bern: Herbert Lang.)

28. Oversat af KKP fra Friederike Brun, 1809: *Episoden aus Reisen durch das südliche Deutschland, die westliche Schweiz, Genf und Italien in den Jahren 1801, 1802, 1803, 1805 und 1807. II*. (Zürich: bey Orell, Füssli und Compagnie: 163-164.)

Naturmøder

Rejsens og rejselitteraturens blindgyder og udveje

Af Frits Andersen

Det er vist Richard Rorty, der et sted funderer over, hvad der vil ske, hvis en person med uddannelse og social profil som en pølsemænd fra Hobro blev kastet ned blandt en flok kannibaler i Tarzan-land. Ville han klare sig bedre eller være ringere stillet end en person i samme situation, som var antropolog fra Harvard og havde læst alle bøger om netop disse kannibaler? Pointen er, selvfølgelig, at udfaldet af "kulturmødet" ikke afhænger så meget af, hvad parterne ved om hinanden, men af det, de faktisk vælger at sige og gøre i den pågældende situation.

Pølsemændens talent for at konversere meget forskellige mennesker og møde andres holdninger med en modstand, der fører diskussionen videre og sælger flere pølser, kan da meget vel vise sig at være mere værdifuld end antropologens viden om kannibalernes semiotiske koder, ritualer, deres såkaldte "kultur" - en viden, som let fører væk fra den situationsfornemmelse, det hele drejer sig om. Pølsemanden vil formodentlig mene, at han er kannibalerne kulturelt overlegen, og at der er grund til at være på vagt over for dem, hvis han ikke vil havne i gryden. Men netop hans klare fordomme, som utvivlsomt vil være kannibalerne bekendt og trivielle, vil virke motiverende og igangsættende på "samtalen", mens antropologen vil anstrengte sig så meget for at komme kannibalerne i møde på deres betingelser, at han ikke kommer med noget selv og dermed let fremstår som umenneskelig, et fantom eller en fjende.

"Kulturmødet" er således en problematisk term, hvis ideologi har ledt til såvel dårlig antropologi som mislykkede Danida-projekter og forfejlede FN-operationer. Begrebet indebærer en bestemt form for bedrevindende *approach*, som kun er desto farligere, desto mere den udtrykkes i forsøg på at redde en oprindelig kultur, f.eks. bevare en kulturs særegenhed gennem strategisk ikke-indblanding.

Interaktion mellem f.eks. mennesker fra Europa eller USA og mennesker fra en landsby i Nordafrika må i stedet beskrives som noget, der ikke finder sted i form af forhandling mellem distinkte kulturer, men er en hyperkompleks situation, hvis differentieringer er langt mere dynamiske end vores udbredte hermeneutiske idealmodel lader formode. Kulturhermeneutikkens grundanta-

gelse om, at interaktion mellem forskellige mennesker fra forskellige steder på kloden finder sted som hermeneutiske forståelseshandlinger og læreprocesser og som møder mellem hver især integrale og selvberoende kulturer, er *naturaligtvis* overhalet af de diagnoser, der knytter sig til trendy globaliseringsteori. Men modellen lever videre i spejlvendte, fordrejede versioner, f.eks. i tesen om, at da vi aldrig vil kunne forstå f.eks. det japanske samfund til bunds, vil vi aldrig kunne forstå *noget* af det japanske.

Kulturmødets hermeneutik har en historie, som kommer tydeligt frem i rejselitteraturens litteraturhistorie. Fra midten af 1700-tallet begynder den europæiske rejseende at opfatte og beskrive folk og steder uden for den velkendte sfære som defineret af en specifik kultur, dvs. som sammenhængende systemer af sædvaner, religion, sprog og historie. En nyt paradigme for rejseberetningen foreskriver en bestemt komparativ diskurs, hvor de andres kultur sammenlignes med vores. Som altid kan nogle skikke beundres, mens andre vækker afsky. Det afgørende er imidlertid, at sammenligningen forløber som en proces, der essentialiserer forskelle til kulturforskelle. Sammenfaldende med indstiftelsen af en kulturhermeneutik ændres også rejselitteraturens retorik.

Op til midten af 1700-tallet var rejselitteraturen bestemt af en retorisk realisme, hvis detaljemættede stil nok kunne give plads til de kuriositeter, der var udbredte i 1500- og 1600-tallet, men overordnet var kontrolleret af hensynet til sandsynlighed, "vraisemblance", ligesom i den realistiske roman. Herefter bliver rejseberetningen stadig mere følsom og indadvendt, og dens skrivemåde æstetiseres. Fra et diskursanalytisk perspektiv kan orientalismen, som for alvor tog fart mod slutningen af 1700-tallet og i første halvdel af 1800-tallet, beskrives som en hellig alliance mellem kulturhermeneutik og romantisk æstetik.

Set på denne måde er orientalismen fortsat i dag dominerende og et grundparadigme inden for både rejsebeskrivelser og rejselitteratur, inden for historieskrivning - f.eks. i vores opfattelse af førmoderne perioders bøger og handlinger som fremmede "kulturer", vi skal respektere og bevare som eksotiske, værdifulde planter - og inden for mange forgreninger af dagens etnografi og

antropologi. Blandt andet for også at kunne minde om andre tilgange og beskrivelsesmåder end den orientalistiske hermeneutik vil jeg i det følgende først beskrive, hvordan vandene skiller i rejselitteraturens historie. Det bliver igennem en kort karakteristik af de første beretninger fra opdagelsen af Tahiti i 1760'erne og med udblik til Carsten Jensens beskrivelse af sit "møde" med polynesierne i *Jeg har hørt et stjerneskud* (1997).

Dernæst vender jeg tilbage til Europa for at se på to meget forskellige måder og perspektiver i behandlingen af den uoverskuelige differentieringsproces, der finder sted i Europas midte, i landene langs Donau. Det er på den ene side Péter Esterházy's *Ned ad Donau eller Grevinde Hahn-Hahns blik*, 1994 (1991) og på den anden side den berømte Claudio Magris' *Donau. En følsom rejse fra den store flods kilder til Sortehavet*, 1989 (1986).

Tahitis natur

I det righoldige materiale fra de første opdagelser - Samuel Wallis-ekspeditionen 18. juni 1767, Bougainville-ekspeditionen 2. april 1768 og James Cook 13. april 1769 - opstod dengang nye veje for rejselitteraturens retorik og opdagelsens diskurs.¹ Samuel Wallis og James Cooks beretninger foreligger som dagbøger, men blev offentliggjort i en sammenskrevet og stærkt redigeret version, forfattet af ghostwriteren John Hawkesworth i 1773. Bougainvilles beretning udkom i 1771 og fik først en anmeldelse, siden en fulgydig tilføjelse af Diderot, skrevet i 1773.

Imidlertid følges to meget forskellige spor. Det ene hovedspor (Wallis - Cook - Hawkesworth) leder frem mod en æstetiserende og senere orientalistisk forståelse af det fremmede, som har domineret det diskursive felt op til i dag, hvor især Hawkesworths tilføjelser af såkaldte "observations" og "sentiments" skaber den kulturhermeneutiske forståelsesmodel.

Det andet spor begynder med Bougainville og når i første omgang ikke længere end til Diderot. Begge formår at lade såvel fordomme som tvivl arbejde produktivt med i raffinerede, tekstlige blotläggelser af de ofte uudgrundelige forskelle, som interaktionen med Tahiti sætter i bevægelse. De er begge langt fra kulturrelativism og langt fra kulturhermeneutik, og begge er sig bevidst, at fundamentet for forholdet er retorisk.

I Diderots tilføjelse til Bougainvilles beretning ligger der endvidere den pointe, at forskellene mellem sædvaner her og sædvaner der skal forstås ikke primært som *kulturforskelle*, men som en logisk konsekvens af den kendsgerning, at vi alle tilhører samme, altomfattende og

uendelige *natur*. Hos Bougainville flettes de gamle tekster, Homer og Vergil, ind i teksten og anvendes som vignetter til den nye verden. Hyrdedigtingens retoriske tæppe bredes ud over landskabet, som helt igennem transformeres til pastoral topografi. Bougainvilles stilling som *homme des lettres* i bedste forstand, dvs. som en alsidig intellektuel, der skriver om matematik og astronomi, men også er praktisk anlagt - en handlingens mand, libertiner, diplomat, officer og kaptajn - betyder, at hans veltalenhed ikke blokerer for ny erkendelse.

Bougainville kan invitere til koncert på skibet *la Boudeuse* og beskrive Tahiti som et nyt Arkadien; men han kan også som *honnête homme* indrømme, at han har taget fejl. Den etnografiske tekst, der kommer ud af den nye tvivl, udvikler sig som en egentlig beskrivelse af forskelle. Den etnografiske tilføjelse erstatter eller udvisker dog ikke den første arkadiske beskrivelse. De står side om side som brudstykker i en helt ny og *måske* moderne erfaring.

Det tvetydige, som Bougainville har blik for fra de første kvinder, han ser, er en ressource for den erotiske beskrivelse af Venuskulden som en gentagelse af en antik, litterær begivenhed. Derefter er tvetydigheden og det erotiske selv *genstand* for etnografisk analyse, f.eks. i form af komparation af symbolaktiviteter som tatovering og mode. Bougainvilles idealer er klassicistisk midtsøgende og balanceskabende, men hans rejsebeskrivelse er enestående i dens elegante og dog ikke kokette blotläggelse af indre splid.

Diderots *Supplément* til Bougainville søger ikke at udviske denne igennem fortolkning. Netop ved at blande sig entusiastisk i teksten bevares den paradoksal, samtidig med at der drages fulde konsekvenser af de muligheder, som opdagelsen åbner. Tivlen arbejder fremadrettet i en stadig approksimation til rejseberetningen. Diderot demonstrerer en læsemåde, som er sandt encyklopædisk. En teknik, hvori den oprindelige tekst bevares, fordi ingen udsigelse i rækken af tilføjelser har autoritet til at ændre den. Men altså med det fortron, at opdagelsen ikke forløber som narcissistisk inderliggørelse.

Der er således også langt mellem Hawkesworths omskrivning af Cook og Diderots tilføjelser til Bougainville. Hawkesworths brug af "observations" og "sentiments" initierer en komparativ etnografisk diskurs, som senere fører til kulturrelativismens tanke om respekt for - men dermed også adskillelse af - i principippet selvberoende kulturer. En litterær og æstetisk slørings-teknik flytter erfaringsrummet væk fra et ukendt ydre til

1. For en udførlig diskussion af Tahiti-materialet inklusiv henvisninger se min artikel "Venus klædt af. Travesti og striptease i 1700-tallets beretninger fra Tahiti" in Frits Andersen, Ole Andersen, Per Dahl (red.): *1700-tallets litterære kultur*, 1999.

et velkendt indre, som modelleres narcissistisk og gradiost.

Læseren pirres af den striptease, der opføres, men i en æstetiseret, sløret og følsom version, der på samme tid skærper og assimilerer modsætningerne mellem dem og os, og som dermed leder frem til orientalismen og en problematisk, kulturrelativistisk skelnen mellem selvberende, essentielt forskellige kulturer.

I Diderots tilføjelser indgår ikke *kulturrelativistiske overvejelser*. Sædvaner kan, uanset hvor de hører hjemme, gøres til genstand for rationel kritik, fordi de først og fremmest tilhører ikke en oprindelig, men en altomfattende og uendelig *natur*. Tilsvarende er Diderots anvendelse af fiktion en praksis på lige fod med eksperimentets afprøvning af en hypotese, mens Hawkesworths fiktionalisering understøtter en opfattelse af det fremmede som en i principippet utilgængelig "andethed".

Hawkesworths tekst leder videre til opfattelsen af ikke kun salpeter og gult hår som kuriøse, men f.eks. polynesisk levevis som samlet set et *merveille*, et fascinerende *wonder*, en helt *anden* kultur. Hawkesworths hermeneutik i svøb fører til den dikotomisering i kulturforståelsen, der prægede først orientalismen, siden også orientalisme-kritikken, fx. Edward Saids, og som i dag har ført *post-colonial studies* ud i en blindgyde. Problemet er nemlig for både hermeneutikken og kulturkritikken, at den alt for ofte insisterer på, at analysens udgangspunkt er en afgrundsdyb kløft mellem to selvberende verdner.

Bougainvilles skruppelløse, åbne tvivl og Diderots transvestisme tilhører en tid, hvor litteraturen endnu er stor og verdensmæssig. Hvor der ikke er en kløft mellem det ene og det andet, men forskelle. Hvor det nære og det fjerne skifter plads, hvor vi hverken er helt ens eller meget forskellige, men er varianter inden for samme komiske, mangfoldige menneskenatur. Diderots tilføjelser, kommentarerne dialogiske proces og perspektivskift forløber som en undersøgelse af det, som globalismetoretikeren Uwe Hannerz kalder "kulturel kompleksitet" ud fra den opfattelse, at kultur ikke er et fælles menings-system, men er bestemte sociale differentieringer af mening. Skal man tale om et møde i den forbindelse, må det være ikke et kulturmøde, men et naturmøde.

Venus revisited

Den nøgterne indsigt, vi finder hos Bougainville og Diderot, er ret så enestående, hvilket et blik på beretninger fra de talrige andre rejsende, der følger i sporet, klart viser. Bougainvilles *måske* moderne tvivl bliver hurtigt til *absolut* moderne *spleen*, og Diderots hemmelige vej tilbage til ikke en *oprindelig*, men til en *uendelig* natur bliver snart indhentet af Rousseaus doktrin (i *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*

1755), der i romantikken blev tilført ny prestige. Altså at "l'Homme Sauvage" tilhører en før-kulturel, før-civilisatorisk og før-historisk naturtilstand, hvor der hverken kendes til kærlighed eller jalousi, hvor det at spise og det at kopulere er aktiviteter på samme plan. En tilstand, som ganske vist er hypotetisk, men hvis næste trin, det såkaldte "la société naissante", alligevel er bedre end civiliserede samfund - "cet état est la véritable jeunesse du Monde", som Rousseau længselsfuldt skriver.

For Diderot indgår tævertimod natur-ligheden som en ligestillet komponent i klædedragtens erotiske spil og i retorikkens sløring og afsløring af sandhed. Tahitis frugtbare Venus findes inde i den kokette og galante Venus, vi møder i Paris, som han skriver i sine *Suppléments*.

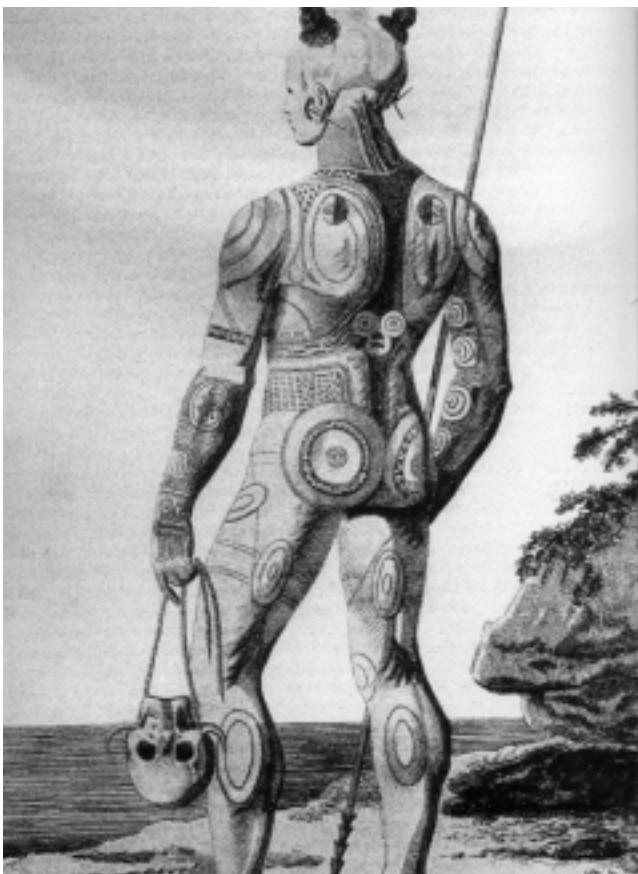
Langt det meste af den ret omfattende litteratur, der efterfølgende knytter sig til stedet Tahiti, øens sammenflettede topologi og tropologi, er således mere bestemt af Rousseau end Diderot. Bortset fra den betydelige, men meget blandede og kulørte mængde pamphletter, traktater, pornografiske revyer, satirer og skabros litteratur, som rejserapporterne gav anledning til hjemme i London og Paris, er forskellige rejsende som Melville, Gauguin, danske tahitifarere som Aage Krarup-Nielsen og Carsten Jensen alle hjemsøgt af ideen om, at en hemmelig vej tilbage også er vejen til den guldalder, som Cook og Bougainville først troede at finde. Interessant for disse tekster er det, at den konstellation af retorik og sted, trope og topos, som kan aflæses i de første beskrivelser, fortsætter med at strukturere diskursen hos dem, der følger efter. Der broderes videre på det kompleks af halv-påklædt sandhed og retorik i negligré, som vi har set, men nu drejet i Rousseausk retning.

Da Gauguin ankommer i 1891, ser han det, som om Maori-kulturen er væk, så opgaven er i høj grad at opspore den guldalder, som også han havde hørt om i utallige palimpsester på de første tekster. En guldalder, som han finder i den skønne, purunge Tehamanas gyldne hud. Cook og Bougainville vakler mellem på den ene side at beskrive kvindekroppen i alabasterhvide, skinnende og glatte Venusbilleder og på den anden side foruroliget og usikkert at tyde de tatoveringer, der som skrifttegn tegner et mønster hen over balderne og angiver en sextet, diskursiv differentiering af kroppen, som forbliver resistent over for europæerens analyse.

Gauguin vender sig eksplisit mod pin up-dyrkelsen af kvinden i trenden for Venusmaleriet, som dominerede nøgenportrættet under Det Andet Kejserdømme. Han ville i stedet rekonstruere den på én gang skriftede og sexede krop. Men det er en rekonstruktion, som klart finder sted i Rousseausk retning: Afsættet for Gauguins projekt er netop også, at en naturalistisk repræsentation af en nøgen europæisk kvinde uundgåeligt - og bl.a. på

grund af Venustraditionen - evokerer en ufuldkommen synderinde og kun giver adgang for et skamfuldt og dekadent blik.

En rekonstruktion af Eva før syndefaldet, hende der gemmer sig bag Venus, vil derimod endnu kunne lade sig gøre med en tahitisk kvinde som model. Kunstneren vil ad bagvejen, bag om såvel civilisationshistorie og kunsthistorie, kunne realisere en fuldkommen og uforstyrret skønhed.

Denne oprindelsesmodel styrer ikke i samme grad Cook og Bougainville. Venus-billedet tilhører nok et inventarium fra en pastoral retorik, som implicerer et Arkadien, hvor guderne vandrede frit om på jorden, men modsiges af bl.a. "tat-tow", kropsskriften. Venus-figurationerne skriver sig dermed ind i en mere omfattende refleksion i 1700-tallet over krop og tanke. Teleskop-observationer af månen ledte her til den chokerende opdagelse, at månens overflade ikke er *shiny* og glat, men faktisk arret og uren. Samtidig sker der inden for medicinen et boom i hudpatologien, som fokuserer på bylder, uregelmæssigheder, ar og modernmærker - både som tegn på sygdom og som indvarslinger af forskellige egenskaber.

Denne videnskab, som interesserer sig for mærker og

markeringer på månen og i kroppens overflade, kommer til at stå i konflikt med et kunstnerisk og socialt ideal om en glat og skinnende hud, repræsenteret ved planeten Venus. Mange af 1700-tallets hovedkonflikter mellem fornuft og følelse og mellem selskabelighed og naturlighed har huden som en slags kodet *interface* og diskursiv kampplads. Social accept fordrer en glat hud, men et trick med f.eks. at smøre huden ind i bouillon havde kun en tvetydig virkning - det kan nemlig også indicere syfilis.

En indflydelsesrig doktrin, som rækker langt op i 1800-tallet, blev således tesen om, at en kvinde under de første tre måneder af svangerskabet kan påvirke fostret direkte ved sindsbevægelser af især erotisk, syndefuld art, (en tese, som har haft renæssance i de seneste år), hvilket kunne give anledning til dværgvækst eller kæmpenvækst, intelligente eller dumme, grimme eller smukke børn. Også modernmærker tænkes som en slags afskrift af den gravide kvindes tanker, en sexet "tat-tow".

Diderots læsning af den tahitiske kvinde i svøb, som den parisiske, kokette Venus rummer, har altså diskursiv resonans i denne såkaldt "imagistiske doktrin" om tankens evne til at imprægnere kroppen med egenskaber og skrift. Makeup og sminkes er på den måde en "cache/monstre", tildækning/fremvisning af en naturlig krop under Venus-repræsentationen, men fungerer også som en sløring af, hvad den kokette kvinde tænker om sex. Mens de samme tanker utildækket og helt åbenlyst - på samme måde som stribene på en zebra, plætterne på en leopard - er indskrevet i den tahitiske tatovering. Dog, må man tilføje, uden at koden - hverken dengang eller nu - egentlig er læselig.

For Diderot udgør dette kompleks et interessant spil af forskelle, som mere er en udfordring til fornuften end en appell til følelsen. Mens Gauguins storstilede projekt er styret af den skyldfølelse, som siden romantikken blev den bærende figur. Skammen, som forhindrede de første sørænd i at gennemføre et samleje med de tahitiske piger, når andre så på, er nu flyttet ind i samvittigheden, hvor den bliver en primær ressource for rejsetekstens skriftarbejde.

Aage Krarup Nielsen taler således om, at man efter 100 års vesterlandske kolonialisme bærer på en skyldfølelse, som driver én til at besøge steder som Tahiti og Bali "før Vestens Civilisation får Tid til at dræbe dens Skønhed og Poesi". Med baggrund i denne skam sværmer rejsebeskrivelsen omkring det naturgivne, men giver til gengæld efter i en tøjlesløs og skamløs skønhedsdiskurs, der væver det sete ind i en æstetiserende retorik. I 1939 har den "lille gule mand", kineseren, der blev importeret som arbejdskraft af kolonisterne, fordi de indfødte var for

dovne, nu næsten erobret Tahiti ved at indgåtte sig, så hvad der kaldes de “syngende og dansende glædespiger med det sorgløse sind og den gæstfri favn” er nu alle bastarder, *halfcast*. Alligevel kan, som Krarup Nielsen skriver om balineserinderne: “Ingen Billedhugger ønske sig en mere fuldendt Model”.

Dette er modellen for den vestlige “Billedhugger”-skribents beskrivelser af en forjættende, dunkel og skamløst forførende paradiesisk oprindelighed. Men den gennemtrænger kuriøst nok også Carsten Jensens Tahiti-beskrivelse i *Jeg har hørt et stjerneskud* fra 1997. Den har mange af de træk, som i øvrigt præger Jensens rejsebeskrivelse, og som samlet kan karakteriseres ved den proportionsforvrængning i beskrivelse og fortolkning, der sker, når det følsomme jeg gøres til centrum og scene for en uhæmmet ekspansion i medfølelse eller fortolkende syntese.

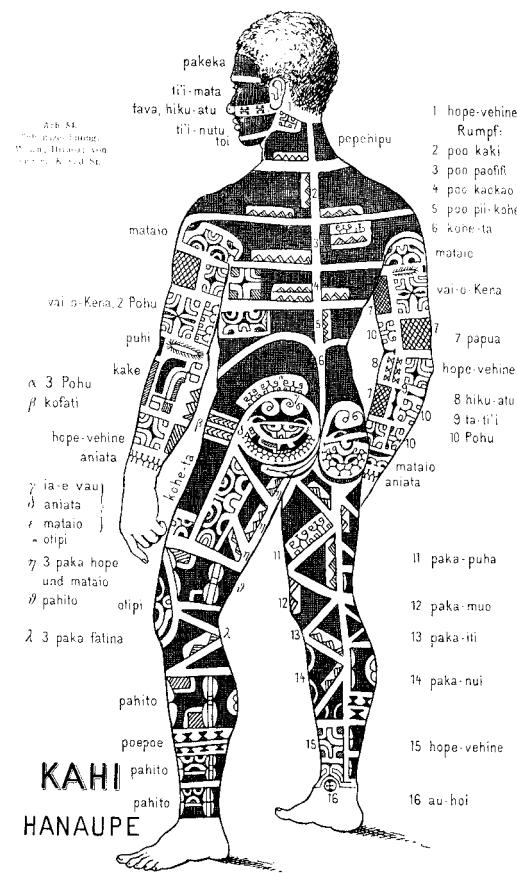
Som i den *sentimental journal*, der dukker op i slutningen af 1700-tallet, finder følsomhedens reportage også hos Jensen ofte sted i en kontaktzone, som er defineret af og filtreret igennem det erotiske mysterium i interracial kærlighed. Med en vietnamesisk piges hoved hvilende i sit skød kan jeg’et udvides maksimalt til på én gang at omfatte klodens samlede geografi og historie. Således kan jeg’et spejle det uendelige hvælv i det tilfældige øjeblik og dermed grandiost bemægtige sig alt.

På Tahiti synes det imidlertid at være svært at komme efter alle forgængerne med nye rapporteringer om pirret sensibilitet og skandalos nøgenhed uden at ende i åbenlys kliché. I en flot og fordækt retorisk afsløring lykkes det dog alligevel Carsten Jensen at genopføre dramaet – men kun ved at drive en anden kliché, nemlig sort-hvid-antitesen, til sit yderste.

Jensen sidder og glor på en trøstesløs bar i Papeete, da hun kommer ind i hvide sko og sort kjole, med blottet ryg, ansigtet indrammet af hårets brus og øjne og tænder, som glimter hvidt, ”som om hun så ud fra en jungle”. Hendes smil var blændende og uden forbehold, ”en sort Venus født af den vilde brænding over koralrevet, af sandstorme over den hvide strand”. ”At være så tæt på hende var som at blive kærtegnet af bølgerne i et tropisk hav, intimt og upersonligt på samme tid”.

Hun er meget højere end ham, og hun ler, da de erude at danse. ”Jeg vidste ikke af hvad”, skriver Jensen. Han inviteres op på hendes værelse og bekender meget detaljeret, hvor sexet hun er, hvor tæt han er på at have, hvad han kalder ”en transcendent ud-af-kroppen-oplevelse”. Og beretter videre i flot prosa om den verden, hun gerne vil vinde ved at få ham til at love at tage hende med, mens hans imødekommelse af hende kun er baseret på

det lille øjeblik, hvor han er opslugt i hendes brænding. Men forvarslet af en bemærkning om at ”alt ved hende var fiktion”, afsløres det endelig, at Karinna ikke er en hun, men en han – naturligvis. I tekstens arrangement bliver dette fald imidlertid ikke reflekteret som en narativ misforståelse, men som en kærlighedens og kønnenes apoteose:

Som hun stod i mørk siluet mod lyset fra døren til badeværelset var hendes omrids en mands. Da hun bevægede sig ind i rummet, og lyset fra en sengelampe faldt ind over hendes torso, hvor to spæde, rundede bryster spirede frem med små mørke brystvorter, der changerede i en tone af blåt, blev hun igen til kvinde. (...) Hun var en kvinde med en mands siluet, en kvinde i en mand, en mand i en kvinde. Når hun talte med sin dæmpede, slørede stemme, var hun en kvinde, når hun hostede eller rømmede sig, røbede hun manden. (...) Hun var flygtig, uhåndgriblelig, uopnåelig som et landskab af skyer eller dampen fra et varmt ådedræt på en vinterdag”. ”Karinna var en mands drøm om en kvinde, i dybere og sandere forstand, end sproget vovede at røbe (...).²

2. Carsten Jensen: *Jeg har hørt et stjerneskud*, 1997 p. 241.

Det svarer til, hvad Carsten Jensen udtales i et interview til *Magistrenes Pensionsopsparing*: "Jeg plejer at sige, at når man læser, søger man efter sig selv i det fremmede, og det man så finder, er det fremmede i sig selv. Det stemmer godt overens med det at rejse". Hvad der tilsyneladende er bekendelse af ironisk afmagt, vendes om til faktisk at være, hvad der kaldes "et højdepunkt i min karriere som elsker", en verdensborger, der udmarkes og adles gennem denne fejtagelse, som i virkeligheden blot afslører hans ufejbarlige blik for fuldkommen kvindelig skønhed.

Carsten Jensens æstetiske sans er stimuleret og bekræftet gennem Karinnas fuldkommenhed som kvinde, mens hans sensibilitet og indre ruelse er forstærket gennem indsigten i Karinnas ufuldkommenhed som mand. Og således styrket kan den følsomme rejsende drage videre mod nye eventyr.

Den følsomme rejsende hos Carsten Jensen genbruger Krarup Nielsens "Billedhugger"-model, især igennem sort/hvid-stereotypen, men der er også tale om en travesti på Diderots transvestisme. Det afgørende er imidlertid ikke, om Jensens beretning er løgn eller latin, hvilket jo ikke kan afgøres, men at beskrivelsen i dens tendens til mere at læse end at rejse drejer Diderots dialogiske yderlighed til - endnu engang - indadvendt følsom og æstetisk kontemplation. Forstået som tilføjelse til Diderots *Suppléments* løfter Jensens Tahiti-eventyr dermed Diderots åbne og eksperimenterende naturmøde op i et flot, men ligegyldigt litteratur- og kulturmøde og stiller sig på den måde i vejen for en gentilegnelse af en kritisk strategi til at læse tekster og til at forholde sig til en verdensnatur, hvor kroppene tilhører et og samme kontinuum af i grunden komiske - som Montaigne ville sige - forskelle og variationer.

Donaus strøm

På den ene side har jeg sat Hawkesworth, Krarup Nielsen og Carsten Jensen, hvis problematiske, skamfulde samvittighed leder til kulturrelativismus, kulturhermenutik og følsomt æstetiseret litteratur. På den anden side har jeg sat Diderot og Bougainville som alternativer, der undgår den fælde, der ligger i for stor respekt for det, der opfattes som en helt anden kultur. På den side, som tillader på samme tid fordomsfuldhed, tvivl og åbenhed, og som i min optik støtter sig mere på en naturopfattelse end end et kulturbegreb, kunne fojes en ikke særlig lang liste med andre navne: Gustave Flaubert, Johannes V. Jensen, Thomas Boberg, Bruce Chatwin og såmænd Hans-Jørgen Nielsen.

Denne modstilling mellem onde og gode beskrivelsesformer kunne imidlertid selv karakteriseres som "kulturrelativismus" og tyde på et asketisk ideal om rejsebeskri-

velsen og om "kulturmødet", hvilket jeg naturligvis gerne vil undgå. Mine helte og forbilleder kan ikke med rimelighed kaldes hverken politisk eller æstetisk korrekte. En sammenligning af to Donaurejsebeskrivelser eller Donauromaner kan tydeliggøre, hvad jeg mener.

Claudio Magris' *Donau. En følsom rejse fra den store flods kilder til Sortehavet*, 1989 (1986) er således et eksempel på en uhyre korrekt gennemgang og filtrering af det meste af den tilgængelige viden og litteratur om Donau, der af tyskprofessoren fastholdes og sorteres i selvhøjtideligt, olympisk overblik. Péter Esterházys *Ned ad Donau eller Grevinde Hahn-Hahns blik* er et ungarsk vanvittigt såkaldt "svartelegram" på denne ophøjethed og dette asketiske blik. "Den store mand fra Trieste", som Esterházy konsekvent kalder Magris, bliver dekonstrueret, og hans metafysiske vandsystem bliver opløst i hvirvelstrømme, oversvømmelser og bølgekamme i overensstemmelse med den enøjethed, der er bogens princip, og som giver plads til bunkevis af detaljer og anekdoter, madopskrifter på gulyás osv., der på én gang trumpetbondske og elegant måde skaber Donau.

Flodens 3000 km lange løb med udspring i Donauschingen eller Furtwangen i Schwarzwald, det strides man naturligvis om, strækker sig igennem en mangfoldighed af sprog, kulturer, landskaber, stilarter, rytmer, indtil den endelig løber ud i Sortehavet. Er der en enhed i denne mangfoldighed? Har der historisk eksisteret et fællesskab i form af en mitteleuropæisk enhedskultur, eller var også denne forestilling en myte? Og har myten blodig realitet i dette århundrede som et spejl, hvori en række af de nationale og såkaldt *hinternationale* grænsestridigheder søger deres oprindelsestræk?

Rejser man ned ad floden, hvis sprog er tysk, hvor holder da det tyske op, og hvor er floden ikke længere vestlandske, men østerlandske - hvis ikke ved Grev Draculas slot i Transsylvanien? Sådanne spørgsmål danner hovedspor i både Claudio Magris' og Péter Esterházys store bøger om Donau.

For dem begge er ingenør Neweklowskys totaliserende 2164 siders værk om Øvre Donau, med dets systematiske kompilation af al foreliggende viden om flodens kultur og historie, geografi og fauna, strømhvirvler, fiskemetoder og dialekter, et fascinerende, storslået og fejlslagent eksempel på en vildfarelse i biblioteket. For Magris har Neweklowsky ikke været anfægtet af det intethedens stormkast, som Donau konfronterer forståelsen med, og han har ikke givet sin viden et åndeligt opdrag og dermed ordnet den til kulturel lærdom.

Uden åndelig "overbevisning", som er Magris' ideal, er Neweklowsky i retorikkens vold og giver sig ikke tilstrækkelig tid til at omfatte floden med en egentlig organiseret forståelse, som iflg. Magris ville indebære meta-

fysiske valg. I modsætning hertil ser Esterházy det som sit anliggende at destruere alle historiske og aktuelle forsøg på at lave metafysik ud af Donau; Donau er her først og sidst kaos, og kun en ironisk retorik kan afdække enkeltstående hvirvler i denne smertelige strøm.

Både Magris og Esterházy modsætter sig det “universelle” Donau, de foretrækker rejsen. Flodrejsens bevægelighed, de omskifteligheder, der undervejs åbner mulighed for uforudsete begivenheder, fortællinger og digressionser, er et alternativ til systematikken, samtidig med at flodens vej igennem landskabet sikrer fremstillingen et plot og gør det muligt at tale om en enhed midt i al forskelligheden.

På denne rejse ned ad Donau, som både er *sujet* og *fabula*, tema og plot, trækker begge på det enorme bibliotek, som enten direkte behandler Donau-landenes historie, natur og litteratur eller blot berører floden så at sige formelt - som f.eks. Burton/Spekeekspeditionen efter *Nilens udspring*.

Begge Donau-bøger har meget tilfælles med 1600- og 1700-tallets rejseberetninger, som altid diskuterede forgængernes fejtagelser og blandede naturvidenskabelige, historiske, politiske og litterære formål og genrer. Rejseberetningen forsøger at sortere løgn fra fakta, myte fra realitet i forestillingerne om det fremmede. Men redskabet i denne sorteringsbestræbelse er i reglen netop fiktionen, hvormed der føjes yderlige lag til den kompleksitet af halve sandheder, utrolige facts og plausible løgne, som enhver rejseberetning er bygget af.

Dette gælder også Magris og Esterházy; de taler sandt og lyver begge, men de gør det på vidt forskellige måder - som om selve floden adskiller dem. Man kan igen sige, at Claudio Magris er antropologen, der beskriver flodsystemet i kulturmødets formel; mens Péter Esterházy er pølsemanden, der forstår at snakke, og beskriver Donau efter naturmødets model.

I sin encyklopædiske serie, de *Ekstraordinære Rejser*, har Jules Verne også givet sin version af det klassiske topos, floden Donau. I *Donauskipperen* afprøves grænserne for det sandsynlige og for fiktionen, og det ekstraordinære i ordets dobbelte betydning - dels som “det ud over det sædvanlige” og dels som “det usædvanligt ordinære” - underkastes en undersøgelse, en historia. Dette smalle område mellem det almindelige i det hverdagslige liv og det banale i den eksotiske fremstilling heraf er også, hvad Magris og Esterházy på fuldstændig forskellig vis undersøger og fremstiller modforestillinger til.

Den store mand fra Triest

I nogle af de begejstrede anmeldelser af Magris’ store Donaubog gøres der meget ud af, at det skulle være en ny genre mellem roman og essay, dagbog og selvbiografi, kul-

turhistorie og rejsebeskrivelse. Men genren er ikke ny, og bogen er under ingen omstændigheder en roman. Den tilhører den i 1700-tallet udbredte form for rejsebeskrivelse, der bruger rejsen som en anledning til at *belære*, uden egentlig at komme i berøring med rejsens landskab.

Læseren bliver undervist fra start til slut af tyskprofessoren med Donau-landene som speciale. Magris har skrevet en bog om habsburgerne, om *mitteleuropæisk* kultur, og fremviser i Donau-bogens langstrakte kompendium, hvad han i øvrigt i tidens løb har samlet sammen af viden om især den tysksprogede Donau-litteratur. Denne viden ser imponerende ud, og den fascinerer også igennem bogens første sider ved den selvfølgelighed, det olympiske overblik og den urokkelige autoritet, som den giver sin fortæller.

Forventer man således et brud eller en ironi, når fortælleren skridter terrænet af ved Donaus udspring, alt imens han diskuterer udvalgte teser i “det enorme antal bøger, der i løbet af årtusinder er blevet skrevet om emnet”, bliver man imidlertid skuffet. Magris stoler blindt på sit overblik og skaber derved en ufrivillig virkning af komisk iscenesættelse.

“Den, der kun har tillid til det hvide papir, risikerer til sidst at opdage at han ikke er andet end en silhuet klippet i et fint klæde, som skælver og krøller sig sammen ved det første vindstød”, skriver Magris fint om sine forgængeres mange litterære, forfatteragtige omend forgæves forsøg på at nå frem til kilden. Men uden den mindste selvironi sammenstrikkes den lærde tekst samtidig af citater, sentenser og parafraser af de store forgængere, Goethe, Thomas Mann, Heine, Heidegger, Ernst Bloch, Heraklit osv., som Magris prøver at overgå og sammenfatte i sin rensende diskurs.

Ligesom i megen anden rejselitteratur ønsker Magris’ bog at være en slags øjenvidneberetning, der formår at favne flodens levende liv; men den bliver uundgåeligt til litteratur- og kulturhistorisk repetition. Imidlertid ville det være forkert at karakterisere teksten som en blot og bar kompilation af mere eller mindre dygtige tekstrapafrafraser, som flodens snoninger giver anledning til. Bogen er netop belærende.

Når floden fører os forbi Wien og Wittgenstein, skal regnskabet gøres op: Hvor bestod Wittgensteins storhed, hvori hans svagheder? Musil, Kafka og især Céline bliver vejet på Magris’ guldvægt i forsøget på at finde “storheden” selv hos “små” mænd. Strindberg og Eichendorff måles og vejes i forbifarten; og Georg Lukács (han frasagde sig livet i politikken, men havde et godt forhold til konen - hans menneskelige træk så at sige).

Således renses ud i litteraturhistorien, den røgtes, og sande træk sorteres fra falske i en sammenfattende og højstement stil, som Flaubert (hvortil der naturligvis er

mange vidende *kursiverede* henvisninger) ville have hadet. F.eks. ”Takket være deres odyssé gennem sult og formørkelse er Hamsun og Céline sande digtere, og det er netop fordi han ikke har foretaget denne rejse at Ernst Jüngers aristokratiske patina virker så steril”. Og en bisætning om, at Konrad Lorenz vistnok engang har haft berøring med nazismen, leder til omfattende synteser, der f.eks. hævder, at naturforskeren sammenlignet med humanisten er latent chauvinistisk.

Grundlaget, autoriteten og målestokkene for Magris' kulturhistoriske udrensninger er Hegels system og videoreførelser heraf, især hos Lukács (livet og epikken) og Horkheimer (den kritiske fornuft), mens Adorno ikke har nogen stor stjerne i systemet. Magris' magtfulde apparat er yderligere forankret i en original og besynderlig tilføjelse til de hegelianske donkrafter: Fra en vis Carlo Michelstaedter henter Magris sit *credo*, som er ”Overbevisningen”, skrevet med stort.

Overbevisning er at have magt over sit liv og sin egen person her og nu. Hvis man ikke er overbevist, fortærer man sig selv ”i en venten på et resultat, som altid først skal nås, som aldrig er”. Man tilhører da retorikken, ”kulurenens enorme tandhjul, den hektiske aktivitetsmekanisme, som mennesker der ikke evner at leve kan bruge til at føre sig selv bag lyset, være blinde over for deres eget hule tomrum, og dække over den tilintetgørende erkendelse af deres mangel på liv og værdier”.

Med Hegel er Magris givet retten til at sammenfatte, og med metafysisk forankring i teorien om Overbevisningen har han også uindskrænket ret til at dømme. Alle de store, de virkelig store (Canetti, Goethe) og de uhyggeligt små og onde, de falske og de sande bliver målt og vejet. Men også rejsens bipersoner, f.eks. rundvisere på museerne, bliver karakteriseret i forhold til dette system; enten er en person undersætsig, upådelig, hvilket man kan aflæse af hans holdning eller ansigtstræk, eller også er han ”intelligent, elskværdig og i besiddelse af en umådelig og original dannelses” og naturligvis også elegant og smuk. Det følges ad.

En vigtig bestemmelse er ofte, hvad Magris kalder det ”intellektuelle stade”. I rejsens etnografi bliver karakteristikkene dermed også til etnocentriske karikaturer, når Magris forlader den tyskdominerede *internationale* kultur og møder folk i souk'en i Bukarest, som slet ikke har et klassificerbart åndeligt *niveau*. ”Den bydende næse”, ”det sorte fedtede hår”, en ”sigøjnerskes brede skød” bliver metonymer i klichébilledet af den rumænske ”smelte digel”, hvis betragter i hegeliansk perspektiv kan forestille sig at ”sjælen stiger ned i materiens sydende og boblende rendesten”.

Magris tror, at kulurenens og retorikkens afstand til livet kan overkommes igennem Overbevisningen. Men

alle Magris' anstrengelser forbliver inden for den dannelsesforestilling og den metafysik, hvori strategien udformes. Mellem fortællereren og bækken spærre kulturdannelsen - i form af et andrigt indskud - således helt bogstaveligt for udsigt. ”Bjergbækken der strømmer mod dalen, var for Goethe et billede på den temperamentsfulde ungdom, der på sin vej gør jorden frugtbar”. Livet bliver enten tildækket af åndfuldhed eller kun berørt igennem sine mest pinlige klicheer. Mens dannelsen hos Goethe netop var et naturfænomen, er naturen hos Magris så langt væk, at den kun kan findes frem i et Goethecitat.

I bogens egen retorik, frem for alt i retorikken om Retorikken, kommer denne dobbelthed frem som en indre modsigelse af særegen art. Hovmodigt lægges der afstand til hovmodig retorik, og ”velformede og stiliserede”, litterære sætninger om Donau er af det onde; mens også ”manglerende syntaks” er direkte udtryk for manglende dannelses og ”opdragelse”. I en blindhed, som midt i det olympiske overblik også rummer en vis indsigt, skriver Magris hen mod rejsens og bogens slutning om, at ”germanisten med speciale i Donau-litteratur misunder hverken Kafka eller Musil” for deres ”genialitet”.

Han vil hellere skrive som ”den sande digter Carl von Linné, der opfordrer os til at betragte fuglenes svingfjer og styrefjer”, og som ”tryllebundet af sommerens og flodens mumlen” omsætter den til ord i en regelret, klassifikatorisk syntaks. I samme forbindelse skelner han mellem de blandede afhandlinger, som kun ”er et sammenkog af verden”; mens ”den virkelige verden ligger udenfor”, uden for bibliotekerne.

Tekstens retorik er her tæt på en selvdekonstruktion af dens eget metafysiske maskineri. I en passage ved Donau-deltaet og over for flodens ”flydende liv” ser Magris sig selv først som en homerisk konge på sin stridsvogn; dernæst - som en retorisk refleksion af denne katakrese - indser han, ”hvor utilstrækkelig vores opfattelsesevne i grunden er; årtusinderne har svækket vores sanser, vi opfatter ikke det budskab der udsendes fra ethvert dirrende græsstrå; vi er ofre for en urgammel adskillelse fra livets strøm (...) fra det liv der forsvinder uden at blive hørt, og lader os sidde tilbage med vores tunghørhed”.

Magris' hegelianske dampskibe, synteser og åndrigheder spærre for udsigten til flodens uendelige forskellighed. Og forestillingen om Overbevisningen som den, der kan bane vej til livets øjeblik, bliver til en modstand mod retorik, der i sin egen filosofiske konstruktion er en modstand mod litteratur. *Donau* er ikke en roman; men en tunghør, filosofisk renselesesmetafysik. Og præcist *derfor* når den ikke ud af biblioteket og finder det liv, som den så brændende ønsker sig.

Globetrotters svartelegram

I Péter Esterházys *Ned ad Donau eller Grevinde Hahn-Hahns blik* dekonstrueres hele Magris' metafysiske vand-system. Grevinde Hahn-Hahn var enøjet og måtte koncentrere sig om én ting ad gangen. Romanens blik i rej-sen ned ad Donau er derfor aldrig et overblik, syntesen og konklusionen undviges; Hegels system er kun et punkt blandt uendeligt mange punkter i Donaus løb, som kan udskiftes, ikke ved metafysisk reduktion, men igennem retorisk addition i en lynchurtig, rabelaisk kæde. F.eks.:

Det er et basalt spørgsmål, om vi anser Donau, *nebich* sandhe-den, for en slags opdagelse (*aletheia*), opdagelsen af orden, altså at Donau tilsyneladende er kaotisk, men hviler på en orden, hvil-ken orden vi (senere) kommer til at erkende, fordi vi er i stand til at erkende, eller om en sådan orden tværtimod slet ikke eksis-terer, der er kun hvirvelstrømme, oversvømmelser og bølge-kamme, og selve ordenen, - for til syvende og sidst taler vi dog om *et eller andet*, og *hvis* vi i Wien stiger om bord på flyvebåden Mågen, så ankommer vi til Budapest - opdager vi ikke, men vi har selv trukket den ned over Donau, og så kan vi glemme alt om den, og nu, når vi hører Mågens skibsfløjte, flækker vort ansigt i et bredt smil.³

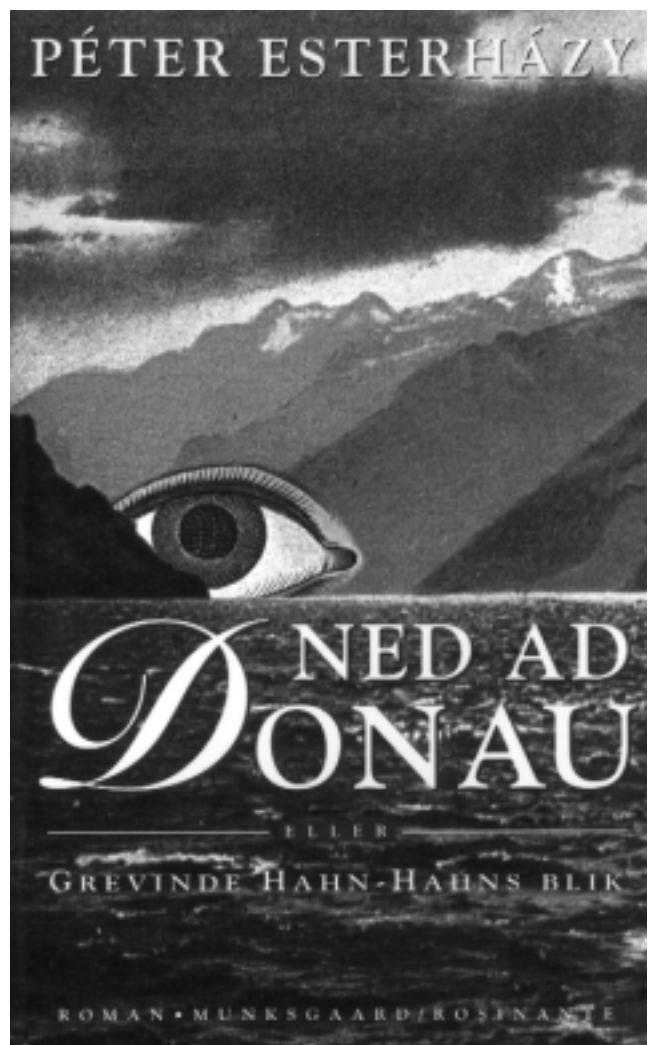
Efterfulgt af løgnehistorier om ingenør Neweklowsky, som "spillende på dobbeltheden i den gotheske Mehr Licht! - Mehr nicht!" på sit dødsleje skulle have udråbt spørgsmålet "Hvem er det ... hvem er det, der er i stand til at skelne mellem Donau og ikke-Donau?"

Esterházys roman angriber alle overbevisninger og dannede domme; han angriber også Retorikken og gør det med alle romanens retoriske midler. For ham kan man ikke "adskille kaos fra den ikke erkendte, indviklede orden", men man kan beskrive kaos, dvs. en uendelig og mangfoldig natur, i enøjethedens detaljeorienterede reto-rik og ved maksimal udnyttelse af romanformens genre-inklusive, dialogiske spil.

Esterházys Donau-rejse har tydeligt Magris' roman som en af sine mange prætekster; den kan ses som en konsekvent omskrivning af Magris' litteraturhistoriske kanon og hele værdisystem. Esterházys fortæller har aldrig olympisk overblik, men ser historiens og flodens kulørte tæppe fra det lave og neddykkede perspektiv. Tumpet-intelligent ligesom Gargantua driver han sit spil med, hvad han kalder "den store mand fra Trieste"; lige-som Gargantua vender han syllogistiske ræsonnementer mod Logikken, alle tænkelige genrer mod Genren, meta-fysisk nonsens mod Metafysikken og madopskrifter på gulyás og karper mod Historieskrivningens alt for for-kromede figurer. Romanen er en palimpsest på det

Donau-bibliotek, som Magris lærer om; den er gennemstoppet med referencer i en vild uoverskuelighed, som blæser fornemheden ud af lærddelen og giver kli-cheerne en ny værdighed, når de igen falder på plads som detaljer i tæppets mønster.

Ved siden af Magris er Milan Kundera hovedskurk i dette spil - Mellemeuropa er noget, Kundera har fundet på i "sin parisiske ensomhed og melankoli", og "det hjalp kun lidet med alle de smukke bon mot'er, stakkels hr. Kundera sørgede blot videre, og han tænkte snart på Prag og snart ikke på Prag". Den italienske forfatter Italo Calvino og især den mindre kendte amerikanske forfatter

Richard Brautigan er derimod romanens helte.

Fortællerkonstruktionens kybernetiske system er en radikalisering af Calvinos maskinerier: Fortæller-en er

3. Esterhazy pp. 73-74.

både “jeg”, fortæller og forfatter og optræder også under den stærkt maskerede karakter “Globetrotter”. Genrerne er selvbiografi, barndomserindring, agentroman, vaudeville, rejsroman og meget mere. Midt i en kaosteoretisk redegørelse dukker et uhyggeligt festspil op, opført på Donau ved Ulm, de agerende er Donau (selvfølgelig), Hitler, Eva Braun og Göbbels, og emnet er “karrudser som forret”.

Fortællerens forsøg på at få styr på sin rejseberetning, som er en slags rekonstruktion af barndommens første uskyldige Donaurejse med den ældre mands på en gang skepticistiske og frigjorte syn, afbrydes gang på gang af telegrammer fra “Arbejdsgiver (Lejer)” til “Globetrotter”. Telegrammerne bogstaveligt springer frem i teksten på uforudsete steder og kræver kontante svar og rapporter om rejsens tilstand, mens “Globetrotter” svarer udenom på en særdeles sigende måde.

Fra Richard Brautigan låner romanen et andet træk: Substitutions- og lighedsprincippet trækkes til dets yderste grænse. Roberto er fortællerens onkel og ledsager på barndommens første Donau-eventyr. Her er han en letfærdig operettehelt, en elegant forfører, hvis seksuelle lyster er alsidige, som “øger kaos” med alle sine charmerende intriger. Senere i romanen ‘afsløres det’, at Roberto er agent, spion, kontraspion, dobbeltagent, en tragisk skikkelse, en forræder og en politisk forbandelse.

De to versioner er på enhver måde modstridende, men med navnet Roberto skabes der en lighedsrelation, som åbner for allegoriske tolkninger. På samme måde med hovedpersonen Donau, der kan antage alle mulige skikkelser, herunder være Roberto, på samme måde som ”Trout Fishing in America” i Brautigans roman af samme navn kan være alt fra et køleskab til én, der spiser stearinlysmiddag med Maria Callas. Denne fantastiske udstrækning af lighedsrelationen går helt ned i Esterházys enkelte sætninger: ”Kvinden bremsede op som katten i en Walt Disney-film”.

Virkningen af at spille Calvino og Brautigan ud mod Magris og Kundera er først og fremmest, at teksten er usædvanlig vittig og opnår en helt afsindig hastighed i turen gennem hjernevindingerne. Hvor Magris f.eks. højtideligt taler om, at Heidegger fejlede i sin alt for myndige tale på folkets vegne, skyder Esterházy en effektiv, anekdotisk genvej:

Mens fortællereren drøner i bilen gennem det schwabske landskab for at nå frem til en fodboldkamp i tv mellem BRD og Holland, ”bankede Vorherre ifølge beretningen på hos Heideggers. - God aften, Martin! [Heidegger tier.] - Hvordan befinder du dig? [Heidegger tier.] - På vej mod fuldkommengørelsen? - Hm”. Og sådan fortsætter anekdoten en tid, Heidegger spiser, Heidegger tier osv., uden at hverken Heidegger eller Vorherre får presset

noget ud af den anden. Så tilbage til fodbold og en udsendelse om socialismens fald i Ungarn, netop den dag.

En anden virkning er en stor tæthed i teksten. Med sprængningen af syntesens fremstillingsform er alle detaljerne relevante; en pakke Kent kan analyseres som dokumentation for hele Øst-Vestballaden. Syrlig mallefisk med Murfatlar er en vigtig komponent i beskrivelsen af det, som Magris i sit perspektiv kalder for de ”plebejiske” rumænere (“En død fisk er i skidt humør”, skriver Esterházy lakonisk ...). Og til Magris besværgende fordring om at favne dyrelivet i Donaudeltaet (som remses op som fra et katalog) har Esterházy følgende diskrete vits: ”Det er længe siden, jeg har set en ko så tæt på, et interessant dyr, store øjne, en ru tunge.”

I denne elegant-uelegante, bondske rablende dekonstruktion af metafysiske konstruktioner om Donaulandene og deres kultur, om Øst over for Vest, om ”det serbiske folk”, ”den rumænske kultur”, ”det tyske”, ”det urungarske” osv. videregives samtidig en vrimmel af viden om flodens liv og litteratur, sprog og anekdoter. Typisk for Esterházys ironiske stil er i den forbindelse det indskud, der altid følger efter en omtale af en forfatter, som er kendt i Ungarn, men ukendt fra f.eks. Magris’ vidende horisont: ”hvis det ellers siger nogen noget”.

Fortolkningskompleksiteten over for flodens mangfoldighed fastholdes, enøjethedens perspektiv giver tæthed i rejseberetningens væv, og mulige allegoriske mønstre heri lægges åben for læseren. Romanens stilblandinger og mangfoldighed er samtidig et forsøg på at fatte sproget og tiden i flodens strømme, mens de forsvinder og ikke længere er Donau. Det er en postetnografisk rejseberetning, og man er ikke i tvivl om, at Esterházy ved, hvad han taler om, i en problematisk - tragisk og vittig - realisme. Den er kort sagt en levende roman om flodens altomfattende natur.

Rejselitterturen viser vej

Mens Claudio Magris fra sit ophøjede perspektiv kan diagnostcere såvel kulturen som kulturerne - og deres kulturmøder - er Esterházys version så langt fra en åndsvindelabelig kulturhermeneutik som overhovedet muligt. Der er tale om en videreførelse af Diderots bondske takтик for tilføjelser, som kan filtrere tahitisk seksualitet eller Donaus grumsede vande på en måde, der lader et vidt spektrum af muligheder stå frem. Diderot og Esterházy viser henholdsvis, at både forestillingen om, at europæeren møder det fremmede på Tahiti som en anden kultur, og ideen om, at Centraleuropa skulle være en ”kulturernes smeltedigel”, er baseret på en forsimplet modsætningstænkning. De gamle beretninger havde *sans* for nøjagtig beskrivelse af hvirvlen af partikulære og kuriøse genstande, der drøner rundt uden for den cirkel

af sikker viden, som til stadighed veksler i radius. Det er en sans, som er værdifuld at erindre sig og eventuelt efterligne. Det er det, Peter Esterházy på en vis måde realiserer i bogens pro-fane manipulation med præcist registrerede genstande i Donaus hvirvelstrøm.

Det samme gælder Bougainvilles skruppelløse, på samme tid fordomsfulde og tvivlende, men ikke kokette åbenhed samt Diderots entusiastiske læsning af en omfattende og dynamisk natur. For mig er det interessant, om en tilbagevenden til f.eks. disse elementer vil kunne danne model for en ny begyndelse for forståelsen og beskrivelsen af interaktion med folk, der bor andre steder, end man selv gør. - En ny begyndelse ikke kun inden for rejseberetningernes og rejselitteraturens domæne, men også for antropologi og kulturanalyse.

Tendensen har længe været, at det objektive i stigende grad opleves som fremmed og frygtindgydende, og det subjektive i takt hermed bliver en scene for gentilegnelse af en tabt verden udenfor og for grænseløs, ekstatisk og grandios selvbestemmelse. Heroverfor peger rejselitteraturen i et bredt spektrum fra Bruce Chatwin til Peter Esterházy på nødvendigheden af at graduere skalaen mellem objektivt og subjektivt, nødvendigheden af at gentilgne et fælles sted for regler, forpligtelser, ansvar og rettigheder, som hverken er helt privat og intimt eller helt fjernet.

Et sådan sted kan også være et spillerum for entusiasme og kreativitet, men ikke nødvendigvis udfoldet i en primært æstetisk defineret sammenhæng. Men om det lykkes for rejselitteraturen - og i slægt med den andre ikke skønlitterære litteraturer - at generobre et felt for deltagelse og "engageret litteratur" i 1700-tallets betydning af ordet, afhænger af måden, tradition og retorik genforvaltes på.

Carsten Jensen vender tilbage i en fælde - den følsomme rejse kan det lade sig gøre at skrive skøn, men lige- gyldig litteratur på, som også Gustave Flauberts eksem-

pel viser det. Men det er og bliver en fælde, som også Flaubert indså det, og som Rimbaud drog konsekvensen af, da han vendte litteraturen ryggen for at drive kameler i Nordafrikas ørken.

Frits Andersen er lic. phil. lektor ved Institut for Litteraturhistorie, Aarhus Universitet. Anmelder ved Weekend Avisen.

~

Litteratur

- Abbeele, Georges Van Den:** "Utopian Sexuality and its Discontents: Exoticism and Colonialism" in the *Supplément au Voyage de Bougainville* in *L'Esprit Créateur*. 1984.
- Andersen, Frits:** "Venus klædt af. Travesti og striptease i 1700-tallets beretninger fra Tahiti" in Frits Andersen, Ole Andersen, Per Dahl (red.): *1700-tallets litterære kultur*. 1999.
- Bougainville, Louis-Antoine de:** *Voyage de la frégate la Boudeuse et de la flûte l'étoile autour du monde*. 1980 (1771).
- Bougainville, Louis-Antoine de:** *Bougainville et ses compagnons autour du monde 1766-1769* in Etienne Taillemite (ed.): *Journaux de navigation*. 1977.
- Christensen, Søren:** "Den kulturelle søvnloshed" in *Kritik* 106. 1993.
- Diderot, Denis:** "Supplément au voyage de Bougainville" in Paul Vernière (ed.): *œuvres philosophiques*. 1964.
- Dieckmann, Herbert:** "Introduction" in Herbert Dieckmann (ed.): *Denis Diderot Supplément au Voyage de Bougainville*. 1955.
- Esterházy, Péter:** *Ned ad Donau eller Grevinde Hahn-Hahns blik*. 1994.
- Hawkesworth, John:** *An Account of the Voyages undertaken by the order of his present Majesty for making Discoveries in the Southern Hemisphere, And successively performed by Commodore Byron, Captain Wallis, Captain Carteret, and Captain Cook in the Dolphin, the Swallow, and the Endeavour: drawn up from the Journals kept by the several Commanders, And from the Papers of Joseph Banks, Esq.* 1773.
- Jensen, Carsten:** *Jeg har hørt et Stjerneskud*. 1997.
- Mikkonen, Kai:** "Narrative Interruptions and the Civilized Woman: The Figures of Veiling and Unveiling in Diderot's Supplément au Voyage de Bougainville" in *Diderot Studies XXVII*. 1997.
- Magris, Claudio:** *Donau. En følsom rejse fra den store flods kilder til Sortehavet*. 1989.
- Pratt, Mary Louise:** *Travel Writing and Transculturation*. 1992.
- Rennie, Neil:** *Far-Fetched Facts. The Literature of Travel and the Idea of the South Seas*. 1995.
- Stowe, William:** "Diderot's Supplement: A Model for Reading", in *Philological Quarterly*, vol. 62, no. 3. 1983.

1700-tallets litterære kringelkroge

Stilistisk fornuft og akademisk sensibilitet er adelsmærker i ny litteraturhistorisk antologi om 1700-tallets litterære kultur

Frits Andersen, Ole Birklund og Per Dahl (red.): *1700-tallets litterære kultur*. Aarhus Universitetsforlag. Ill. 231 s. 198 kr.

Af Peter Christensen

En kringelkrog er et sted, som ligger afsides, eller som man når til gennem en kroget og vildsom vej eller blot ad omveje, eller en lokalitet som selv er noget kroget i det, er vildsom, bortgempt eller vanskelig tilgængelig. Følger man sine tankers kringelkroge, så lader man omsvøbet og digresionen tælle jævnbyrdigt med i den diskursive tanke.

Denne karakteristik gælder på alle punkter og i positiv forstand den akademiske antologi om *1700-tallets litterære kultur*, der er redigeret og tildels skrevet af det trelede litteraturhistoriske lektorat: Frits Andersen, Ole Birklund Andersen og Per Dahl. *1700-tallets litterære kultur* rummer ni essays om både centrale og traditionelt set perifere områder af den tids litterære kultur. Antologien indledes med en særdeles instruktiv sammenfatning af de ni essays og de faglige og pædagogiske udviklingstanker, der er gået forud for udgivelsen.

Essayets litterære kultur

1700-tallet er oplysningsens og rationalismens århundrede. Sådan lærte romantikken os at forstå det, og sådan doceres det i vid udstrækning stadig. Men man kan med rette påstå, at 1700-tallet er nærværet det modsatte, er kringelkrogenes århundrede, netop fordi fornuften blev sat i højsædet og var ordførende - og dermed pressede alt andet ud i de litterære og kulturelle afkroge. Men det

er også kendetegnende for samme periode, at den litterære og den intellektuelle (offentligheds)kultur i det hele taget var i kraftig vækst. Og denne vækst havde mange samtidige og jævnbyrdige retninger i sig. 1700-tallets litterære diskursivitet var stålsat, men den var samtidig indforskrevet i et bredt og potensest aktivitetsfelt, der er umuligt at få ét samlet overblik over og kanonisere ud i hovedværker og klassiske forfatterskaber.

Det er, kan man sige, en grund sætning i bogen. Skal den gøres begribelig og finde form, må man søge uden om de kanoniserede forklaringsmønstre. Det stilistiske og retoriske greb, der er oplagt egnet hertil, er selvfølgelig - om noget - essayet. Det er det selvfølgelige udgangspunkt for antologien og programsat fra allerførste artikel, Jørgen Dines Johansens "Fornuft og følelse - vellyst og dyd". Hans udgangspunkt er pedantisk og lystigt: Fornuft og følelse er selvfølgelig ikke modsætninger, men komplekse og komplementære begreber, og Dines' sympati er absolut hos oplysningens kerne tropper, men "det forhindrer ikke at de følsomme har deres pointer, og at de midt i deres patetiske selvsmagen nogle gange når forbavsende højder af indsigt og emotionel kraft".

Det er synspunktet, som Dines herefter lader afkaste en række begrebsafklaringer, skematiseringer og perspektiver af både filosofisk, litteraturhistorisk, genreteoretisk og dramaturgisk art. Essayet fylder et halvt hundrede sider og er spækket med viden og afklaring - og gehør for dét, der ligger skribenten fjernest. Det ene og det andet slår

sig sammen i en vidunderlig præcis formalistisk stil - her om kærligheden som "exces": Fordi den er det, exces altså, så er den tidsmæssigt stærkt begrænset. "Derfor sker der ofte en udsættelse af dens fysiske konsummering, fordi denne næsten bliver synonym med dens ophør". Dines holder som sit emne balancen. Forholdet mellem fornuft og følelse er hele tiden afbalanceret, "en mental utopi", der hele tiden må stræbes efter. Utopien er realiseret i Dines' essay: Impressionismen (nok så sagligt udtrykt) såvel som formalismen (nok så metaforisk udtrykt) står i den kritiske afsøgnings tjeneste. Dines er pedant, men vel at mærke uden pedantens værste egenskab, nemlig dén, man kan læse om andetsteds i bogen: dén "at finde Feil hos en anden, for at kunne gjøre sig selv den Kompliment, at han har udvalgt den beste [Stand]". Dines kan den kunst at "tractere Bagateller", så der kommer bid i dem. Det er for nøjelig og lærerig læsning.

Saglig subjektivisme

Et andet essay, der er, hvad det handler om, er Per Dahls "1700-tallets essay". Dahl bygger tildels på den definitoriske skitse, han skrev i litteraturtidsskriftet *Passages* temanummer om 'Det gode essay' (28/29 1998). I genrens ånd afprøver han, hvorvidt J. S. Sneedorff, professor i politik ved Sorø Akademi og udgiver af tidsskriftet Den Patriotiske Tilsuker, formåede at integrere enevældideologii og nye forestillinger om individets naturret og den politiske opinionsdannelse i hinanden - således at det faktisk fandt udtryk i emne og stil i Sneedorffs essayistik.

Dahl får i sammenhæng med den opgave besvaret en anden. Nemlig at karakterisere essayet historisk og teoretisk med så megen konsekvens, at man kommer ud over de traditionelle, men stadig spillevende klicheer om rigid videnskabelig diskurs versus uforpligtet (kunsterisk) essayistik.

Afklædt retorik

De øvrige artikler i *1700-tallets litterære kultur* befinner sig ude i emnets mere eller mindre kontroversielle kringelkroge som f.eks. den litterære salonkultur, brev(roman)kulturen, det sublimes retorik og 1700-tallet som en brydningstid mellem to former for sprogbrug, med streg under sprogbrug. Germanisten Karsten Hvidtfelt Nielsen udvikler i sin artikel "Retorisk bevidsthed eller tre vanskeligheder ved at forstå retorik", tanker han tidligere har taget op i bogen *An Ideal Critic* (1995) om ahistorisk retorisk bevidsthed som forudsætning for historisk interpretation og sprogbrug. 1700-tallet betegner så en transformations- eller brydningsproces, hvor rationalismen i en vis forstand overtog retorikkens felter eller optog den i sig, 'men uden selv at kunne se det eller vide af det'. Retorikken som sådan bliver et mørkagt punkt i oplysningstidens retorisering. Det er derfor vi har vanskeligt ved at forstå retorik den dag i dag.

"Oplysning" er en elendig metafor for 1700-tallet. Men vi har hængt på den og dens retorik siden. Sådan er der mange tankestærke og stilskikket ventilerede udsagn i bogen. Et af de helt vidunderlige er Frits Andersens essay "Venus klædt af" med undertitlen "travesti og striptease i 1700-tallets beretninger fra Tahiti".

Frits Andersen, der jo i den grad (via sin afhandling om *Realismens metode*) kender til at kæmpe med metaforisering i den videnskabelige

afprøvnings tjeneste, gennemskuer på læserens vegne i sin artikel, hvordan tidens mere eller mindre litterære rejseberetning fra Tahiti dækker sin egen blusel over mødet med de lokale og deres bogstaveligt talt nøgne sandhed - med metaforer. På Tahiti "kan myte og empiri i såvel traderede, kristne legender om et jordisk paradis som i sekulariserede, moderne civilisationsforestillinger om den ædle vilde på ny smelte sammen", siger Andersen. Hvad han sætter sig for at undersøge, er spørgsmålet om, hvilke metaforiske klæder disse rejseberetninger, der i et vist omfang allerede forelå oversat og udgivet til dansk sidst i 1700-tallet, antager i deres sigte på at klæde af? "Er den bogstavelige 'naked truth', som ekspeditionerne opdager på Tahiti, bedst fremstillet i 'undress', i 'naked, natural prose' eller 'embellished' med 'ornaments'?"

Moderne oplysning

Essayet stod sig i 1700-tallets eksanderende litterære kultur, og det står i det store hele sin prøve i denne fine og brogede antologi om den. En anden diskurs, der stod centralt i 1700-tallets litterære projekter, og som kan føre en nutidig læser ind i andre af den tids komplekse kringelkroge, er encyklopædien. *1700-tallets litterære kultur* har, når den er bedst, encyklopædiens moderne nerve: Den har opgivet den klassiske encyklopædis systematiserende intention om at samle og danne viden i afsluttede hele og kanoniserende former. Det er selve det modstridende i enhver viden, der hvor

den modsiges af sig selv, der er en moderne encyklopædis brydningspunkt eller vækstpunkt. Encyklopædiens historiske paradoks er jo så, at den for alvor kom i vækst i og med den diskurs i 1700-tallet, som traditionen, bl.a. den romantisk generede, har skamredet og siden skudt sønder: oplysningsprojektet. (Skulle læseren ønske en opdateret indføring i oplysningsprojektets historiske og filosofiske grundsætninger, så kan han henvises til fx Cambridgeantologien *The Enlightenment* (ed. by David Williams) 1999).

"I ethvert mørke findes en encyklopædi", er det blevet sagt. *1700-tallets litterære kultur* lader det bedste ved essayets klassiske habitus få moderne encyklopædiske konturer. Antologien oplyser sine kringelkroge, men også sin læser, uden at kringelkrogenes særkende saboteres ud i mørket. Og den dobbeltbelysning er slet ingen selvfolge nu om dage, hvor den akademiske stils selvspejling og -kritik ofte fører både skribent og læser ud i vildfarelsen. I *1700-tallets litterære kultur* fastholdes det videnskabelige essays på en gang prøvende og forpligtende diskurs således, at et datidigt stof og et nutidigt synspunkt holder hinanden i hævd med hensyn til læseren. Metaforer, essayistik og subjektivisme er traditionelt set stilistiske fjenner til den videnskabelige diskurs. Ikke i denne bog, her står de alle i sagens tjeneste. Det er godt gjort!

Peter Christensen er forfatter og adjunkt ved Institut for Nordisk Sprog og Kultur, Aarhus Universitet.

Kirken og Europa - historisk og politisk

Mange tanker og strøtanker om kirke og religion, europæisk dannelses og kultur vendes i luften - nogle bliver deroppe, andre er vægtige indlæg i debatten

Kirken og Europa. Jakob Balling (red.) Bidrag af Jakob Balling, Hans Hauge, Ole Riis og Uffe Østergård. Udgivet af Center for Europæisk Kirkeret og Kirkekundskab. Aarhus Universitetsforlag 2000. 223 s. 198 kr.

Af Marianne Rasmussen

Samtidig med, at dokumentet "Charta Oecumenica" diskuteres i kirkelige kredse i Europa, at Det Teologiske Fakultet ved Aarhus Universitet afholder millenniumforelæsningsrække over "Kristendommen i Europas kulturhistorie", og at Danmarks forhold til EU som økonomisk og politisk størrelse diskutes, udsender Center for Europæisk Kirkeret og Kirkekundskab en bog om forholdet mellem kirken og Europa. Mellem den danske folkekirke og det historiske og politiske Europa.

Nogen aktuel udgivelse er bogen dog ikke. To af de seks bidrag stammer fra konferencer i 1995 og 1996, og de øvrige fire bidrag kunne med lige så stor ret være skrevet til andre bøger i andre anledninger. Ærgerligt, at man ikke har valgt at vægte aktuelle indlæg i den aktuelle debat. Og tankevækkende, at bogens bedste bidrag er de to bearbejdede konferencemanuskripter.

Center for Europæisk Kirkeret og Kirkekundskab (CEKK) præsenterer sig selv i bogens forord. Det blev oprettet af en tværfaglig gruppe i 1994 i erkendelse af "Europa-spørgsmålets" stadigt stigende betydning i den kirkelige, kulturelle og politiske debat. Siden da har man ved konferencer og i bøger søgt at belyse "det historiske og nutidige forhold mellem de europæiske kirker og deres

retlige, politiske, økonomiske, sociale og åndskulturelle kontekster" (p.5). Et spændende projekt. Som man i øvrigt har valgt at knytte til Sønderjylland, så man også fysisk understreger, at perspektivet er europæisk.

Civilsamfundet

Professor emeritus i kirkehistorie Jakob Balling har skrevet bogens to korteste bidrag, nemlig "Ti teser vedrørende det historiske forhold mellem kirken og den europæiske civilisation" samt "Protestantisme og Demokrati". I begge gør han sig overvejelser over de store og komplekse størrelser, som bidragenes titler - og CEKKs formål - lægger op til. Begreber som europæisk statsindretning, kirkens selvforståelse, global og lokal, magt og magtkritik, individ og kollektiv, lægfolks position, alfabetisering etc. bliver vendt i luften - men desværre bliver de også hængende dér. For denne læser bliver begreberne ikke nærværende. Jeg er ikke blevet klogere af at have læst de to bidrag; snarere sidder jeg tilbage med fornemmelsen af, at strøtankerne ville have fungeret bedre i en anden form.

Heller ikke litteratur- og kulturvidenskabsmanden Hans Hauge formår at løfte sine strøtanker fra papiret. I sine to bidrag, "Kirke, stat og civilsamfund" samt "Dansk kirke og europæisk dannelses", beretter han i et hæsblæsende tempo om civilsamfundet, den danske kirke, den europæiske kultur og meget, meget mere. I al fald det første bidrag er sjovt at læse med sine lange, sludrende fodnoter, sin name-dropping og sine etymologiske og intertekstu-

elle overvejelser om dette og hint, men som med Ballings bidrag er jeg ikke blevet meget klogere af at have læst dem.

Enkelte af hans overvejelser om civilsamfundet står dog tilbage, bl.a. at først var alt *samfund*, så blev alt *tekst*, så *kultur* - og nu er alt måske blevet *civilsamfund*.

Europas imperier

I sit bidrag spørger historikeren Uffe Østergård: "Hvad er det 'europæiske' ved den europæiske civilisation?" - og svarer: Den specifikke, politiske organisation af territorium og autoritet. Det er princippet om magtbalance mellem rivaliserende territorialstater, der er grundlaget for Europa. "Europa blev 'europæisk', netop da det gik fra at være bestemt af universelle institutioner som pavedømme eller kejsermagt til territoriale nationalstater", (p.37) skriver Uffe Østergård og perspektiverer med beretninger om Europas imperier (det romerske, det osmanniske og det habsburgske) og deres fald samt med beretningen om det kinesiske Ming-dynasti og dets fald.

Det er solid og spændende historieskrivning, Uffe Østergård bidrager med. Han går grundigt og systematisk til værks og har det hip til vor tid, som god historieskrivning ofte har. Som ikke-kyndig ud i Østeuropas historie var det for mig interessant at blive gjort opmærksom på det osmanniske imperiums betydning for det kristne Vesteuropa. Osmanierriget, hvis karakteristika tidligere var bedre organisation, større religiøs tolerance og mere moderne militær, blev "den signifikante anden" for Europa i 1800-tal-

let, hvor riget havde et anderledes dårligt renommé.

Religionssociologen Ole Riis forholder sig til ”Den europæiske integrations udfordring til danskernes religiøse identitet”. Han ser den europæiske integrationsproces som en positiv udfordring og bl.a. som en mulighed for at revitalisere den danske folkekirke. Fx finder han, til forskel fra flertallet af danske kommentatorer, Jacques Delors’ tanker om *en sjæl for Europa* spændende.

Arbejdet for en fælles sjæl for

Europa kunne bringe det ortodokse Østeuropa, det katolske Sydeuropa og det protestantiske Nordeuropa nærmere hinanden. Men folkekirkens kernemedlemmer interesserer sig ikke for det europæiske projekt, konkluderer han ud fra især europæiske værdiundersøgelser og sine egne analyser af disse. Man er ikke imod, men man er heller ikke interesseret.

Ole Riis kommer langt længere omkring i sit læseværdige bidrag, men for mig at se er det væsentlige netop hans politiske, kirkepolitiske

og økumeniske tanker. Så uenig jeg end er.

Det er, som det turde fremgå, en noget ujævn bog, Center for Europæisk Kirkeret og Kirkekundskab præsenterer for os. Spring det overflødige over og læs Ole Riis’ og Uffe Østergårdts artikler. Der er gode og inspirerende tanker i dem. Men medbrings gerne selv lidt EU-skepsis.

Marianne Rasmussen er cand.theol.

Prostitutionkunder i nyt perspektiv

Med inddragelse af kommunikationsteori, narrativ analyse og udviklingspsykologiske teorier sætter ny bog fokus på mænd, der køber sex hos kvinder

Paul Lyngbye: Mænd der betaler kvinder - om mænds brug af prostitution. Roskilde Universitets Forlag 2000. 182 s. 198 kr.

Af Nancy Kamene Bornemann
Inden for den eksisterende prostitutionsforskning i såvel Danmark som i udlandet er der overvejende sat fokus på udbudssiden, som er den del af prostitutionsmarkedet, hvor kvinder og mænd optræder som sælgere af prostitution. En stor del af prostitutionslitteraturen dokumenterer prostitutionens psykiske skadevirkninger for en overvejende del af de prostituerede samt et socialpolitisk ønske om iværksættelse af sociale hjælpeforanstaltninger over for den mest socialt belastede gruppe af såvel mandlige som kvindelige prostituerede. Vi er altså i besiddelse af stor viden om de prostituerede og deres vilkår, fordi der er gennemført undersøgelser og interviews med dem, hvormod der stort set ikke

forefindes undersøgelser hverken af mandlige eller kvindelige kunder i Danmark.

Hvis man til fulde skal forstå prostitutionens samfundsmæssige og psykologiske aspekter, er det vigtigt ikke kun at fokusere på de prostituerede mænd og kvinder, men også på efterspørgelsessiden, som er den del af prostitutionsmarkedet, hvor mænd og kvinder optræder som købere af prostitution. Det er ligeledes af afgørende betydning at høste tilstrækkelig erfaring og viden om efterspørgelsessiden, når der tænkes i præventive baner.

Hovedparten af prostitutionforskerne betragter som udgangspunkt prostitution som et negativt erhverv, som hverken mænd eller kvinder dybest set har lyst til at blive involveret i, og som ingen slipper uskadte ud af, og de prostituerede kvinder betragtes i denne sammenhæng som ofre. Efter at kunderne i stigende grad er kommet på dagsordenen i

udenlandske undersøgelser og er blevet genstand for forskningsmæssig interesse, går tendensen i retning af at betragte disse mænd som ofre for et særligt system, og derfor har de på lige fod med de prostituerede kvinder brug for hjælp og/eller rådgivning til at komme ud af prostitutionen snarere end udelukkende at betragtes som gerningsmænd og krænkere i kønshandelen.

Paul Lyngbye, cand. mag. i psykologi og kommunikation, har forestået en kvalitativ undersøgelse af mandlige prostitutionkunder i Danmark og med sin nyligt udkomne bog ydet et kærkomment bidrag til et relativt uopdyrket forskningsfelt. Formålet med undersøgelsen har været at få et bredere kendskab til de prostitueredes kunder og på denne baggrund vurdere mulighederne for at kommunikere med dem. Kombinationen mandlig kunde til kvindelig prostitueret er valgt ud fra den betragtning, at den er den hyppigst forekommen-

de. *Mænd der betaler kvinder* er bygget over forfatterens specialeafhandling fra 1999 og er med hans egne ord en argumenterende videnskabstekst.

Ændrer fokus

Bogen indeholder 12 kapitler og består af to dele, hvoraf førstedelen er en meget detaljeret gennemgang af den eksisterende teori- og metode-dannelse samt tænkning på prostitutionskundeområdet, særligt i de øvrige skandinaviske lande, hvis tilgang til fænomenet ifølge forfatteren har præget holdningerne i Danmark.

Den engelsksprogede forskning har været domineret af tre centrale tilgange: "en psykiatrisk-psykoterapeutisk tilgang, hvor kunden patologiseres", "en etnografisk tilgang, hvor prostitutionskunden normaliseres" og "en epidemiologisk tilgang, hvor fokus rettes mod HIV-risici".

I Skandinavien har Norge og Sverige op gennem 70'erne ført an med en række undersøgelser af prostitution og prostitutionskunder. Undersøgelserne har i den sammenhæng overvejende fokuseret på "samfundsmæssige strukturer og kønsroller" snarere end på kundernes oplevelsesverden og univers. Forskerne har på baggrund af den tids politiske klima inden for kvin-debevægelsen været optaget af begreber som magt og patriarkat, og prostitution betragtes inden for rammerne af denne tænkning som en konsekvens af det patriarkalske samfund, hvor det "seksuelle system og maskulin magtudøvelse" udgør kernen i patriarkatet. En synsmåde der - efter forfatterens og en del andre teoretikeres mening - er reduktionistisk, og hvor "mennesket så at sige forsvinder i strukturene".

Herved følger en gennemgang af udvalgte kommunikationsteorier og deres udvikling fra at lægge vægt på afsenderen til i dag at lægge større

vægt på modtageren og dennes anvendelse af kommunikationen. Forfatteren betragter dette skift som et vigtigt argument for at ændre fokus fra de samfundsmæssige strukturer til kundeforskningens aktører, hvis man vil opnå en vellykket kommunikation med målgruppen mandlige prostitutionskunder.

Patriarkatstænkningen kritiseres på en række områder, og det har efter min opfattelse sin berettigelse at se på denne tænkning med kritiske briller. Ikke fordi den fokuserer på strukturer, men på grund af det meget negative billede af mænd og prostitutionskunder, som er indlejret i forestillingerne om patriarkatet.

Undersøgelsens metoder

Forud for undersøgelsen har forfatteren gjort sig en række metodologiske og etiske refleksioner over måder, hvorpå interviewpersonerne kunne rekrutteres, samt overvejelser over, hvilke analytiske redskaber der kunne vise sig frugtbare i bearbejdelsen af materialet. Fordeler og ulemper ved valg af henholdsvis telefoninterview og personlige interview diskuteres, og der argumenteres for vigtigheden af at registrere interviewdata på lydbånd. Også her redegører forfatteren for andre forskeres betragtninger og erfaringer på feltet.

De forudgående overvejelser og dataindsamlingen munder ud i et materiale bestående af 41 telefoninterviewede kunder - hvoraf 13 yderligere blev interviewet personligt. Kunderne blev rekrutteret via tre dagbladsannoncer, og forfatteren mener, at den mere end en måned lange proces med at udforme annoncerne har haft betydning for, at så mange kunder henvendte sig. Om en sådan prioritering er nødvendig for at opnå stor respons fra målgruppen, er imidlertid tvivlsomt. Det har således været min erfaring ved rekruttering af tilsvarende inter-

viewpersoner, at responsen var stor, selvom udformningen af annoncerne strakte sig over betydelig kortere tid.

Forfatteren nævner også, at feltarbejde ude i prostitutionsmiljøerne blev inddraget i forskningsprocessen, men kommer ikke nærmere ind på, hvad der kom ud af det, og hvad det eventuelt er blevet brugt til.

Kundernes motiver

I anden halvdel af bogen kommer forfatteren endelig til det, som mange læsere formodentlig ser frem til, nemlig resultaterne af undersøgelsen.

Kundernes vigtigste motiver for at svare på annoncen viste sig at være "ridderlighed" over for de prostituerede kvinder, "protester" mod det "negative og dæmoniserede mandebilledet", som ofte kommer til udtryk i medierne, "videnskabelig interesse" samt "egenterapi", forstået som et behov for at tale om egne erfaringer med henblik på at udvikle sig personligt.

Kundens debut på prostitutionsscenen sker ikke på "et tilfældigt tidspunkt i mandens liv", og den hænger sammen med en krise i hans liv på det pågældende tidspunkt, hvilket danner grundlag for den narrative tilgang, som er valgt i denne undersøgelse. De 13 personligt interviewede mænds individuelle fortællinger om debuten fungerer som analysens rammefortælling, hvis teoretiske udgangspunkt er Daniel J. Levinsons bog *The Seasons of a Man's Life*, en teori om mandens udvikling livet igennem. Denne udvikling rummer tilbagevendende kriser i udviklingsperioder, "hvor der sker en forandring af livsstrukturen". Undersøgelsen viser, at det første prostitutionbesøg hænger sammen med, at de befinner sig i en akut krise eller en kronisk udviklingskrise, og at det er faktorer i deres "samlede livssituation", som er

bestemmende for, om prostitutionskøb bliver en integreret del af deres livsstruktur.

Kvinders afvisning af mænd kan måske påvirke beslutningen om at debutere på prostitutionsscenen. Separationstraumeteorien, således som den formuleres hos D.W. Ebrahim, inddrages derfor med henblik på at forstå sammenhængen mellem afvisning og adskillelse. En traumatisk fødsel, hvor barnet oplever en smertefuld adskillelse fra moderen, kan ifølge denne teori give problemer senere i livet, f.eks. med at håndtere afvisninger på adækvisit.

Prostitutionskøb kan på denne baggrund betragtes som en måde, hvorpå afvisninger kan undgås. Ikke alle kunder i undersøgelsen har haft en traumatisk fødsel, og nogle er ikke vidende om, hvorvidt dette har været tilfældet for deres vedkommende. Sammenkædningen af fødselstraumet og prostitutionskøb synes således at hvile på et noget spinkelt grundlag og virker en anelse fortænkt. På baggrund af under-

søgelsesresultaterne vurderer forfatteren, at en rådgivningstjeneste, "etableret i et selvstændigt regi" for prostitutionskunder sandsynligvis ville kunne reducere antallet af prostitutionsbesøg.

Offertænkningen

Der er ingen tvivl om, at emnet mandlige prostitutionskunder tiltrækker sig stor opmærksomhed og hos mange mennesker vækker en blanding af nysgerrighed og forargelse, godt hjulpet på vej af medierne. Der er imidlertid ikke noget sensationsagtigt over bogen *Mænd der betaler kvinder*, som i det store og hele fremstår som et velskrevet, sagligt og professionelt bidrag til prostitutionsforskningen.

I betragtning af bogens relativt beskedne omfang sammenholdt med den omstændighed, at den er den første publicerede danske undersøgelse med så stort et empirisk materiale, kan det dog undre, at der dedicerer så meget spalteplads til minutiøse udredninger af, hvad andre har sagt, ment og gjort i pro-

stitution- og kundeforskningen. Det kunne således have været spændende at se større dele af materialet - f.eks. med inddragelse af de telefonisk interviewede kunder - folde sig ud i bogen.

En vigtig forskel på denne og andre undersøgelser af prostitutionskunder er, at forfatteren forud for undersøgelsen ikke har haft nogen holdninger til kunderne. Men konklusionen synes alligevel i sidste ende at nærme sig andre kundeundersøgelser: at mandlige prostitutionskunder kan betragtes som ofre. Hvor andre forskere på forhånd har taget stilling til, at prostitutionskunderne er ofre for det patriarkalske system, ser det ud til, at Lyngbye med herværende bog dokumenterer en anden og måske mere trovärdig version af offertænkningen.

Nancy Kamene Bornemann er stud. psyk. ved Københavns Universitet og skriver speciale om mandlige prostitutionskunder.

Postmoderne børn og familier

Familie og barndom er ikke længere, hvad det har været, men det nye kan være mindst lige så godt som det gamle. Selvom familien betyder mindre, er dens mission stadig at knytte emotionelle bånd

Lars Denzik og Per Schultz Jørgensen (red.): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. Hans Reitzels Forlag 1999. 540 s. 398 kr.

Af Aase Mygind Madsen

To professorer i socialpsykologi, Lars Denzik og Per Schultz Jørgensen, har redigeret og selv bidraget til denne moppedreng af en antologi om børns og familiers vilkår og adfærd i nutidens postmoderne nordiske sam-

fund. Bidragene er tematiseret i afsnit om opvækstvilkår, familieliv, forældreskab, børneliv, nye familieformer, udsatte familier og afslutningsvis den skandinaviske familie, set i et europæisk perspektiv. I alt 22 kapitler, der alle har karakter af selvstændige artikler med fyldige litteraturhenvisninger.

Med få undtagelser er artiklerne tilrettelagt, så de ud over et eget liv reflekteres ind i overvejelser over, i

hvilken udstrækning forandringsprocesser kan tolkes som udtryk for og konsekvenser af samfundenes moderniseringsprocesser. I introduktionen angives disse som *rationalisering*, *sekularisering* og *individualisering*. De fleste bidrag forholder sig især til begrebet *individualisering*, der er udviklet af de norske socialpsykologer Harriet Holter og Hildur Ve.

Det henviser til den opfattelse, at "den enkelte integreres i stadig flere

og sterkere ikke-familiære aktiviteter og organisasjoner eller institusjoner som representant bare for sig selv” (s.12), og det refererer bl.a. til Giddens begreb “disembeddedness” (at individet som ”moderne” samfundsborger løftes ud af den sociale kontekst, vedkommende hidtil har været forankret i); Ziehes tanker om ”kulturel frisættelse” og Ulrich Bechs karakteristik af det postmoderne samfund som et risikosamfund, hvor det afgørende kriterium for at klare sig er at mestre en refleksiv diskurs. Andre begreber, som flere af artiklerne spiller bold op ad, er ”social integration” og ”udstødning” i moderniteten.

Det er i høj grad antologiens gennemførte spillet bold op ad begrebsdannelser om det sen- eller postmoderne, der lægger det høje niveau. En anden styrke er, at alle bidragsne har en specifik nordisk referenceramme, især norsk, svensk og dansk. Det vil især sige, at der er til tider meget flotte refleksioner af, hvilken betydning det har for moderne børns opvækstvilkår, at netop disse lande er kendetegnet ved verdens mest udviklede velfærdsstater.

Mange af artiklerne har endvidere et langt historisk perspektiv på forandringer. Disse ting tilsammen er muligvis afgørende for, at næsten alle artikler er præget af et forbilledeligt forsøg på at anvende såvel et individ- som et samfundsperspektiv på de enkelte temaer.

Specielle børnerevire

Temaer, som flere af kapitlerne beskæftiger sig med, er: 1) Hvad er det karakteristiske ved børns opvækstvilkår i Norden ved årtusindskiftet, og hvilke kompetencer skal børn besidde for at mestre de ny vilkår? 2) Er der systematiske forskelle på børns opvækstvilkår og de

kompetencer, de udvikler? og 3) Hvem er børnene i det postmoderne samfund?

Det er i høj grad de BASUN¹-baserede artikler (kapitel 1, 5 og 10), der leverer karakteristikken af de nye opvækstvilkår og noget af baggrunden for det ”særligt” nordiske: En meget stor andel af mødrene er på arbejdsmarkedet, og Danmark og Sverige er de to lande i verden, der har den højeste dækningsprocent, hvad tilbud om institutionspladser i 0-5 årsalderen angår (s.120).

Fra de er ganske små og for de fleste et langt uddannelsesforløb igen nem lever børn i specielle børnerevire, der forstærker kontakten til jævnaldrende. Som A. Engelbert skrev i 1984, nyder moderne børn på denne måde på den ene side særlig beskyttelse, på den anden side udelukkes de fra voksensamfundet (s. 289).

De velfungerende familier har udviklet sig til ”aftalefamilier”, hvor der hersker udpræget lighed både mellem forældrene indbyrdes og mellem forældre og børn (s.120). Vel nok det mest opsigtsvækkende resultat fra BASUN-undersøgelsen er påvisningen af, hvor meget andre børn betyder for børn. Ifølge undersøgelsen higer institutionsbørn efter tilhørsforhold med de andre børn i institutionen. At være en del af den sociale enhed er et stort mål for de fleste (s.34), og ifølge de fleste forfatthers mening er dette positivt.

I samværet med peer-gruppen udvikles nemlig en stor del af de sociale kompetencer, der er vigtige for børnenes fremtid. (En peer-gruppe består af personer på samme niveau som én selv - her aldersmæssigt.) En pointe fra BASUNundersøgelsen er derfor, at det klassiske begreb ”socialisering” er forældet, når det handler om at forstå børns

udvikling i den postmoderne samfundstilstand.

Det lægger for megen vægt på børns passive indordning under institutioner. I stedet foreslår Denzik, at børn betragtes som ”aktører i det sociale samspil med andre aktører i deres livsrum” (s.39) ”Børns sociale kompetenceudvikling” foreslåes som en mere brugbar analysekategori.

Livsformer

Men ikke alle børns opvækstvilkår rummer lige mange træk fra moderniteten. Især Anne Dorthe Hestbæks artikel, der kobler modernitetsdiskussionen med Højrups livsformsbegreber, beskæftiger sig med dette (kapitel 6). I sin undersøgelse ”Forældreskab i 90’erne” fandt Anne Dorthe Hestbæk, at den karrierebundne livsforms forældreskab, hvor begge forældre er karriereorienterede, rummer flest træk fra moderniteten. Både i forhold til deres arbejdsliv og deres børn føler karrierebundne forældre sig mere refleksivt og forhandlingsorienteret styrende end styret (s.172). For forældre med lønarbejderlivsform er det lige omvendt. De føler sig mere styret end styrende både i deres arbejdsliv og i deres handlinger over for børn. I forhold til børnene er de i høj grad styret af konventioner om, hvad man bør gøre i en given situation - et karakteristisk træk ved det traditionelle samfund - eller af fakticitet, at man handler på en bestemt måde, fordi det anses for at være det eneste mulige på et givet tidspunkt. Der reflekteres sjældent over, hvad man ellers kunne gøre. Det selvstændige forældreskab rummer træk fra både lønarbejder- og karrierelivsformen.

Hvad der også er interessant ved Anne Dorthe Hestbæks artikel, er hendes påvisning af, at uanset livs-

1 Forkortelse for ”Barndom, samfund og udvikling i Norden” – et projekt, der bestod af empiriske undersøgelser af 5-årige børns hverdagssliv i anden halvdel af 1980’erne i de fem nordiske lande.

form prioriterer især danske forældre opdragelsesværdierne selvstændighed og ansvarlighed højest. Dernæst prioriteres de modernitetsprægede værdier fantasi og tolerance, hvorimod der kun er sporadisk tilslutning til traditionsbundne idealer som lydighed, velopdraghenhed og sparsommelighed. Hun tolker netop denne lighed mellem livsformer som et udslag af skandinaviske velfærdsinstitutioners særlige "klasser" udjævnende betydning.

I dette tilfælde mener hun, at det især handler om, at den gennemgående pædagogiske diskurs i daginstitutioner og på de pædagogiske uddannelser i langt højere grad har drejet sig om fantasi, selvudfoldelse og tolerance end om lydighed og sparsommelighed. Det er klart, at alle slags forældre påvirkes af denne offentlige diskurs, selvom den måske ikke lejer sig lige kraftigt hos alle (s. 168).

Småbørns adfærd

Kapitel 10: "Små børns familieliv" af Lars Denzik behandler spørgsmålet om betydningen af barnets familie-mæssige baggrund for, hvordan det tackler kombinationen af de nordiske grundvilkår modernitet og dobbeltsocialisering i udenomsfamiliære relationer. Denzik opererer med fire typer daginstitutionsadfærd: For det første "social managementadfærd" - eller instruktøradfærd. Her manifesterer barnet i situationen en evne til at styre legen efter dets egne ønsker, samtidig med at han/hun er i stand til at opfatte, hvad andre legekammerater kan/vil og er i stand til.

For det andet "den despotiske adfærd", hvor børn er besat af egenvilje, men er ligeglade med, hvad de andre børn ønsker. For det tredje en konformistisk adfærd, hvor barnet lever interesseret med i, hvad andre foretager sig, men ikke selv udtrykker vilje i forhold til det, der sker.

Den fjerde kategori er de udelukkede, der er tilstede i gruppen, uden egentlig at være med. Ifølge BASUNundersøgelsens observationer var der en overvægt af middelklassepiger i den første kategori, af arbejderklassedrenge i den anden og af arbejderklassepiger i den tredje.

Hvilke børn risikerer at blive tabbere i moderniteten? Er det dem, der ikke mestrer forhandling, refleksivitet og fleksibilitet i en dagligdag, præget af adskillelse fra familien og evt. manglende indslusning i børnerevirernes kammeratskabsgrupper. Tre af forfatterne til antologiens fire kapitler herom synes at tolke deres materiale sådan.

Per Schultz Jørgensens mener i kapitlet "Barnet i risikofamilien", at den størst risiko, børn lever under i dag, er risikoen for at miste tilknytning til arbejdsmarkedet og til andre vigtige netværk. Som han udtrykker det: "Risikoen (for det moderne barn) er knyttet til udstødning, marginalisering eller svækket social integration". Det kan lyde modsæningsfuldt, men netop fordi den enkelte i det postmoderne samfund i langt højere grad end før skal skabe sin egen personlige sammenhæng og kontinuitet, bliver den sociale integration afgørende. For det enkelte menneske vil det sige, at det helt afgørende er at skabe et tilhørsforhold til et socialt netværk. Her udvikles de personlige bånd, der bliver altafgørende for stabiliteten af en sammenhængende personlighed.

Taberbørn

Hvis disse bånd nedbrydes, er der tale om en risiko for ikke at få de nødvendige "tilbagemeldinger" i identitetsarbejdet. Svækket social integration er ensbetydende med "identitetsforstyrrelser" eller udvikling af en "sårbar personlighed", skriver Schultz Jørgensen (s. 404). Mere præcist kan det ikke siges - og samtidig et godt eksempel på et inte-

greret samfunds- og individperspektiv på temaet risikotruede børn.

To af de øvrige tre taberartikler lægger sig op ad Per Schultz Jørgensens artikel. Marianne Skyttes bekræfter, at for entiske minoritetsbørn er der tale om en stærkt forøget afhængighed af det sociale netværk, når de skal begå sig i de mange postmoderne danske arenaer (kapitel 18). Else Christensen (kapitel 19) skriver, at specielt de alkoholikerbørn, der vokser op i familier, præget af en uafsluttet skilsmisses med lukkethed omkring konflikter, får problemer, netop fordi børnenes situation og oplevelse af situationen ikke gøres til genstand for en refleksiv diskurs. Både børn og voksne forbliver dermed i deres problemer i stedet for at komme videre (s.449).

Den sidste taberartikel mener til gengæld ikke, at modernitetsdiskussionerne er afgørende i forhold til at forstå de risici, specielt børn af enlige forsørgere lever med. Therese Halskov (kapitel 20) argumenterer for, at den trængte enlige forsørger er fastlåst i en dårlig økonomisk situation, mangler uddannelse, har dårligt helbred, ofte lever på minder om ikke helt afsluttede voldelige forhold - og har et svagt privat netværk. Therese Halskov har faktisk den pointe, at stigmatisering af enlige mødre (s.473) ikke så meget sker på grund af moralsk fordømmelse knyttet til det at være enlig mor, men på grund af den relative fattigdomstilstand hun befinder sig i. Hun skriver videre:

I de internationale socialpolitiske diskussioner om enlige mødres opsplitning i en klassisk hårdtbelastet gruppe og en moderne selvforsørgende og selvbærende gruppe handler det om, hvorvidt man skal forstå denne opsplitning rent klassemæssigt med de trængte som underklasse og de selvforsørgende/selvbærende som overklasse.

Eller om der er tale om et antifeministisk backlash, hvor det stigende antal enlige mødre-familier, deres ofte svære sociale forhold og fokuseringen på den fraværende far giver grønt lys for mere eller mindre håndfaste krav om tilbagevenden til tidligere paternalistiske familieformer - eller om det drejer sig om en restgruppe, der ikke nåede at få fodfæste på arbejdsmarkedet eller at få en uddannelse, inden den økonomiske krise satte ind.

Familiens mission

Bortset fra denne og enkelte andre artikler er grundtonen i antologien dog en Giddensk optimisme i forhold til, at familie og barndom ikke længere er, hvad det har været, men at det nye kan være mindst ligeså godt som det gamle. På trods af familiens mindske betydning er dens mission i den moderne velfærdsstat stadig at knytte emotionelle bånd (kapitel 11 s. 257). I modsætning hertil fremstår kammeratskabsgrupperne, som børn i stigende grad påvinges, som komplekse, kommunikative og foranderlige (s.280). Pointen hos flere forfattere er imidlertid at netop det tvinger børn til at udvikle den kommunikative kompe-

tence, som moderniteten kræver (s. 281 bl.a.). Det er alt sammen udmærket, men jeg må indrømme, at jeg flere gange på min vej gennem de godt 500 sider har været i tvivl. Tegnes et for rosenrødt billede af nutidens og fremtidens samfund? Er det rigtigt, at omstillingsparate og reflekterende børn nok skal klare sig? Hvad nu, hvis tyranniske børn og ansvarsfralæggende pædagoger i den frie legs navn ødelægger den refleksive kompetence hos børn, hvor disse er i mindretal? Er det kun positivt, at så stor en del af børns værdigrundlag fastlægges i relativt autonome peer grupper? Hvem siger, at det ikke lige så godt kan udvikle sig som *"Fluerne herre"*?

Bl.a. Kirsten Drotner har advaret mod, at voksne bekymrer sig for lidt om at hjælpe moderne børn med at sætte grænser. Den totale frisættelse af normer og værdier inden for IT, medier og reklamebranche har bl.a. gjort det muligt for børn og unge at zappe rundt mellem indslag om grov vold og porno.

Når børn bliver lidt ældre, er der vist heller ikke så mange emotionelle bånd, der knyttes ved fælles fjernsynskiggeri. De fleste får fjernsyn i endnu en voksenfri arena: deres eget

værelse. Netop fordi samfundet i stigende grad genforhandler grænser, er børn sårbare. Deres ufordøjede adgang til voksenverdenen tvinger dem måske til at blive refleksive eller træffe valg, men risikoen for at der kommer flere forstyrrede og normaløse unge må også være til stede. Det må være vigtigt også at forholde sig til denne anden mulighed.

Bogen sætter for en ikke-ekspert som mig - (enlig) mor til en pige på syv år - måske gang i endnu flere spørgsmål, end den besvarer, og det er der jo på ingen måde noget negativt i. Det væsentligste indtryk er, at der er tale om en fremragende antologi - en guldgrube af viden og refleksion over de ændringer i børns og familiers vilkår, der finder sted i disse år. Den kan kraftigt anbefales til fagfolk, forældre og almindeligt samfunds- og psykologinterserede.

Aase Mygind Madsen er cand.scient.pol., ph.d. og lektor på Den Sociale Højskole i Århus.

På vej mod den usynlige tredje alder

Otte kvinder, der er til at få øje på i offentligheden, skriver om at blive ældre - usentimentalt, selvironisk, resigneret og ramsaltet humoristisk

Charlotte Jørgensen (red.): Overgange - beretninger om at blive ældre. Ill. Aschehougs Forlag. 2000. 168 s. 169 kr.

Af Kirsten Gomard (55 år!)

Overgange - beretninger om at blive ældre har et omslag, der sådan set

siger det hele: Et lidt mut (bekymret?) kvindeportræt er sammenkopieret med et nærbillede af en mur - hun går i ét med væggen. Men farven er ikke murstenenes rustrøde, den er blodrød og vital.

Redaktøren Charlotte Jørgensen har bedt otte kendte kvinder i alde-

ren fra 73 til 50 år skrive om at blive ældre, om den usynlighed, som rammer midaldrende kvinder, der ikke længere har ungdommens seksuelle tiltrækningskraft. Usynlighed ikke bare i forhold til potentielle kærester, men også i andre sammenhænge. Hvorfor er der f.eks. så få modne

kvinder i medierne? Efter bøger om opvæksten som pige, om seksualitet og senere også om moderskab kan det selvfølgelig ikke undre, at rødstrømpegenerationen i dag er klar til at formulere sig om næste livsfase, menopausen. Og som redaktøren sagde, da hun bad mig anmelde bogen: Jeg synes, at den skal anmeldes af én, der er på alder med skribenterne.

Og jeg har da også læst bogen med interesse og glædet mig over de livskluge jævnaldrende, der her deler ud af deres erfaringer: Tine Bryld, Susanne Giese, Maria Marcus, Vibeke Marx, Grethe Fenger Møller, Birthe Neumann, Lone Bastholm og Sabine Svendsen. Nogen klynkebog er det ikke blevet, selvom refleksionerne over tabet af ungdommen går igen i forskellige versioner: undrende, vredt, humoristisk, resigneret.

Vendepunkter

Bogens temaer er seksualiteten, der især for singler får vanskelige vilkår, når markedsværdien falder. Det er forholdet til veninder, venner, børn, og måske børnebørn. Barndoms'erindringer og fortællinger om tidlige generationer af kvinder i familien. Rynker og hormonkure. Arbejdet - gode uddannelser og spændende job

har de alle. Mange af indslagene beretter om et vendepunkt, hvor det pludselig bliver klart for forfatteren, at hun nu er midaldrende: Lone Bastholm blev skilt i en moden alder, for Grete Fenger Møllers vedkommende blev tamilsagen enden på en politisk karriere, Birthe Neumann fik en de-pression, Vibeke Marx fik bortopereret æggestokken, Sabine Celeste Svendsen fortæller om en jævnaldrende venindes død.

Privilegerede

De fortæller om vejen videre fra vendepunktet, om både oprør og accept. Umiddelbart kan opremsningen lyde bedrøvelig, men der fortælles usentimentalt, selvironisk - til tider med ramsaltet humor. Bidragyderne stiller krav til livet, de vil opleve, høres og ses. Som Lone Bastholm skriver: "Det eneste jeg virkelig er bange for er sygdom, afhængighed, fattigdom".

Det er otte ressourcestærke kvinder, der fortæller. Kvinder, der kan stå på egne ben, og som har haft overskud til at arbejde sig igennem livets uundgåelige kriser uden at resignere over for tilværelsen. Som beretter personligt, nuanceret, ærligt (?) og overordentlig velformuleret om deres tanker og oplevelser

på vej mod det, man har kaldt den tredje alder.

Bogen er illustreret med helsides sort/hvide portrætter af bidragyderne. For de syvs vedkommende aldeles glimrende fotograferet. Her er ingen mangel på hverken personlighed eller udstråling. Derfor er det ekstra ærgerligt, at udgiveren i et enkelt tilfælde (Grethe Fenger Møller) har ladet sig nøje med et pressefoto, som slet ikke når op på samme standard.

De otte bidragydere er vidt forskellige, men de har det tilfælles, at de i mange henseender er privilegerede. Alderens skavanker har ikke meldt sig for alvor og vil sandsynligvis kunne holdes på afstand i mange år endnu. De er ikke fysisk nedslidte og har kunnet holde sig intellektuelt smidige. Det gør dem bestemt ikke mindre interessante. Men hvad med alle dem, der fik andre betingelser i livet?

Kirsten Gomard er cand.mag., lektor i kønsforskning og centerleder ved Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning ved Aarhus Universitet.

Manden og hans omverden

Forskning i den mandlige identitet - den "usynlige" mand og den erotiske, magtmanden og den grædende, husbonden og machoen

Anne Marie Berggren (red.): *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv. Forskningsrådsnämnden, Stockholm 1999. 299 s.*

Af Betty Vang

I 1998 arrangerede den svenske Forskningsrådsnämnden en konfe-

rence "Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv". Baggrunden for konferencen var et ønske om at skabe balance inden for kønsforskningen mellem et mandligt og et kvindeligt perspektiv.

Året efter konferencen udgav Forskningsrådsnämnden en bog -

eller en rapport, som de selv kalder den - med samme titel som konferencen. Rapporten er det første svenske forsøg på at se mandlighedsbegrebet i et historisk udviklingsperspektiv. Og det er der kommet en interessant rapport ud af.

Når man diskuterer kønsforsk-

ning - på svensk genusforskning - i et mandsperspektiv, dukker de samme spørgsmål op, som når man diskuterer kønsforskning i et kvindeperspektiv. Nemlig, hvad er kønsperspektiv i forskning?

Svaret er, at kønsperspektiv i forskning handler om de problematiserede relationer mellem kvinder og mænd. Ligesom det handler om, at man i principippet går ud fra, at kvinder og mænd, kvindeligt og mandligt, er hinandens forudsætninger. Man kan ikke forestille sig noget kvindeligt uden samtidig at forestille sig noget mandligt og vice versa.

Mandsforskning er derfor forskning i den mandlige identitet - hvad denne identitet indebærer for mannen, hans forhold til andre mænd og hans forhold til omverdenen.

Den historieløse

Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv består af 20 artikler fordelt over rapportens fire dele. Den første del består af to artikler. Den ene "Manlighet: en historisk agenda" er skrevet af David Gaunts og er en oversigsartikel om mandsforskningens forskellige indfaldsvinkler. Michael S. Kimmel, tidigere gæsteprofessor på Cekvina, Center for Kønsforskning, har skrevet den anden artikel, "Manlighetens "osynlighed" i amerikansk samhällsvetenskap", som er en historisk gennemgang af forskellige mandsbilleder.

Ifølge Kimmel har amerikanske mænd ingen historie som køn. Bøger om mænd, der har været med til at påvirke Amerikas historie økonomisk, politisk, socialt og kulturelt, handler ikke om disse mænd som mænd. Det vil sige om deres erfaringer om det at være mand og deres stræben efter mandlighed.

En af undtagelserne er arkitekten Louis Sullivan, som forklarede, at hans ambition var at skabe "maskuline former", stærke, solide og høje, som indgav respekt. Det var

Sullivan, som opfandt skyskraberne! Fallossymbolerne, som i dag præger downtown i de fleste amerikanske storbyer.

Kimmel efterlyser i samfundsviden skaberne en synliggørelse af de mandlighedsideal, der har påvirket den amerikanske historie og fortsat gør det. En synliggørelse, der ikke er mulig uden også at tale om og diskutere magt. Eftersom de egenskaber, vi kalder for mandlige - de forskellige typer af mandlighed - formes af magtforholdene mellem

Hvordan så de ud, har de forandret sig og i så fald hvorfor? Det andet tema hænger sammen med det første, men beskæftiger sig med spørgsmålene: hvordan var relationerne mellem kvinder og mænd i de tre tidsperioder? Hvordan var deres over- og underordning i forhold til hinanden? Varierer de i et historisk perspektiv, varierer de geografisk, og varierer de mellem grupper af mænd med forskellige opfattelser af mandlighed?

Polarforskeren

Artiklerne under tidsperioden "ældre tid" sammenligner mandlighed i middelhavskulturen og nord- og vesteuropæisk kultur. Disse sammenligninger viser, at i kildematerialet fra middelhavskulturen er mandlighed stærkt knyttet til sekualiteten og erotikken, mens mandlighed i kilderne fra nord- og vesteuropæisk kultur mere er knyttet til fysisk og socialt mod. Også mandlighed og husbandskab hørte sammen, og der var mange, der aldrig blev mænd i den betydning.

Herom beretter Andreas Marklund i "Johan Johanssons uppgång och fall", der handler om, hvorledes den svenske bonde Johan Johanssons mandlighed var knyttet til hans formåen eller uformåen som husband.

I "En mand i statens tjänst" illustrerer Åse Karlsson overbevisende hypotesen om, at mandlighed for en stor del skabes mellem mænd.

Interessant og tankevækkende er også Claes Ekenstams artikel om grådens historie hos mænd, om mænds "ret" til at græde, udtrykt i litteraturen fra antikken og op til vore dage.

Artiklerne under tidsperioden "yngre tid" omhandler forandringerne - eller "krisen" - i mandlighed i 1800-tallet, blandt andet forårsaget af den nye situation, som industrialiseringen medførte. Om dette skri-

Spradebassen - en umandlig karaktertype fra 1700-tallet. Fra bogens forside.

mænd og mellem kvinder og mænd.

Rapportens tre øvrige dele strækker sig over de lidt ubestemmelige tidsperioder benævnt "ældre tid", "yngre tid" og "nutid". Yderpunkterne i disse tidsperioder bevæger sig fra mandsbilledet i de nordiske sagaer til mandsbilledet i kønsrolleideologien i Sverige i 1960'erne og 1970'erne.

Der er to temaer, der indgår i rapportens historiske mandsforskning. Det ene er iagttagelsen af mandligheder gennem århundreder.

ver Inger Humlesjö i sin artikel "Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar", hvori hun fortæller om lønarbejdet og fagforeningerne som arenaer for konstruktion af mandlighed.

Tallak Molands studie af Fritjof Nansen som mandligheds forbillede i "Konstruksjon av mandighet i det nordlige landskapet" fortæller om en anden form for konstruktion af mandlighed ved århundredeskiftet. Nemlig i Nansens egne rejseberetninger og de forestillinger om mandlighed, han selv og andre, som skrev om hans polarekspeditioner, skabte.

Spørgsmål, som disse artikler om "yngre tid" efterlader, er da også, om ikke mandlighedens "krise" er et tilbagevendende fænomen gennem århundreder og årtusinder, der signalerer, at mandlighed og kvindelighed altid har været og er konstruktioner.

Mandlighed som en proces

Rapportens fjerde og sidste del, "nutiden", består kun af to artikler. Roger Klinth fortæller i artiklen "Den emanciperade mannen" om kønsrolleideologien i Sverige fra

begyndelsen af 1960'erne til begyndelsen af 1970'erne, der havde ligestilling mellem kønnene som vision. Og om den omdefinering af mandlighed som fulgte med denne ideologi.

Endog Sveriges daværende statsminister Olof Palme skrev i 1972 herom i en artikel i et engelsksproget videnskabeligt tidsskrift, hvor han fremhævede ligestillingsideoliens udfordringer til den traditionelle mandlighedsopfattelse.

I rapportens sidste artikel "Macho eller mjukis" fortæller Marie Nordberg om kønskonstruktioner, kvinder og mænds forestillinger om mandlighed og umandlige mænd på kvindedominerede arbejdsplasser.

Hendes konklusion er, at mandlighed er en proces, noget som mænd og kvinder skaber, opretholder og omskaber i sociale relationer mellem mænd og mellem kvinder og mænd.

Fælles for artiklerne er, at de ser mandlighed som noget kvinder og mænd gør. En gøren, som kommer til udtryk i diskurser, og som kan materialiseres i handlinger og rum. Nogen essentiel mandlighed findes således ikke. Derimod handler mandlighed om kulturelle forestil-

linger, som kan skifte over tid, mellem skikke og mellem forskellige grupper i samfundet. Mandlighed kan derfor også ses som situationsbetinget.

Rapporten bekræfter også relevansen af at tale om mandlighed i flertal - altså om 'mandligheder' - idet den viser os, at der findes et ubegrænset antal mandlighedskonstruktioner. På samme måde som kvinde- og kønsforskningen har vist os, at der findes et ubegrænset antal kvindelighedskonstruktioner.

Rapporten *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* spænder vidt. Men artiklerne er hver for sig interessant læsning, og sammenlagt tager de et vigtigt og stadig aktuelt tema op. Hvad er mandlighed, og hvordan ser de forskellige typer af mandlighed ud? Hvordan er de med til at organisere samfundet og belønne hændelser, herunder bestemme hvordan samfundets belønninger skal fordeles?

Betty Vang, arkitekt m.a.a., er byplanforsker og kønsforsker.

I kongernes skygge

*De danske dronninger træder ud af skyggen og fremstår med
vekslende talent i de mange roller, de måtte tage på sig*

*Steffen Heiberg, red:
Danmarks Dronninger i 1000 år.
Gyldendal, 2000. 392 s. 299 kr.*

Af Ulla Kirkedal

"Hun kom uden tyngde, hun kom med fred.
Hun kom goden bonde til lise".

Denne folkevisetekst om Dronning

Dagmar er afbildet på soklen til billedhuggeren Anne Marie Carl-Nielsens skulptur af Dronning Dagmar, som nu pryder Riberhus Slotsbanke-Ribes stolthed. Anne Marie Carl-Nielsen har skildret Dronning Dagmar som en flot kvinde. Stærk. Fri og dynamisk. I sandhed en nytolkning i forhold til det billede som folkeviserne har efterladt af Dronning Dagmar som den yndige,

milde og fredelige kvinde, og det skal i høj grad ses ud fra den tid, som Anne Marie Carl-Nielsen levede i og i særdeleshed ud fra kunstnerens eget kvindesyn og behov for at se stærke kvinder som forbilleder. Nytolkningen af Dronning Dagmar er et godt billede på *Danske dronninger i 1000 år*, der også søger at kaste nyt lys over de danske dronninger, der som oftest - på nær nogle

få undtagelser - har stået i skyggen af deres kongelige ægtemænd i historieskrivningen. Ved hjælp af prominente historikere, arkæologer, kunsthistorikere og en enkelt konserverator søger bogen at give læseren et nuanceret billede af fortidens og nutidens dronninger. Den skal ses som et uddybende supplement til udstillingerne af samme navn på Koldinghus og Frederiksborgmuseet, som belyser danske dronningers betydning som formidlere af kulturelle, sociale og i nogle tilfælde også politiske normer. Udstillingerne er lavet i anledning af Dronning Ingrids 90-års fødselsdag og Hendes Majestæt Dronning Margrethe II.s 60-års fødselsdag.

Førstedame og gidsel

Bogen indledes med en biografi over Danmarks 51 dronninger og følges op med en gennemgang af en række temae, som suppleres af nogle dybere indblik i enkelte dronningers liv og gerning.

Men hvorfor overhovedet beskæftige sig med fortidens dronninger? Er det kvindehyistorie for kvindehyistoriens egen skyld?

Gennemgangen af de første 300 år i Grethe Jensens biografier over de danske dronninger gør ikke umiddelbart sådanne fordomme til skamme, eftersom det er begrænset, hvad der er overleveret om middelalderens dronninger. Efter gennemgangen af middelalderen begyndte der imidlertid at ske noget - og det er således ikke kvindehyistorie alene for kvindehyistoriens skyld.

Gradvist kommer der mere og mere kød på biografierne, og det ender med en hel spændingsroman, efterhånden som dronnerne træder i karakter som hustruer, mødre, elskerinder, politikere, bygherrer, forretningskvinder - snedige, forførende og intrigante. Alle roller er besat og rammerne for resten af bogen er sat. Vivi Jensen giver i ka-

pitlet "Danmarks brud" et godt indblik i livet som dronning:

Det har altid været en dronnings fornemste opgave at legemliggøre en alliance mellem to slægter, og som regel også to lande. Ved ægteskabets indgåelse blev hun på samme tid sit nye lands førstedame og dets fornemste gidsel, hvis tilstedsdeværelse skulle sikre, at hendes slægt afholdt sig fra at krænke det nye hjemland. Dertil måtte hun, måske for altid, tage afsked med hjemland, forældre og søskende, og ofte måtte hun lære et nyt

skæbne efter nutidens målestok, men det kan unægtelig ikke have været nemt, til trods for at de, som Vivi Jensen skriver, var opdraget til et sådan liv.

Et ægteskab med karakter af arbejdsfællesskab med mere eller mindre kløgtige ægtemænd, mange børnefødsler, utroskab og sladder samt tilvænningen til en helt ny kultur har krævet sin kvinde. Men som sikring af nationale allianceer og moder til kommende konger har dronnerne spillet en ikke uvæsentlig rolle i danmarkshistorien.

Selviscenesættelse

Samlet giver bogen et billede af dronningernes rolle i politik, som regenter, bygherrer og mødre. Dertil kommer forholdet til religionen (specielt i middelalderen), deres selviscenesættelse gennem portrætmalerierne fra omkring 1500-tallet, våbenskjolde, tøj og smykker - sidstnævnte hovedsageligt i moderne tid. Ind i mellem suppleres så med dybere indblik i enkelte dronninger - de velkendte: Thyra, Dagmar, Margrethe I, Sophie Amalie, som var i strid med Leonora Christine, Juliane Marie og endelig fra moderne tid Dronning Ingrid og Dronning Margrethe II.

Persontemaerne fungerer som ventil i forhold til bogens øvrige materiale, fordi begæret efter yderligere viden om dronningernes karakter stiger støt gennem bogen. De to nulevende dronninger levnes imidlertid uforholdsvis megen plads, og betragtet ud fra bogens øvrige sammenhæng falder disse kapitler lidt udenfor. Eftersom bogen er en hyldest til netop disse to, kan det dog retfærdiggøres.

Forsøget på at give et nuanceret billede ved hjælp af de førende forskere inden for de forskellige videnskabelige fag er såvel en styrke som en svaghed ved bogen. Styrken ligger naturligvis i, at læseren får et

Anne-Marie Carl Nielsens statue af Dronning

Dagmar

Foto: Museet på Koldinghus.

sprog og tilegne sig en ny og anderledes kultur. I ældre tid var hun som regel oven i købet meget ung, ja, efter vor målestok endnu et barn, men et barn, der vidste, hvad der ventedes af hende.

Som Vivi Jensen påpeger, er det vigtigt ikke at måle dronningens

indblik i fortidens dronninger ud fra en historisk, heraldisk, kunsthistorisk og arkæologisk synsvinkel. Svagheden er imidlertid, at bogen i kraft af de forskellige kapitler og temaer kan virke ustruktureret, gentagelsespræget. Den mangler den røde tråd.

Forfatterne har heller ikke gjort sig det tilstrækkelig klart, hvilken målgruppe, bogen henvender sig til. Dertil er den på den ene side ofte for indforstået og ustruktureret i formidlingen til at fungere som populærvidenskab - dvs. for alle med interesse for historie, kunsthistorie, arkæologi m.v. På den anden side er den for lidt videnskabeligt dokumenteret til at kunne fungere som en videnskabelig reference - i betragtning af de store usikkerhedsfaktorer er kildeangivelserne forholdsvis få. Bogen sætter sig dermed mellem to stole. Der er imidlertid ingen tvivl om, at bogen er skrevet på et højst

kvalificeret og kompetent grundlag - til trods for at dokumentationen for det ikke i tilstrækkelig grad lægges frem for læseren.

Mange talenter

Danmarks Dronninger i 1000 år er så absolut værd at læse og giver lyst at læse mere om dronningerne og den tid og de problematikker, som de levede i og med.

Kvindehistorie for kvindehistoriens egen skyld? Nej, det er det ikke. Det er interessant, fordi det ikke blot siger noget om *rige* kvinder levevis og personlighed, men også noget mere alment om, hvordan kvinder har levet som kvinder, mødre, hustruer, elskerinder, jordbesiddere, politikere, kulturformidlere m.m. Det fortæller noget alment om stærke og svage kvinder. Hvilke kampe de har måttet udkæmpe, fordi de var kvinder. Hvilke store krav der har været stillet til meget

unge kvinder - ofte blot piger - i forhold til den magt og det politiske spil, som de kun har været en brik i. Og generelt, at på trods af tidens kønsrollemønster er der altid nogle kvinder, som har skilt sig ud, ladet deres indflydelse gøre sig gældende. De har beskyttet deres familirenomme, deres børn og deres mænd. De har været intrigante, forførende, charmerende, begavede, haft kunstnerisk, politisk og forretningsmæssigt talent. Er det så anderledes fra i dag?

Ulla Kirkedal er cand.mag. i historie og oldtidskundskab og uddannelseskonsulent i Ribe Amt.

Når virkeligheden bliver for svær

Dorrit Willumsens sproglige ekvilibisme og mange synsvinkler underminerer hendes personer

Dorrit Willumsen: Koras stemme.
Gyldendal 2000. 220 s. 195 kr.

Af Anne-Lise Toft

Forventningen til en bog af Dorrit Willumsen, skrevet med hendes formidable sprogevne, er som at sætte sig godt tilrette med højt belagt smørrebrød og spise det nydende, smagende og smeltende. Den sproglige ekvilibisme er da også til stede i overmål, men som det kan hænde med for meget overdådigt smørrebrød, begynder man også her at savne smagen af rugbrød. I *Koras stemme* drukner personerne i bil-

ledsprog, associationer og lige-gyldige, men smukke beskrivelser. De når sjældent under huden og bliver levende.

Dorrit Willumsens bog strejfer rundt blandt mange emner helt fra den lille kvindeverden, hvor fem kilo for meget er den overordnede kamp og katastrofe, til de store spørgsmål om, hvordan livet lever eller ikke lever i overensstemmelse med drømmene og fantasierne, når virkeligheden bliver for svær at håndtere og derfor mere eller mindre bevidst opsluges af glemselen.

Desværre for læseren bliver en af

Dorrit Willumsens styrker, det elegante og billedrige sprog, i denne roman samtidig til en svaghed. Fokus og sammenhæng forsvinder til fordel for en næsten kalejdoskopisk stil, hvor forbipasserende personer eller tilfældige hotelgæster tilsyneladende tillægges en betydning enten i fortiden, nutiden eller fremtiden, uden det dog bliver klart, hvori den eventuelle betydning består.

Også hovedpersonerne glider væk og bliver æteriske og blodfattige under nye associationer, nye synsvinkler, som om vi hele tiden ser dem igennem en mat, men smukt dekore-

ret glasrude. Derfor mister man let interessen for dem, de bliver uvedkommende, luftige og i værste fald ligegyldige.

Mænd

Bogen slynger sig omkring Brit Lund, hendes søn Morten og hans kæreste Kora plus en mængde mere eller mindre vedkommende bipersoner. Vi møder første gang Brit Lund som den på det ydre plan perfekte 35-årige sekretær på vej til stævne-møde med fuldmægtig Alf Henriksen, der hurtigt får overfladen med den grå dragt, den hvide silkebluse og brudeundertøj til at krakelere for ikke at sige bryde totalt sammen. Hun forlader hans hus, efter høfligt at have spurgt, om de har elsket, med strømperne nede om anklerne og brystholderens stropper hængende neden for blusen. Brit Lund har visse problemer med det kropslige og dermed det seksuelle.

Langt bedre gik med en tidligere fremmedlegionær, som oftest talte ”om skinnende, hvide byer og om ørkener og om, hvordan det var at dykke.” Sammen med ham var kærligheden som ”snefnug, der tøede på hendes hud.” Kølig og ren. Hun bryder sig bestemt ikke om den svedige krop, det klæbende hår og den uordentlige tøjbunke, der er resultatet af elskoven med Alf Henriksen.

Heldigvis er redningen nær, for til støtte for hendes glemsel synger den guddommelige Le Roy om kærlighed og ”spermatozoernes rejse mod ægget” og hjælper hende dermed i tojet og senere med faderskabet til Morten. Fuldmægtig Alf Henriksen og med ham den ubehagelige oplevelse er glemt, for selvfølgelig er Le Roy far til det kommende barn. Han er idealet af en mand, for han er ikke virkelig, og med ham kan elskov dyrkes uden generende biomstændigheder. Dans til hans musik, kys på en fjernsynsskærm, drømme og efter drømme kanøre hende lyk-

kelig. Da han dør, bekræftes hun kun i at være hans udvalgte.

”Jeg tror ikke på virkeligheden,” svarer Brit, da en sygeplejerske efter fødslen anfægter faderens identitet. Desværre er prisen, at sansen for tal forsvinder og dermed sekretærjobbet.

En anden af omkostningerne er, at ingen i romanen ser de andre personer som de mennesker, de er, men udelukkende som de billede, de selv har skabt. Helt tydeligt kommer det frem, da Kora konfronterer Morten med et sæt billeder af en ung kvinde, han på sin 18-års fødselsdag har fundet i en tilfældig fotoboks. Morten har overbevist sig selv om, at billedeerne er af Kora, men hun benægter, at de ligner hende. Hertil svarer Morten, at så må Kora have forandret sig.

Drømmesammenfald

Intet under, at Morten har det svært med virkeligheden med en drømme-figur som far og en mor, han i sin barndoms morgener må trække ud af søvnens drømme og hvidvinståger, for hvidvin er også et godt middel mod en søn, der ikke lever op til weekendforventningerne om pæne tegninger, leg og hygge, men i stedet hælder cola i håret og skriger i protest. Brit må erkende, at alt levende ældes, også hun, men at kærligheden lever videre i de unge, gør hende lykkelig, og hermed åbnes en mulighed for at leve mere i overensstemmelse med sig selv og sin egen alder og tykkelse.

Kora drømmer også, hun drømmer sig ind i billeder og fjerne lande. Hun ser og hører heller ikke Morten, men befinder sig i fantasien langt væk i Japans byer og kultur. En nat drømmer de begge, at en hest går gennem gaden klokken tre om natten, og især Morten bliver så betaget af dette drømmesammenfald, at han ved synet af hestespør og -pærer på den konkrete vej næste morgen glæ-

der sig over den faldende og dæk-kende sne, for snart vil der ”ikke være noget tegn på, at de begge har været sovnlose og drømmeløse.”

Kora er dog den, der slider sig løs af denne symbiotiske kærlighed, som hun betragter som en fælde, Morten sætter op. Hun undslipper som en ræv, der stikker til skovs, og det er ikke første gang en sammenblanding af Kora og ræv præsenteres, men Morten ser hende som en engel, der giver hans liv mening.

Konfrontation

Morten rejser til Japan for at finde Kora, men må tage hjem uden resultat. Her modtages han af en stråleende lykkelig og buttet Brit med en datter, som er et resultat både af en ny befrugtning af en lille og ikke særlig velformet efterligning af Le Roy, der kun efterlader sig et aftryk på lagenet og en syrlig lugt og en adoption. På denne måde slipper hun for den meget kropslige graviditet og fødsel.

Finalen er en flot anlagt fest på Alf Henriksens gods, hvor Brit med nyt barn, Morten, Kora og Alf Henriksen stilles over for hinanden, og især de to mænd konfronteres med deres drømme. Koras rolle til festen er at agere marmorengel, og Morten river i bogstavelig forstand hendes alt for tunge vinger af. Derefter forsvinder hun, mørket griber ham, og han affyrer en lille pistol mod sig selv. Alt ender dog lykkeligt for de to unge, og tilsyneladende er der en løsning og en forløsning for alle, spørgsmålet er blot om det er overbevisende, om vi tror på det. Eller er det begyndelsen til nye roller, længsler og drømme.

Som en understrøm under de sproglige ciseleringer og de drømmende hovedpersoner kunne ligge det projekt at vise, at den normale, daglige virkelighed for de fleste er netop brudstykkeagtig, usammenhængende og ugenemsigtig, at

fokus hele tiden flytter sig, og at ligegyldigheder registreres på linie med vigtige livsværdier som lykke og kærlighed. Måske har jeg en drøm om, at en bog partout skal have en overordnet mening og for-

fatteren et vigtigt buskab, mens virkeligheden bare kan trække på skulderen.

Anne-Lise Toft er cand.mag. i dansk og kunsthistorie.

Pigeliv omkring år 1900

Helene Johannsens dagbog afspejler hendes oprør mod de gængse livsmønstre for borgerdøtrene i en tid, da faders vilje var lov

Oberstens Datter - Helene Johannsens hemmelige dagbog 1888-1903 v/Ebbe Johannsen. Ill. Danmarks Købstadmuseum Den Gamle By 1999. 186 s. 248 kr.

Af Janne Lauritzen

En duft af det højborgerlige liv i København og provinsen i tiden omkring forrige århundredskifte hviler både sødt og besk over *Oberstens Datter - Helene Johannsens hemmelige dagbog 1888-1903*. Hun er født i 1873 og døde i 1962. Fra hun var knap 15 år betroede hun sine oplevelser, tanker, sorger og anfægtelser til dagbogen, men som 30-årig lagde hun skriverierne fra sig.

De mange tusind dagbogsblade blade blev afleveret til Danmarks Købstadmuseum Den Gamle By, hvor en søn af en af Helenes nevøer, Ebbe Johannsen, var museumsinspektør. Som emeritus har han redigeret et udvalg af dagbøgerne. Han har skrevet små, diskrete kommentarer, som forbinde fint - han har været meget omhyggelig med noter og navnhenvisninger - alt ud fra den betragtning, at ganske vist var det grandtantens hemmelige dagbog, men hun har nok ikke været fremmed for tanken om, at andre engang kunne læse den. Som Ebbe Johannsen bemærker: Hun har ikke

brændt den! Og så har han været i familiealbummerne og fundet en sand overflod af fortræffelige fotografier til bogen, godt suppleret med gadeprospekter fra *Illustreret Tidende*.

Dagbøger er naturligt nok selvcentrerede - ikke mindst når almindelige hverdagsmennesker som Helene Johannsen skriver, og det kan også her blive trættende i længden. Hendes ungpigeliv er på mange måder almindeligt, men på vigtige punkter adskiller det sig fra de fleste. Hun er sildføding, hendes mor døde kort efter hendes fødsel, og hun vokser op i Helsingør hos sin far obersten. Han er veteran fra de slesvigske krige og regerer ud fra devisen: Faders ord er lov - Faders luner følges. Det bliver sværere og sværere for hende at finde sig i, at hendes muligheder begrænses af hans tyranni. Til gengæld har hun glæde og støtte af sine tre voksne brødre og deres familier, som på det smukkeste har hende med i deres varme familieliv. Alligevel føler hun sig ensom og skriver i 1894:

Å, min moder, min elskede moder, hvorfor drog du bort og lod mig ene, ene, ene? Helene - Helene skal dette mit navn få slig betydning?

Helene begynder noteringen af sin backfisch-tid i 1888 med et kadetbal, og beskrivelsen giver associationer til skoleballer fra alle tider: Inklinionerne til française, lancier og de nummererede valse, og hvem danser med hvem. Sværmeriet gælder kadet X, der huserer i dagbogsbladene længe efter. Forviklinger med veninder, der render af med hinandens fyre - undskyld, unge herrer - forelskelser, der fylder meget, men ikke fører nogen steder hen, tårer, betroelser, jubel og fortvivlelse - det har ikke forandret sig meget. Men med en afgørende forskel: Dengang var det livet om at gøre at fange en ægtemand.

Selvbebrejdelser

Det reflekterer Helene meget over - hun træffer mange kavalerer til det utal af selskaber og baller, hun lever med - ikke bare i Helsingør og senere i København, men også hos familie og venner i provinsen og i Tyskland. I 1895, da hendes fremtid endnu er uafklaret, ser hun sig som næste generations gamle tante: "Dog tror jeg, at jeg vil blive en bitter og gnaven gammel jomfru," skriver hun. Forelskelser har der været, og bejlere, men der kommer ikke noget ud af det ud over mange sider i dagbogen - nogle forvirrede, andre efter-

tænksomme, de fleste sorgfulde. Helene svinger mellem depressive perioder og efterfølgende jubeltider. Hun bruger en hel del af sin ungdoms kræfter på talrige selvanalyser, fulde af selvbebrejdelser og utilfredshed. Som 16-årig udbryder hun:

Ja, hvor er det dog en forfærdelig følelse, den at alt er én ligegyldigt, følelsen af at alt hvad man taler om, tager sig for, ser, hører og lærer vil blive glemt, når graven har lukket sig over én, ja meget før. [...] Jeg er på vej til at blive melankolsk, dog nej, det vil jeg ikke blive - men dog så tungsinde, hvorfor skabtes disse fortvivlende følelser og lyster i mig, når jeg fødtes et sted, hvor jeg aldrig kan give dem luft og aldrig har udsigt til at tilfredsstille dem.

De lykkelige stunder opliver teksten, men udløser ikke så mange betragtninger. Efter sin 20-års fødselsdag bemærker hun:

Tiden er fløjet så ubegribeligt hastigt - jeg får ikke *tid* til at tænke på andet, end hvad jeg har lige for. Men Gud ske lov, det jeg har for, opfylder mig med den mest levende interesse og glæde - så får jeg ikke tid til at være bedrøvet eller smelte hen i drømme, det har jeg efterhånden fået en sand rædsel for; det og selvbetragtninger!! (uhah!).

Under læsningen danner der sig naturligvis et billede af den unge frøken Johannsen. Som offer for modstridende følelser finder jeg, at hun er irriterende i sin grænseløse selvoptagethed og med sin blanding af mere- og mindreværd, og jeg må spørge, om hun egentlig er helt sød? At hun er barn af et klassesamfund og uhyre standsbevidst, røber arrogante bemærkninger om "de halvdannede", og det virker stødende i dag. Men det er umuligt ikke at have ondt af hende, og hendes frigørelseskamp fra faderen og hendes ulmen-

de oprør mod konventionerne aftvinger stor respekt.

Heldigvis har den unge dame sans for humor og en skarp iagttagelsesevne. Dagbogen igennem krydres hendes livlige sprog med billede - f.eks. skriver hun om sine mange "fornemmelser": "Hvem ved, om jeg ikke til slut synker til bunds i den mose af små nervøse fænomener, man eller jeg bestandig vader i."

En lille og alt for voksen dame - Helene Johannsen 13 år.

Små malende snapshot tegner personerne - hun fortæller om en dame til et selskab: "Hun har noget forunderligt vildt, noget, hvorved jeg kommer til at tænke på en høne, pludselige vendinger med hovedet og samme fugls stive, åndsfraværende blik."

Kvindens plads

Helene Johannsen er aktiv til det rastløse, når de depressive perioder fortager sig. I selskabslivet og hos de københavnske brødre møder hun prominente personer, f.eks. botanikprofessoren Eugen Warming og

maleren Laurits Tuxen. Hun rejser, tager på ture, løber på skøjter og bliver til sin frys "cyklistinde". Hun får klaverundervisning på højt niveau og har selv elever - med succes. Hun studerer fransk og læser meget oven i de huslige sysler. Den store verden og dens spørgsmål dukker kun op i få glimt - hendes lilleverden er det vigtige.

Helene føler, at musikken ikke er den rette hylde for hende, og hun gyser ved tanken om at ende på Støvringgård Jomfrukloster efter det obligate borgerdatterliv som spillefrøken eller guvernante. Hendes tre brødre gør karriere, men den lille søster skal blive næsten 30 år, før hendes fremtid tegner sig efter hendes egen vilje. Da har hun også gjort sig tanker om kvindens plads (1898):

Jeg hører til i gammel tid, jeg elsker spinetmusik, gamle billeder og bøger og er i hjertet ikke fremskridtskvinde.

Jeg synes, at kvinden har sin plads i hjemmet, og selv om jeg kunne ønske at have samme frihed til at se mig om og nyde og træde ud i livet som mændene, så ville jeg være mand, hvis jeg skulle gøre det; kvinden klæder det ikke, man kan så sige, hvad man vil om hendes lige store ret.

Trots disse tanker træder Helene ud i livet. Man følger hendes krum-spring for at sprænge den lille verdens grænser og hendes følelsesstørme med stigende spænding. Hvordan kommer hun igennem - gør hun sig virkelig fri og skaber sit eget liv? Kan spirerne til det spores fra de første optegnelser i dagbogen? - Et godt råd: Snyd ikke! Vent til sidst med at læse enden på Helene Johannsens historie!

Janne Lauritzen er journalist og medlem af Konturs redaktion.